

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

О.О. Титаренко

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ТА ПРОТИДІЯ ЕКОНОМІЧНИМ ЗЛОЧИНАМ
У ВУГІЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ**

Монографія

Дніпропетровськ
2008

ББК 67.61
Т 45
УДК 343.85+343.97

*Ухвалено до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 7 від 25 вересня 2008 р.)*

РЕЦЕНЗЕНТИ

Голіна В.В. – доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент АПрН України;

Ємельянов В.П. – доктор юридичних наук, професор

Науковий консультант –
доктор юридичних наук, професор **Л.М. Давиденко**

Т 45 Титаренко О.О.

Кримінологічна характеристика та протидія економічним злочинам у вугільній промисловості: Монографія. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. – 2008. – 196 с.

Розглядається широке коло питань, пов'язаних з вивченням кількісно-якісних показників економічних злочинів, способів їх вчинення, особи злочинця, причинного комплексу на об'єктах вугільної галузі країни за десять років (1998–2007). Запропоновано комплекс заходів щодо протидії цим злочинам у стратегічній галузі промисловості, висловлено пропозиції щодо активізації та вдосконалення діяльності суб'єктів цієї протидії.

Розраховано на курсантів, студентів, викладачів навчальних закладів юридичного профілю, науковців, а також працівників МВС, СБУ, прокуратури і всіх тих, хто цікавиться питаннями боротьби з економічною злочинністю.

ББК 67.61

© Титаренко О.О., 2008
© Ліра ЛТД, 2008

З М І С Т

Перелік умовних скорочень	4
ВСТУП	5
Розділ 1. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ У ВУГІЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ	
1.1. Поняття та загальна характеристика економічних злочинів у вугільній промисловості (рівень, структура, географія, динаміка)	8
1.2. Способи вчинення економічних злочинів у вугільній промисловості	31
1.3. Характеристика осіб, що вчинили економічні злочини у вугільній промисловості	47
Розділ 2. ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ У ВУГІЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ	
2.1. Поняття та загальна характеристика факторів економічної злочинності	58
2.2. Фактори, що детермінують економічні злочини у вугільній промисловості	68
Розділ 3. ПРОТИДІЯ ЕКОНОМІЧНИМ ЗЛОЧИНАМ У ВУГІЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ	
3.1. Поняття та загальна характеристика заходів протидії економічним злочинам	91
3.2. Загальносоціальні заходи протидії економічним злочинам у вугільній промисловості	102
3.3. Спеціально-кримінологічні заходи протидії економічним злочинам у вугільній промисловості	107
ВИСНОВКИ	139
ДОДАТКИ	148
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	173

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВСУ – Верховний Суд України

ДПА – Державна податкова адміністрація України

ДСБЕЗ – Державна служба боротьби з економічною злочинністю

ДХК – Державна холдингова компанія

ІОЦ – інформаційно-обчислювальний центр

КК – Кримінальний кодекс України

КМУ – Кабінет Міністрів України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

КПК – Кримінально-процесуальний кодекс України

КРВ – Контрольно-ревізійні відділи

КРС – Контрольно-ревізійна служба

КРУ – Контрольно-ревізійне управління

МВС – Міністерство внутрішніх справ України

Мінпаливенерго (Міністерство) – Міністерство палива та енергетики України

Мінвуглепром – Міністерство вугільної промисловості України

„Об’єднання” – об’єднання певної кількості вугледобувних підприємств, які з часом були перетворенні у ДХК

ОВС – органи внутрішніх справ

ПЕК – паливно-енергетичний комплекс

ПМ – Податкова міліція ДПА України

РБУ – ремонтно-будівне управління

СБУ – Служба безпеки України

УБОЗ – Управління по боротьбі з організованою злочинністю

УКТ – управління капітальним транспортом на вугледобувному підприємстві

УМВС – Управління міністерства внутрішніх справ

УМДР – управління маркшейдерськими роботами на вугледобувному підприємстві

УМТЗ – Управління матеріально-технічного забезпечення

ЦЗФ – центральна збагачувальна фабрика

ШБУ – шахтно-будівне управління

*Висловлюю щиру вдячність
працівникам УДСБЕЗ ГУМВС Укра-
їни в Дніпропетровській, Донецькій
та Луганській областях у доборі ем-
піричного матеріалу*

ВСТУП

Економічний стан України є одним із вирішальних чинників соціального розвитку громадянського суспільства та держави в цілому. Відповідно до Конституції України однією з основних функцій держави є забезпечення її економічної безпеки (ст. 17), яка може полягати в створенні благонадійних умов для нормального розвитку всіх сфер економіки країни [126]. Але якщо проаналізувати реалізацію цієї функції, то можна побачити певні прогалини в діяльності уповноважених на це органів виконавчої влади, що певним чином впливає на рівень економічної злочинності в Україні. Вже тривалий час економічна злочинність завдає суттєві матеріальні збитки державі, знижуючи рівень її національної безпеки. Цей вид злочинності погіршує життя суспільства загалом, а тому боротьба з ним є одним із пріоритетних завдань не тільки правоохоронних органів, а й усіх структур нашої держави.

Однією зі сфер, уражених економічною злочинністю, є паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) України [Додаток Б, Діаграма Б.1.8, Таблиця Б.2.7]. Так, протягом 2000–2007 рр. кількість виявлених економічних злочинів, вчинених у цій сфері, коливається від 2942 до 5800 злочинів, які завдають багатомільйонні збитки державі [268-270].

Вугільна промисловість, що є структурним елементом ПЕК України, має стратегічне значення для всієї енергосистеми держави. Розвиток цього комплексу в умовах дефіциту національних запасів нафти та газу становить одне з найважливіших завдань сучасної економічної політики держави.

Ситуація, що склалася у вугільній промисловості України, викликає особливе занепокоєння. Вона пов'язана з проблемами, які існують у цій галузі і певною мірою викликають соціальну нестабільність у країні.

За всіма показниками вугільна промисловість залишається збитко-

вою, що призводить до збільшення бюджетних витрат для погашення заборгованості по зарплаті, закупівлі нової техніки для видобутку вугілля, засобів самозахисту тощо. Результати діяльності правоохоронних органів свідчать про те, що до сфер, які розвиваються здебільшого за рахунок дотацій, частіше привертає увагу криміналітет, що призводить до вчинення великої кількості економічних злочинів у цій галузі, особливо в Дніпропетровському, Донецькому, Луганському, Львівському регіонах. Останнім часом ОВС виявляють від 670 до 800 злочинів у вугільній промисловості, які вчинено службовими особами; збитки від цих злочинів протягом року сягають понад 65 млн. грн. Зазвичай такі злочини характеризуються високим рівнем “замаскованості” [36; 37; 265, с. 71; 267].

Парадокс ситуації пов’язаний з тим, що хоча вугільна промисловість у цілому і є збитковою, вугілля поки ще залишається основним паливом для багатьох споживачів. Ця галузь є однією з найважливіших складових енергетичної безпеки держави.

Діяльність правоохоронних органів спрямована на попередження різних видів економічних злочинів саме в галузях стратегічного призначення, до якої відноситься і вугільна [294]. Неодноразово на засіданнях Координаційного комітету боротьби з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України (який проіснував до 2005 р.) і Ради національної безпеки і оборони України ставились завдання про посилення боротьби з економічними злочинами у ПЕК. На цих засіданнях було визначено, що основні напрямки боротьби зі злочинністю і корупцією пролягають через економічну площину, а тому практики потребують кримінологічного дослідження нових способів вчинення злочинів економічної спрямованості, наукових розробок щодо прогнозування динаміки економічної злочинності в найбільш криміногенних галузях промисловості (енергетиці, вугільній та нафтогазовій промисловості) [245, с. 3-5; 295; 298].

Питанням боротьби з економічною злочинністю присвячені роботи багатьох вітчизняних та російських вчених: О.І. Алексєєва, Ю.Г. Бойка, В.І. Борисова, М.Б. Бучка, В.П. Веріна, Б.В. Волженкіна, В.В. Голіни, Л.М. Давиденка, І.М. Даньшина, О.М. Джужи, А.І. Долгової, О.О. Дудорова, А.П. Закалюка, В.К. Звірбуля, А.Ф. Зелінського, О.Г. Кальмана, І.І. Карпеця, М.І. Кашліна, В.С. Квашиса, Я.Ю. Кондратьєва, А.Г. Корчагіна, Н.Ф. Кузнецової, О.М. Литвака, Г.А. Матусовського, О.В. Негодченка, В.М. Поповича, Б.Г. Розовського, Л.С. Смеяна, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, І.О. Христинч, В.І. Шакуна, О.М. Яковлева, О.Л. Яременка, В.Б. Ястребова та інших.

У своїх дослідженнях зазначені автори торкалися таких проблем, як

поняття та основні показники економічної злочинності; сучасні тенденції та нові види економічних злочинів; загальносоціальне та спеціальне попередження економічних злочинів; чинники, що детермінують економічну злочинність взагалі; діяльність спеціальних суб'єктів попередження економічних злочинів.

Деякі вчені зверталися і до спеціальних проблем економічних злочинів у конкретних сферах соціального життя чи на конкретних об'єктах економіки. Так, наприклад, у роботі Б.Г. Розовського "Розслідування та попередження розкрадання державного майна у вугільній промисловості" (1968 р.) розглянуто слідчу профілактику розкрадань та їх розслідування з урахуванням специфіки галузі [257].

Однак сьогодення вимагає диференційованого підходу до боротьби з економічною злочинністю, яка в сучасних українських умовах становить серйозну загрозу економічній безпеці держави, та перегляду і вдосконалення системи заходів протидії економічним злочинам у вугільній промисловості з урахуванням її специфіки.

Кримінологія ще не має у своєму розпорядженні узагальнених даних, які б давали повне уявлення про детермінанти, способи вчинення економічних злочинів у цій галузі та заходи щодо їх попередження. Недостатньо вивчена і діяльність правоохоронних органів у боротьбі з цими злочинами у вугільній промисловості. Викладене вище обумовило вибір теми монографічного дослідження.

Розділ 1

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ У ВУГІЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ

1.1. Поняття та загальна характеристика економічних злочинів у вугільній промисловості (рівень, географія, динаміка, структура)

Загальну характеристику злочинності в цілому, а також окремих її видів (груп) можна дати як за допомогою кримінально-правової, криміналістичної, так і кримінологічної характеристики. У зв'язку з тим, що наше дослідження носить більш кримінологічний характер, то і цікавить нас буде саме остання характеристика. Вчені-кримінологи пропонують різні трактування терміна "кримінологічна характеристика", визнаючи при цьому, що визначення цього поняття і його елементів має важливе теоретичне і практичне значення для вирішення проблем попередження злочинності [54, с. 192-196]. Тому вважаємо за необхідне теоретично окреслити його сутність і складові елементи.

У кримінологічній літературі цей термін застосовується як у широкому, так і у вузькому значенні. Прихильники широкого значення вважають, що кримінологічна характеристика включає в себе дані, які охоплюють кількісно-якісні показники окремих видів (груп) злочинів; характеризують особу злочинця, особу потерпілого; причини та умови вчинення злочинів, а в деяких випадках також і заходи попереджувального впливу [30; 142, с. 305-307; 319, с. 16].

Прихильники вузького значення вважають, що така характеристика не повинна включати причини та умови вчинення злочинів, а також заходи попереджувального впливу [102; 139]. Так, наприклад, І.М. Даньшин вказує, що надто широке трактування цього терміна не знайшло багатьох прихильників. На його думку, цей термін охоплює рівень, коефіцієнти, структуру та динаміку злочинів, описання особистостей тих, хто їх вчиняє, мотиви й цілі їх злочинної поведінки [152, с. 8-9; 240, с. 36].

Аналіз літературних джерел дає змогу визначити кримінологічну характеристику як сукупність достатніх даних про злочинність у цілому, окремі види (групи) злочинів або про певне протиправне діяння, яка використовується для розробки і реалізації заходів профілактичного характеру. На думку більшості кримінологів, саме це поняття визначає

поширеність злочинів, їх різновиди та детермінанти, поширені способи вчинення злочинних посягань, їх мотивацію, а також особливості суб'єктів злочинів [99, с. 164; 102; 117; 140; 152, с. 8-9; 157].

Ми будемо дотримуватись традиційного підходу щодо визначення кримінологічної характеристики, яка включає в себе кількісно-якісні показники окремих видів (груп) злочинів, характеристику особи злочинця, причини та умови вчинення злочинів. Що стосується розробки заходів попередження, то ця діяльність скоріше виступає як наслідок кримінологічної характеристики злочинів, а тому виходить за її межі [110, с. 48-49].

Слід також звернути увагу і на той факт, що у кримінологічній літературі поряд із терміном “кримінологічна характеристика” зустрічається і такий термін, як “кримінологічний аналіз” [42, с. 171; 109, с. 217-219]. Вивчення базових термінів “характеристика” і “аналіз” показує, що ці поняття не тотожні. У буквальному тлумаченні “характеристика” – це опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак когось, чого-небудь; або показники якості, стану чогось і т. ін. [194, с. 684]. А термін “аналіз” означає метод наукового дослідження предметів, явищ та ін. шляхом розкладу, розчленування їх у думці на складові частини; або це визначення складу і властивостей якої-небудь речовини, дослідження їх [193, с. 629-30].

Виходячи з наведеного, можна дійти висновку, що аналіз чого-небудь (предмета, явища, особи) – це більш глибокий і об'ємний процес пізнання, ніж характеристика чого-небудь. Так, наприклад, Я.І. Гілінський вважає, що кримінологічний аналіз різних видів (груп) злочинів включає в себе такі елементи: загальну характеристику (основні поняття, соціальна природа і т.п.); рівень і динаміку певного виду злочинності; внутрішню структуру; якісні особливості; соціально-демографічний склад суб'єктів злочинів; територіальний і часовий їх розподіл; особливості генезису і профілактики [42]. Подібну структуру використовує О.Г. Кальман для кримінологічного аналізу окремого виду злочину.

Отже, вважаємо, що розробку заходів попередження злочинності чи окремих видів злочинів скоріше слід відносити до складових елементів кримінологічного аналізу як більш глибокого процесу вивчення певних явищ ніж до складу кримінологічної характеристики злочинності та окремих видів злочинів.

Враховуючи вищесказане, елементами кримінологічної характеристики економічних злочинів у вугільній промисловості будуть виступати: кількісно-якісні показники цих злочинів (рівень, “ціна”, структура, динаміка, географія, латентність), поширені способи їх вчинення, характеристика осіб, що їх вчиняють, та комплекс детермінант цих злочинів.

Щодо визначення такої позиції можна погодитись із О.Г. Кальманом, який вважає, що кримінологічна характеристика будь-яких груп (видів) злочинів не може бути однаковою і залежить від їх особливостей, а тому сукупність показників її елементів може бути різною [110, с. 48-49].

У зв'язку з тим, що для вдосконалення системи попередження економічних злочинів у вугільній промисловості крім аналізу кількісно-якісних показників суттєве значення має встановлення комплексу детермінант, що сприяють розповсюдженню цих злочинів, то вивченню останнього ми присвятимо окремий розділ, хоча він і входить до кримінологічної характеристики.

Перш ніж надати загальну характеристику економічних злочинів у вугільній промисловості, доцільно з'ясувати також сутність таких понять, як *“економічні злочини”*, *“економічні злочини у вугільній промисловості”*. Вирішити це питання неможливо без аналізу відповідних кримінологічних наукових позицій та положень законодавства стосовно термінології, яка використовується в нормативно-правових документах щодо боротьби з економічною злочинністю.

Наразі у кримінології, в нормативно-правових документах, у діяльності правоохоронних органів поряд із терміном *“економічні злочини”* використовуються також і такі: *“економічна злочинність”*, *“тіньова економіка”*, *“злочини у сфері економіки”*, *“злочини у сфері господарської діяльності”*, *“злочини у сфері економічної діяльності”*, *“злочини економічної спрямованості”*, *“білокомірцева злочинність”*, *“респектабельна злочинність”*, *“злочинність у галузі економіки”* тощо [104; 142; 190; 217; 234; 258; 290].

Слід звернути увагу, що повний аналіз усіх зазначених термінів, їх понять та співвідношення між ними виходить за рамки нашого дослідження. З метою визначення найбільш суттєвих ознак, які притаманні економічним злочинам, ми зупинимось лише на характеристиці наукових підходів щодо визначень деяких із них та розглянемо такі їх складові, як *“економіка”* та *“злочин”*.

Вітчизняний вчений Є.Л. Стрельцов під *“економічними злочинами”* розуміє передбачені кримінальним кодексом суспільно небезпечні діяння, які посягають на суспільні відносини власності та господарську діяльність [274, с. 153-188].

Російський вчений В.П. Верін вважає, що до злочинів у сфері економіки слід відносити тільки ті злочини, які чітко передбачені у кримінальному законодавстві Російської Федерації (РФ) [34, с. 7-27]. У КК РФ, на відміну від КК України, є цілий Розділ VIII *“Злочини у сфері економіки”*, де чітко визначено перелік цих злочинів [124].

На думку Ю.Ф. Кваши, економічні злочини – це кримінально карані

діяння, чиє протиправне посягання спрямовано на існуючу економічну систему або її окремі елементи [135, с. 186-188].

Г.Г. Шиханцов поряд зі *“злочинами у сфері економічної діяльності”* (це всі злочини, які знаходяться в главі 22 КК РФ) виділяє ще і *“злочини економічної спрямованості”*, до яких відносить злочини проти власності, злочини проти інтересів служби в комерційних та інших організаціях, злочини у сфері комп’ютерної інформації, злочини проти державної влади, інтересів державної служби та служби в органах місцевого самоврядування. Як зазначається, всі злочини другої групи об’єднує корислива мотивація та їх економічна спрямованість [312, с. 306-308; 170, с. 42].

Представники київської школи кримінології Ю.В. Александров, А.П. Гель, Г.С. Семаков оперують терміном *“економічна злочинність”*, під яким розуміють діяльність, яка посягає на інтереси економіки держави загалом, а також на інтереси окремих груп громадян, приватну підприємницьку діяльність, має здебільшого усталений характер і здійснюється з метою здобуття наживи під прикриттям законної економічної діяльності або з використанням її можливостей шляхом зловживання довірою потерпілих [2, с. 234].

Вітчизняний кримінолог О.М. Литвак *“економічну злочинність”* визначає як сукупність умисних корисливих злочинів, які вчиняються посадовими особами та іншими працівниками підприємств і установ незалежно від форм власності шляхом використання службового становища та місця роботи, а також злочинних промислів, що здійснюються без використання службового становища та місця роботи (але сюди автор ще відносить злочини, пов’язані з наркобізнесом та торгівлею людьми, що, на нашу думку, значно розширює спектр економічних злочинів) [164, с. 222-227].

Німецький вчений Г. Шнайдер до *“економічної злочинності”* відносить сукупність злочинів, які посягають на окремі сектори економіки, а саме: банківський і кредитний; будівництва і нерухомого майна; транспорту і подорожей [143, с. 238-239; 156; 157, с. 72-75; 316, с. 329].

Російський вчений А.М. Яковлев під *“економічною злочинністю”* розуміє сукупність корисливих посягань на соціалістичну власність, порядок управління народним господарством з боку осіб, що виконують певні функції у системі економічних відносин [318, с. 51]. Хоча, на наш погляд, таке широке визначення може включати до себе й загальнокорисливі злочини (крадіжка, розбій, вимагання), що є неприпустимим.

О.Г. Кальман у дисертаційній роботі *“Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження”* дає дещо інше визначення *“економічної злочинності”*: це соціально-економічне

деструктивне для економіки держави явище, яке проявляється у вчиненні навмисних корисливих злочинів особами у сфері легальної і нелегальної економічної діяльності, основним безпосереднім об'єктом яких виступають відносини власності і відносини у сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання товарів і послуг з метою отримання доходу [29, с. 42; 110, с. 27-28].

Є.Є. Дементьєва, узагальнюючи характеристики економічної злочинності, які надавалися американськими та західноєвропейськими фахівцями, визначає економічну злочинність як протиправну діяльність, що завдає шкоди економічним інтересам держави, підприємництва та громадян, яка постійно чи систематично здійснюється з метою отримання прибутку у рамках та під прикриттям законної економічної діяльності юридичними та фізичними особами [60; 143, с. 238-239].

У деяких як вітчизняних, так і російських підручниках з кримінології поняття “економічна злочинність” подається як сукупність корисливих посягань на власність, яка використовується для господарської діяльності, на встановлений порядок управління економічними процесами та економічними правами громадян з боку осіб, які виконують певні функції в системі економічних відносин [59, с. 208-209; 139, с. 483-484].

Таким чином, у кримінології спостерігається ситуація, коли більшість вчених при визначенні поняття “економічні злочини” намагається чітко або умовно перелічити злочини, які посягають на економічні відносини або вчинюються у сфері економіки [3, с. 410-412; 58, с. 70; 135, с. 186-188; 138, с. 349-351].

Отже, можна дійти висновку, що економічні злочини є основною складовою економічної злочинності і становлять її структуру.

Аналіз існуючих наукових позицій дозволяє цілком підтвердити думку Є.Л. Стрельцова про те, що при визначенні поняття “економічні злочини” науковці, як правило, використовують кримінально-правовий або кримінологічний підхід. Звідси всі визначення як “економічної злочинності”, “економічних злочинів” можна поділити на дві окремі методологічні групи: ті, які випливають із кримінально-правового підходу, та ті, які відображають кримінологічний підхід (у кожній із них можна виділити ще поняття у широкому та вузькому значенні) [23, с. 82; 58; 69, с. 474-475; 121, с. 53; 156, с. 5-37].

Втім, щодо досліджуваного поняття “економічні злочини” базовими є і залишаються поняття “економіка” і “злочин”. Щодо останнього, то при його визначенні слід обов'язково звернутись до ст. 11 КК України.

Терміну “економіка” в економічній літературі надається лише наукове тлумачення (законодавчого визначення взагалі немає). Згідно з економічною енциклопедією, це “найважливіша сфера суспільного жит-

тя, в якій на основі використання різноманітних ресурсів здійснюються виробництво, обмін, розподіл та споживання продуктів людської діяльності, формується і постійно розвивається система продуктивних сил і економічних відносин, якими управляють різні типи економічних законів” [69, с. 380-382]. У більшості підручників з економічної теорії “*економіка*” визначається як сукупність відносин у процесі виготовлення, обміну, розподілу і споживання відповідних благ, товарів та послуг [160, с. 15-24; 204, с. 6-7].

Саме аналіз понять “*економіка*”, “*економічні відносини*”, “*економічна діяльність*”, “*економічна система*” допоможе визначити об’єкт економічних злочинів*.

Об’єктом злочину у кримінальному праві традиційно визнають суспільні відносини, які охороняються кримінальними законом та яким злочин завдає чи може завдати шкоду [172, с. 96-10; 195, с. 1-43].

Деякі вітчизняні вчені (О.Г. Кальман, Є.Л. Стрельцов та ін.) до безпосереднього об’єкту економічних злочинів відносять “*суспільні відносини власності*” та “*господарську діяльність*” як базові елементи економічних відносин. На їх думку, саме ці відносини безпосередньо підпадають під охорону кримінального законодавства, а тому до економічних злочинів вони відносять злочини, відповідальність за які передбачена у розділах VI “Злочини проти власності” та VII “Злочини у сфері господарської діяльності” КК [108, с. 101-104; 274, с. 153-188]. З такою позицією погодитись можна лише частково, тому що кримінально-правовий підхід чітко може конкретизувати, які саме злочини відносяться до економічних. Але разом із цим такий підхід занадто зменшує коло цих злочинів, що, на нашу думку, може призвести до звуження сфери діяльності окремих правоохоронних органів.

У цілому проведений нами аналіз понять “*економіка*”, “*економічні відносини*”, “*економічна діяльність*”, “*економічна система*” та наукових

* *Економічна діяльність* – найважливіша форма свідомої та цілеспрямованої трудової діяльності людей, у процесі якої вони здебільшого вступають в активні зв’язки з природою та економічні зв’язки й відносини між собою для створення економічних благ у різних сферах суспільного відтворення (безпосередньому виробництві, обміні, розподілі, споживанні), а також формують свою особистість [65, с. 419].

Економічна система – сукупність усіх видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво, обмін, розподіл та споживання товарів і послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства. Основними елементами економічної системи є: продуктивні сили; техніко-економічні відносини; організаційно-економічні відносини; виробничі відносини або відносини економічної власності; господарський механізм [65, с. 444].

Економічні відносини – це сукупність відносин між людьми у процесі виробництва матеріальних та духовних благ та їх привласнення в усіх сферах суспільного відтворення (безпосередньому виробництві, розподілі, обміні та споживанні) [65, с. 471-472].

позицій дозволяє стверджувати, що методологічною базою наукового вивчення економічних відносин є признання їх базисом будь-якого суспільства. При цьому інші суспільні відносини (соціальні, правові, політичні, національні, культурні, моральні, психологічні тощо) виглядають як надбудова економічного базису. Стан та розвиток економічних відносин визначає в кінцевому результаті еволюцію надбудованих відносин, але водночас вони загалом або окремо можуть здійснювати зворотній вплив на зміни економічних відносин. Першочергове суспільне значення економічних відносин робить питання протидії економічним злочинам ще більш актуальним.

Вважаємо, що безпосереднім об'єктом злочинних посягань у сфері економіки є економічні відносини, а не тільки їхні складові (відносини власності та господарська діяльність).

З поняття “економічні відносини”, яке вже наводилося вище, випливає, що у кожній сфері суспільного відтворення (виробництві, розподілі, обміні, споживанні певних благ) формуються ще і свої відносини, які є складовою економічних відносин. А тому якщо певні злочини посягають саме на складові економічних відносин, то їх можна також відносити до економічних.

Отже, крім злочинів, зазначених у VI і VII розділах КК, до економічних можна ще віднести і такі, які посягають на відносини, що формуються або виникають:

- *у виробництві певних благ*: між людьми під час привласнення предметів природи через процес праці; відносини стосовно спеціалізації, комбінування виробництва як всередині окремого підприємства, так і між підприємствами; організаційно-економічні відносини, що формуються і розвиваються в процесі управління підприємством; між людьми в процесі привласнення робочої сили, засобів виробництва, управління власністю у цій сфері, контролю за виробництвом;

- *при розподілі певних благ*: між людьми в процесі привласнення створеного продукту, а саме при отриманні працівниками заробітної плати, сплаті різних податків державі тощо;

- *при обміні певних благ*: у процесі купівлі-продажу товарів та послуг підприємствами, державою, торгівельними організаціями, населенням;

- *при споживанні певних благ*: між виробниками нематеріальних послуг та їх споживачами, наприклад, при наданні послуг підприємствами в процесі використання товарів тривалого користування тощо.

Саме вищезазначені відносини за КК України можуть і не бути чітко визначені як безпосередній основний об'єкт, на який посягає певний злочин, а можуть виступати як безпосередній додатковий (обов'язковий) об'єкт або як безпосередній додатковий (факультатив-

ний) об'єкт. Наприклад, при вчиненні злочину, передбаченого ст. 175 КК “Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат”, безпосереднім основним об'єктом є конституційне право людини на заробітну плату не нижче від визначеної законом і на своєчасне її отримання, а також право на соціальний захист, у т.ч. право на отримання пенсій та інших видів соціальних виплат [191, с. 416-417]. Безпосереднім додатковим (факультативним) об'єктом можуть виступати відносини у сфері розподілу матеріальних благ (складова економічних відносин), які виникають між людьми в процесі привласнення створеного продукту (отримання працівниками заробітної плати). Якщо в такому випадку враховувати наявність безпосереднього додаткового (факультативного) об'єкта, то умовно такий злочин (ст. 175 КК) можна віднести до економічних.

Подібних прикладів з КК можна навести багато, а тому до економічних злочинів будемо відносити не тільки ті, які зазначені у двох розділах КК, а вибірково й інші, які розташовані в інших розділах.

На нашу думку, залежно від того, чи виступають економічні відносини та їх складові основним безпосереднім або додатковим безпосереднім об'єктом злочинних посягань, відповідальність за які передбачена КК, можна виділити дві групи злочинів:

1. *Безпосередньо економічні злочини (основні)*. Це деякі злочини проти власності та злочини у сфері господарської діяльності. Саме такі складові економічних відносин, як відносини власності та господарська діяльність, у КК України виступають як безпосередній об'єкт тільки в двох розділах. О.Г. Кальман та Є.Л. Стрельцов у своїх дослідженнях обґрунтовано надали систему саме таких економічних злочинів [110, с. 40-42; 275, с. 42].

2. *Умовно економічні злочини (додаткові)*. До них можна віднести тільки ті злочини, де економічні відносини та їх складові виступають додатковим обов'язковим або додатковим факультативним об'єктом посягання. Наприклад, це можуть бути злочини у сфері службової діяльності; злочини, пов'язані з викраденням: зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, комп'ютерної інформації, якщо вони вчинюються службовими особами; безпідставна невиплата заробітної плати; порушення авторського права і суміжних прав*.

Однак якщо враховувати буквальноне тлумачення економічних термінів, це призведе до занадто широкого розуміння економічних злочинів, що є неприпустимим. Тому при визначенні даного поняття та

*Російський вчений А.А. Аслаханов саме на підставі аналізу безпосереднього і додаткового об'єкта розглядає економічні злочини у сфері економіки в широкому і вузькому значенні [10, с. 11-13].

виділенні суттєвих ознак економічних злочинів слід також використувати і кримінологічний підхід, інакше кажучи, враховувати особу злочинця, мотиви вчинення злочинів тощо.

Аналіз наукових праць як вітчизняних, так і російських вчених (В.П. Філонова, В.С. Устинова, Ю.Ф. Кваши, О.Г. Кальмана, Є.Л. Стрельцова, Г.А. Матусовського, Ю.В. Александрова, А.П. Геля, Г.С. Семакова, А.Х. Казаріної) щодо ознак, які притаманні економічним злочинам, дає змогу виявити, що до економічних злочинів із використанням кримінально-правового та кримінологічного підходів можна віднести суспільно небезпечні діяння, яким притаманні такі ознаки: відповідна сфера економічних відносин; заподіяння шкоди економічним інтересам громадян, суб'єктам господарювання та держави, які охороняються законом; наявність умисної форми вини та корисливого мотиву; спеціальний суб'єкт злочину (службова особа) та загальні суб'єкти, які включені в систему економічних відносин, на які вони посягають [2, с. 233-234; 117, с. 342-343; 135, с. 186-188; 141, с. 315-317; 143, с. 242-243; 153, с. 172-174; 173, с. 32]. Наприклад, враховуючи наведені ознаки, економічними злочинами є деякі злочини проти власності (ст. 191 КК України); у сфері господарської діяльності; у сфері службової діяльності, у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (ст. 362 КК України).

Отже, надалі під “економічними злочинами” будемо розуміти *умисні корисливі злочини, що вчиняються у сфері економіки службовими та іншими особами, які включені в систему економічних відносин, та посягають на ці відносини, а також на порядок управління економікою в різних галузях господарства, заподіюючи при цьому шкоду економічним інтересам громадян, суб'єктів господарювання та держави.*

У зв'язку з тим, що економіку можна представити як систему сфер, видів і галузей виробництва, розрізняють економіку сфер народного господарства, економіку окремих галузей (економіку промисловості, сільського господарства тощо), а у межах галузей виділяють ще й економіку окремих видів діяльності та окремих виробництв [69, с. 381]. Це свідчить про те, що можна говорити не тільки про економічні злочини взагалі, які вчиняються в цілому у сфері економіки, а і про економічні злочини у сфері народного господарства та окремих галузях промисловості тощо. В нашому випадку будуть досліджуватись економічні злочини у вугільній промисловості, які входять до економічних злочинів у цілому та до структури економічної злочинності.

З урахуванням всього сказаного вище в роботі під “економічними злочинами у вугільній промисловості” ми будемо розуміти переважно *умисні корисливі злочини, які посягають на економічні відносини, а та-*

кож на порядок управління економікою на об'єктах вугільної галузі, вчинені службовими та іншими особами, які включені в систему економічних відносин у цій галузі, та заподіюють при цьому шкоду економічним інтересам працівників галузі, самій галузі та державі.

На підставі наведеного визначення, розглянутих наукових позицій, а також статистичних даних про результати діяльності правоохоронних органів (безпосередньо органів внутрішніх справ) при обслуговуванні об'єктів вугільної промисловості в подальшому буде можливість більш точно визначити коло економічних злочинів у цій галузі промисловості, які входять до кримінологічної групи злочинів, що досліджується.

У зв'язку з тим, що не всі економічні злочини вчиняються у вугільній галузі, поняття “економічні злочини” і “економічні злочини у вугільній промисловості” співвідносяться як загальне і спеціальне.

Необхідно звернути увагу на думку деяких вчених, згідно з якою рамки поняття економічного злочину окреслити досить складно, оскільки завжди буде певна умовність такого визначення [130, с. 9-10]. Погоджуємося з такою позицією, але зазначимо, що основна проблема, на нашу думку, полягає в тому, що у національному законодавстві України відсутнє визначення економічного злочину та навіть немає відповідного розділу у кримінальному законодавстві.

Частково також можна погодитися з позицією таких українських та російських вчених, як А.І. Алексєєв, В.П. Верін, А.Х. Казаріна, О.Г. Кальман, Є.Л. Стрельцов, В.В. Сташис, В.П. Філонов. Вони вважають, що при конструюванні кримінологічних визначень необхідно керуватися перш за все кримінальною теорією і законодавством, а не використовувати публіцистичну термінологію. Але у КК, як вже зазначалось, поняття “*економічний злочин*” не використовується, в державних програмах та відомчих документах використовуються словосполучення: “*економічна злочинність*”, “*злочини, які посягають на певні види економічної діяльності*”, “*злочини у сфері економічної діяльності*” тощо. Вважаємо, що подібна термінологічна плутанина певною мірою заважає теоретичним здобуттям у сфері боротьби з економічною злочинністю. Тому необхідно вдосконалювати понятійний апарат внесенням відповідних змін до нормативно-правових документів*.

Визначивши основні терміни, перейдемо безпосередньо до загаль-

* Саме така позиція останнім часом була підтримана вченими-кримінологами Ю.Ф. Кравченком, О.М. Бандуркою, А.П. Закалюком, О.Н. Ярмишем, О.М. Джужою, Н.О. Гурторовою, О.Г. Кальманом, В.М. Дрьоміним, В.В. Коваленком та іншими на черговому засіданні Кримінологічної Асоціації України, яке відбулося під час науково-практичної конференції “Економічна злочинність в Україні: причини та заходи протидії” 19 червня 2004 р. у м. Харкові.

ної характеристики економічних злочинів у вугільній промисловості. Вона буде надана нами в межах кримінологічної характеристики і включатиме характеристику кількісно-якісних показників економічних злочинів у вугільній промисловості (рівень, “ціна”, структура, географія, динаміка).

У вугільній промисловості* як одній із стратегічних у структурі ПЕК налічується 658 підприємств, з яких 442 – акціонерні товариства (у тому числі 32 державні холдингові компанії, серед яких 19 – з видобутку вугілля, 4 – з переробки та збагачування вугілля, 5 – шахтобудівельних та інші), 8 – виробничих об’єднань з видобутку вугілля та спеціалізовані виробничні об’єднання – “Укрвуглегеологія” і “Бурвуглекомплекс”. Для вирішення проблем неперспективних шахт при їх закритті створено ДП “Укрвуглереструктуризація”. Кількість збиткових підприємств останнім часом збільшилась і вже сягає понад 80 % (із збільшенням бюджетного фінансування галузі дебіторська і кредиторська заборгованості за результатами фінансово-господарської діяльності все ще існує у більшості підприємств). Станом на 2008 р. у вугільній галузі країни налічувалось близько 160 шахт (з 1991 р. кількість шахт зменшилася з 276 до 160), з яких 140 державні, які розташовані в Донецькій (86 шахт), Луганській (50 шахти), Дніпропетровській (10 шахт), Волинській, Кіровоградській та Львівській областях (14 шахт) [207; 242, с. 7; 262; 315, с. 10].

Щорічно розробляється та затверджується програма приватизації вугільних підприємств, але існують об’єктивні фактори, які перешкоджають приватизації підприємств галузі, і в першу чергу тих, що видобувають вугілля.

Українське вугілля найбільш важкодоступне, його видобуток, як правило, ведеться на глибині 800 і більше метрів (для порівняння: у США – до 300 метрів). Видобуте вугілля традиційно використовується в цілому для власних потреб і лише незначна частка (2,9 %) експортується за межі України. Основними споживачами вугілля в Україні є теплоенергетика, металургія, житлово-комунальний сектор [123, с. 8-13].

Загальна чисельність працівників станом на 2007 р. складала 230 тис. осіб, що у 2,7 разів менше, ніж у 1990 р. (626 тис. осіб). Найбільша

* У чинному законодавстві України не закріплено поняття “вугільна (добувна) промисловість”. Але за аналогією з визначенням поняття “гірнична (гірничодобувна) промисловість”, закріпленого у ст. 1 “Гірничого закону України” від 6 жовтня 1999 р., під вугільною промисловістю в широкому плані слід розуміти комплексну галузь важкої промисловості з розвідування родовищ корисних копалин (вугілля), його видобутку з надр землі та збагачення. Враховуючи те, що більшість злочинів вчиняють у добувному секторі промисловості, в цій роботі особливу увагу буде сконцентровано на комплексі підприємств із видобутку вугілля.

плинність кадрів склалася саме на вугледобувних підприємствах [6; 125; 262]. Останнім часом вугледобувними підприємствами України видобувається від 50 до 70 млн. тонн вугілля, більшість з якого складають коксівне та енергетичне вугілля [Додаток А, Графік А.1]. За 2007 р. загальний обсяг видобутку вугілля вугледобувними підприємствами, що підпорядковані Мінпаливенерго, становив 42 млн. тонн. Фактично видобуток вугілля зменшився порівняно з 2006 р. на 4,2 млн. тонн. У тому числі видобуток коксівного вугілля зменшився на 1,6 млн. тонн, а енергетичного – на 2,5 млн. тонн (або на 1,1 %) [214].

Незважаючи на те, що протягом останніх 10 років (1998–2007) спостерігається спад по всій галузі, ряд вугледобувних підприємств мають значні можливості адаптації до ринкових умов*. У цілому галузь не в змозі отримувати повні прибутки від реалізації видобутого вугілля, тому що ціна регулюється державою і Холдинги не спроможні покрити усіх витрат з його видобутку, а це, в свою чергу, призводить до потреб у державних дотаціях на покриття виробничих витрат. Вугледобувні підприємства мають важливе значення для економіки Донецького, Луганського і Дніпропетровського регіонів і найчастіше складають більшу частину соціальної інфраструктури цих регіонів [Додаток А.2].

Процеси дестабілізації, які відбуваються у вугільній промисловості нашої держави, можуть обернутися трагедією як для цих підприємств, так і для України в цілому. Для того, щоб проблеми не тільки у цій промисловості, але й у всьому ПЕК не набули незворотного характеру, необхідно на державному рівні сконцентрувати фінансові ресурси на головних напрямках.

На сучасному етапі піднесення вугільної промисловості неможливе, на наш погляд, без організації належного захисту підприємств вугільної промисловості правоохоронними органами від злочинних посягань.

Оперативне обслуговування підприємств вугільної галузі здійснюється в більшості випадків силами територіальних підрозділів УДСБЕЗ та УБОЗ УМВС України у Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Кіровоградській, Луганській, Львівській областях та безпосередньо спецвідділами боротьби з економічними злочинами на стратегічних об'єктах, створеними при УДСБЕЗ УМВС України цих областей**.

За даними Департаменту інформаційних технологій МВС України (далі ДІТ МВС), щороку за дослідний період (1998–2007 рр.) на об'єктах

* За даними Міністерства вугільної галузі, протягом 1990–2004 рр. спостерігається тенденція до зниження видобутку вугілля в 1,7 рази [38].

** Злочини у даній галузі промисловості також виявляються УМВС України на Придніпровській, Донецькій та Південно-Західній залізницях.

вугільної галузі виявляється та реєструється від 940 до 1159 економічних злочинів. Останнім часом (2006–2007 рр.) спостерігається тенденція до зменшення кількості виявлених злочинів економічної спрямованості. Так, у 1998 р. було виявлено 984 економічних злочинів у цій промисловості, а у 2006 – 732 (-25,6 %) та 2007 рр. – 682 (-30,7 %) [Додаток Б, Гістограма Б.1.1, Таблиця Б.1.1.1]. Хоча стабільні процеси щодо збільшення кількості виявлених злочинів спостерігались із 1993 до 2000 рр. (1993 р. – 305 злочинів; 1994 р. – 264; 1995 р. – 288; 1996 р. – 450; 1997 р. – 664; 1998 р. – 984; 1999 р. – 1072; 2000 р. – 1159) [36; 148, с. 41];

Кількість організованих злочинних груп (ОЗГ), які вчинюють економічні злочини як в цілому у ПЕК, так і вугільній промисловості, з 1996 р. (10 ОЗГ) до 2002 р. (23 ОЗГ) поступово збільшується (тенденція до збільшення цих груп становить 2,3 рази), а починаючи з 2003 р. до 2007 р. – дещо зменшується (відповідно 18 і 8 ОЗГ) [36; 37; 147-150; 268- 270; 315, с. 10].

Аналіз статистичних даних ДІТ МВС України показує, що економічні злочини на об'єктах даної промисловості розповсюджені не на всій території України, а у певних регіонах (Луганському, Донецькому, Дніпропетровському, Львівському, Волинському та Кіровоградському) і залежить від місця залягання родовищ кам'яного вугілля та функціонування вугледобувних підприємств.

Найбільш ураженою економічними злочинами за дослідний період залишалася вугільна промисловість наступних регіонів: Луганського (42 %), Донецького (40 %), а найменш – Дніпропетровського (7 %), Львівського (3 %), Волинського (1 %), Кіровоградського (0,8 %) * [Додаток Б].

Наприклад, у Кіровоградському регіоні протягом 10 років залишається низький рівень виявлення економічних злочинів у вугільній промисловості. В середньому протягом кожного року реєструється від 6 до 9 злочинів. Це, як правило, пов'язано з тим, що вугільна промисловість в даній області мало розвинута. Останнім часом кількість виявлених злочинів ОВС порівняно з 2002 р. збільшилась у 1,1 рази.

У Львівській та Волинській областях, на відміну від Кіровоградської, органами внутрішніх справ кожного року реєструється від 17 до 32 економічних злочинів, які вчиняються на об'єктах вугільної галузі. Хоча останнім часом у Львівській області порівняно з 2002 р. кількість зареєстрованих злочинів у цій галузі зменшилась у 2,5 рази, що, як правило, пов'язане з послабленням діяльності відповідних підрозділів ОВС [Додаток Б, Гістограми Б.1.3, Б.1.7].

* У дужках зазначається питома вага економічних злочинів у вугільній промисловості окремого регіону порівняно зі всіма економічними злочинами, зареєстрованими на вугільних об'єктах у період 1998–2007 рр.

Що стосується Луганської, Донецької і Дніпропетровської областей, то більшість об'єктів вугільної галузі країни (90 %) сконцентровано саме у цих трьох стратегічних регіонах, де і рівень економічних злочинів у цій галузі залишається високим [Додаток Б, Гістограми Б.1.4, Б.1.5, Б.1.6].

Як свідчать результати діяльності підрозділів УДСБЕЗ та УБОЗ УМВС України у відповідних областях, а також керівні документи МВС України, вказівки Президента України, діяльність вказаних підрозділів за останні 6 років здебільшого спрямована на виявлення та розкриття тяжких, резонансних економічних злочинів, які завдають суттєву шкоду охоронюваним державою інтересам.

За результатами аналізу статистичних показників ДІТ МВС України за 8 років та вибіркового вивчення кримінальних справ пропонуємо всі злочини, які вчиняються у вугільній промисловості країни, відповідно до КК України поділити на 8 груп (це злочини як економічної, так і загально-корисливої спрямованості), а саме:

1 група. Злочини, передбачені Розділом V “Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина” – ст. 175 КК;

2 група. Злочини, передбачені Розділом VI “Злочини проти власності” – ст.ст. 185, 188, 191, 194 КК;

3 група. Злочини, передбачені Розділом VII “Злочини у сфері господарської діяльності” – ст.ст. 209, 210, 212, 222, 233* КК;

4 група. Злочини, передбачені Розділом VIII “Злочини проти довкілля” – ст.ст. 236, 240 КК;

5 група. Злочини, передбачені Розділом IX “Злочини проти громадської безпеки” – ст. 262 КК;

6 група. Злочини, передбачені Розділом X “Злочини проти безпеки виробництва”;

7 група. Злочини, передбачені Розділом XV “Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян” – ст. 357 КК;

8 група. Злочини, передбачені Розділом XVII “Злочини у сфері службової діяльності” – ст.ст. 364, 366, 367, 368 КК [145].

Враховуючи нашу позицію щодо визначення економічних злочинів у вугільній промисловості, дані ДІТ МВС України, результати вибіркового вивчення кримінальних справ зазначимо, що до економічних злочинів, які вчиняються у цій галузі, слід віднести ті, відповідальність за які передбачена наступними статтями КК України: 175, 191, 209, 210,

* За даними ДІТ МВС України злочини, пов'язані з приватизацією об'єктів вугільної галузі, були виявлені тільки у 2003 р. у Донецькій (4) і Луганській (19) областях.

212, 222, 233, 357, 364, 366-368 [145]. Саме ці злочини і ввійдуть у кримінологічну групу.

Аналіз статистичних даних ДІТ МВС України з економічних злочинів у вугільній промисловості показав, що в її структурі переважають три основні групи злочинів: привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; злочини у сфері господарської і службової діяльності. Розглянемо кожну з них в цілому у галузі та у розрізі регіонів.

Структура економічних злочинів у вугільній промисловості України за період з 1998 р. до 2007 р. виглядає наступним чином: господарські злочини (9 %), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (42 %), злочини у сфері службової діяльності (46 %) [Додаток Б, Діаграма Б.2.1].

Злочини, пов'язані з привласненням, розтратою майна або із заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем, як правило, вчинялися за дослідний період стосовно державного або колективного майна підприємств вугільної промисловості. 30 % з них були вчинені у великому та особливо великому розмірі, але динаміка їх протягом десяти років була нерівною. Якщо у 1998 р. зареєстровано 413 таких злочинів, то у 2007 р. – 210. Найбільша кількість цих злочинів виявлена у 2000 р. – 597.

З 2000 р. і до 2007 р. кількість зареєстрованих злочинів за ст. 191 КК (ст. 84 КК України 1960 р.) зменшилась удвічі. Щодо окремих регіонів, то ці злочини займають друге місце після злочинів у сфері службової діяльності, крім Донецької області, де вони посідають перше місце (цей показник протягом 10 років становив 44 %, коли злочини у сфері службової діяльності – тільки 40 %) [Додаток Б, Діаграма Б.2.2-Б.2.6].

Аналіз статистичних даних також свідчить про те, що починаючи з 2001 р. порівняно з 1998 р. поступово зменшується кількість зареєстрованих злочинів цього виду, які були вчинені у великому та особливо великому розмірі, що може бути обумовлено або належною профілактичною роботою ОВС, або змінами у законодавстві, пов'язаними зі збільшенням неоподаткованого мінімуму доходів громадян для визначення розміру матеріальної шкоди від злочинів (Табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**Динаміка злочинів, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або із заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем, вчинених у великому та особливо великому розмірі на об'єктах вугільної промисловості України протягом 1998-2007 рр.
(за даними ДІТ МВС України)**

Показники	Рік									
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість зареєстрованих злочинів	205	228	271	189	131	81	142	39	86	65
Динаміка (+/-) у % до 1998 р.	-	11,2	32,2	-7,8	-36,1	-60,5	-30,7	-80,9	-58,1	-68,3

Службові злочини займають перше місце у структурі економічних злочинів, які вчинюються у цій промисловості. В середньому кожного року ОВС реєструється до 440 цих злочинів. Протягом дослідного періоду динаміка цих злочинів не однакова. З 1998 р. до 2002 р. спостерігається їх поступове збільшення від 339 до 490, а з 2002 р. до 2007 р. їх кількість зменшується до 313 злочинів. У структурі службових злочинів, які були виявлені на об'єктах цієї промисловості, 10 % становили факти хабарництва.

Щодо господарських злочинів на об'єктах вугільної промисловості, то вони виявляються та реєструються ОВС у розрізі регіонів періодично. Серед них переважають злочини, пов'язані з нецільовим використанням бюджетних коштів та незаконною приватизацією державного майна.

Найменшу кількість злочинів цієї групи виявлено у вугільній галузі Львівського та Волинського регіонів. Останнім часом порівняно з 1998 р. кількість цих злочинів, виявлених та зареєстрованих ОВС, значно зменшилась у всій промисловості (темп зростання становив 56,8 %). У середньому протягом кожного року реєструється від 50 до 90 таких злочинів (Табл. 1.2).

Таблиця 1.2

**Динаміка виявлених господарських злочинів, вчинених на об'єктах вугільної промисловості протягом 1998–2007 рр.
(за даними ДІТ МВС України)**

Показники	Рік									
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість зареєстрованих злочинів	118	157	27	75	106	60	51	45	55	50
Динаміка (+/-) у % до 1998 р.	-	33,1	-77,1	-36,4	-10,2	-49,2	-56,8	-61,8	-53,4	-57,6

Останнім часом, незважаючи на зменшення загальної кількості виявлених та зареєстрованих економічних злочинів у вугільній промисловості, залишається високим рівень особливо тяжких, тяжких і середньої тяжкості злочинів. Наприклад, у 2007 р. серед 682 зареєстрованих злочинів 463 (68 %) були віднесені саме до вищезазначеної категорії.

Питома вага економічних злочинів, які були виявлені ОВС на об'єктах вугільної промисловості протягом 10 років, у структурі ПЕК країни дорівнює 22,1 %.

Слід зазначити, що у статистичних даних про виявлені економічні злочини як на об'єктах вугільної промисловості, так і в цілому в ПЕК країни не вказуються постатейно (відповідно до КК України) всі злочини, які були виявлені на цих об'єктах, що не дозволяє надати їм більш об'єктивної характеристики. Цей процес ускладнюється також і тим, що в системі МВС України виявлені економічні злочини у цій промисловості в більшості випадків у статистичних звітах виокремлюються окремими рядками по службах (УДСБЕЗ, УБОЗ тощо). З 1998 р. до 2002 р. у статистичних звітах ДІТ МВС України до злочинів економічної спрямованості у цій промисловості включались також і крадіжки, які були виявлені підрозділами УДСБЕЗ та УБОЗ відповідних регіонів.

У кримінології при визначенні збитків від певного виду злочинності використовують термін “ціна злочинності”. Єдиного підходу щодо її визначення ще немає [14, с. 93-97]. У загальну “ціну злочинності” включають безпосередньо матеріальну шкоду від злочинів, витрати на утримання органів з боротьби зі злочинністю, місць ув'язнення, виплати компенсацій потерпілим (відшкодування матеріальної, моральної та фі-

зичної шкоди) тощо.

Саме такі збитки необхідно враховувати при визначенні шкоди від економічних злочинів у вугільній промисловості. Але в більшості випадків це неможливо через те, що в офіційній статистиці частіше за все вказується матеріальна шкода від цих злочинів, а інші витрати зовсім не згадуються. Цей процес ускладнюється також і тим, що соціальні, економічні і моральні збитки від злочинів кримінологічної групи, яка вивчається, не піддаються грошовому визначенню.

Матеріальні збитки від економічних злочинів у цій галузі добувної промисловості тільки у розслідуваних кримінальних справах по лінії служб боротьби з економічною та організованою злочинністю у 2007 р. становили 19,8 млн. грн., що у 3,8 рази більше, ніж у 1998 р. та становили 11% від всіх матеріальних збитків, заподіяних цими злочинами всьому ПЕК країни (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

**Матеріальна шкода від економічних злочинів
у вугільній промисловості України за період з 1998 до 2007 рр.
(за даними ДІТ МВС України)**

Показники	Рік									
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Встановлена матеріальна шкода (млн. грн.)	5,28	6,42	9,9	17,15	23,8	30,16	20,42	37,85	109,1	19,1
Збільшення матеріальних збитків (у кількості разів) порівняно з 1998 р.	-	(1,2)	(1,8)	(3,2)	(4,5)	(5,7)	(3,9)	(7,2)	(20,6)	(3,6)

Аналіз матеріальних збитків протягом 10 років свідчить про те, що незважаючи на зменшення останнім часом кількості виявлених і зареєстрованих економічних злочинів на об'єктах даної промисловості, розмір матеріальних збитків залишається великим. Така ситуація пов'язана з тим, що здебільшого на цих об'єктах до 2007 р. вчиняються тяжкі та особливо тяжкі економічні злочини.

Поряд із цим, вибіркоче вивчення кримінальних справ за злочинами відповідної кримінологічної групи дало можливість побачити, що з 1998 р. до 1999 р. матеріальні збитки від вчиненого злочину в середньому коливалися від 360 до 12000 грн., а вже з 2000 р. до 2003 р. матеріальні збитки за однією в середньому справі становили від 8000 до 140000 грн. Але на практиці є випадки, коли підрозділами УДСБЕЗ та УБОЗ виявляються злочини, у яких матеріальні збитки становлять більше 1 млн. грн. [306, с. 12].

Розподіл матеріальних збитків від цих злочинів на об'єктах вугільної промисловості у розрізі регіонів виглядає наступним чином: у Волинській області він становить 1 %, Львівській – 2 %, Дніпропетровській – 7 %, Луганській – 41 %, Донецькій – 49 % [Додаток Б, Діаграма Б.3.1].

Крім своєчасного виявлення та розслідування економічних злочинів у цій стратегічній промисловості на ОВС покладено завдання щодо пвжиття відповідних заходів для відшкодування завданої злочинами матеріальної шкоди. Як правило, цей процес відбувається за рахунок таких дій: накладення арешту на майно винної особи; вилучення грошей, цінностей, які були здобуті злочинним шляхом, добровільне відшкодування винною особою завданої шкоди.

Останнім часом, незважаючи на те, що матеріальні збитки від економічних злочинів поступово збільшуються, стан щодо відшкодування завданих збитків набагато покращився і на кінець 2005 р. становив 78,3 % [Додаток Б, Гістограма Б.3.2, Діаграма Б.3.3].

Діяльність ОВС щодо відшкодування заподіяної матеріальної шкоди від цих злочинів підприємствам вугільної промисловості у розрізі регіонів неоднакова. За дослідний період стан відшкодування збитків у регіонах виглядає наступним чином: у Волинській області він становив 94,6 %, у Донецькій – 78 %, у Дніпропетровській – 76 %, у Луганській – 53 %, у Львівській – 51 % [Додаток Б, Діаграма Б.3.4]. Протягом 2002–2007 рр. цей процес активізувався і залишається високим тільки у 4-х областях, виключення складають Львівська та Кіровоградська області.

На нашу думку, це може бути пов'язане з недостатньою розробленістю системи відшкодування збитків, а також із відсутністю у винних осіб на момент порушення кримінальної справи юридично належного їм рухомого і нерухомого майна.

Вибірковий аналіз вироків судів Дніпропетровської, Донецької, Луганської областей свідчить про те, що у 12 % кримінальних справ завдана шкода повністю не була відшкодована винною особою або питання про відшкодування завданої шкоди суд залишав без розгляду.

Вивчення даних анкетування працівників співробітників УДСБЕЗ

та УБОЗ УМВС України в Дніпропетровській, Донецькій, Луганській областях (всього 183 особи) та кримінальних справ відповідної кримінологічної групи свідчить про те, що частіше за все предметом викрадення на вугільних підприємствах виступають: вугілля різних марок; паливно-мастильні матеріали; ліс; кошти з фонду заробітної плати, а також із фонду підприємства; кабелі, лінії електропередач, металеві кріплення, зубки, насоси, комбайни, конвеєрні стрічки, арочні кріплення, магнітні станції, електродвигуни, труби, електродетонатори, амоніт, спецодяг для шахтарів, будівельні матеріали тощо.

Найбільш розповсюдженими способами вчинення економічних злочинів у цій промисловості є: нелімітований відпуск вугілля, металобрухту комерційним фірмам шляхом підкупу службових осіб, що пов'язане з недосконалістю ведення обліку; викрадення бюджетних коштів, які списуються на роботи або на закупівлю для шахтарів засобів індивідуального захисту, які взагалі не виконувались і не закуповувались; викрадення товарно-матеріальних цінностей зі складів вугледобувних підприємств під виглядом відпуску їх у шахту на відповідну ділянку тощо.

Детальніше способи вчинення економічних злочинів на цих об'єктах будуть розглянуті в наступному підрозділі.

Щодо осіб, які вчинили економічні злочини на об'єктах вугільної промисловості, то їх кількість останнім часом дещо зменшилась і у 2005 р. становила 285 осіб, хоча у 1998 р. органами внутрішніх справ було виявлено 646 осіб (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Діяльність ОВС щодо виявлення осіб, які вчинили економічні злочини у вугільній промисловості України за період з 1998 р. до 2007 р. (за даними ДІТ МВС України)

Показники	Рік									
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість виявлених осіб	646	620	669	551	484	373	327	285	231	258
з них особи, які вчинили злочини у групі	231 (35,8%)	205 (33,1%)	258 (38,6%)	247 (44,8%)	251 (51,9%)	142 (38,1%)	145 (44,3%)	156 (54,7%)	-	-

Також серед виявлених осіб ще залишається великою питома вага тих, які вчинили злочини у групі (протягом 8 років цей показник в середньому становив 42 %). Так, у 2005 р. серед 285 виявлених осіб 156 вчинили злочини на цих об'єктах у групі. В більшості випадків до таких груп входять службові особи підприємств вугільної галузі, що свідчить про високий рівень організованості та замаскованості злочинів, які вчиняються за їх участю. Аналіз емпіричної бази показує, що до службових осіб, які протягом дослідного періоду вчинили економічні злочини, можна віднести керівників вугільних підприємств і підрозділів, фінансово-бухгалтерських робітників, матеріально-відповідальних осіб, державних службовців (інспекторів з нагляду за технікою безпеки у вугільній промисловості).

Враховуючи те, що економічні злочини у цій промисловості входять до структури всієї економічної злочинності, рівень їх латентності не менший, ніж рівень латентності всієї економічної злочинності, а тому вважаємо, що рівень латентності економічних злочинів у промисловості, що вивчається, також залишається високим і становить 80-90 %.

При вивченні латентних економічних злочинів важко говорити про кількість фактів, які ще не були виявлені правоохоронними органами, тому що їх може бути безліч та з різними наслідками (частіше – матеріальної шкоди). На нашу думку, доцільним було б при визначенні рівня латентності цих злочинів говорити не стільки про ще не виявлені злочини, скільки про розмір збитків, які, можливо, завдані підприємствам вугільної галузі, але з тих чи інших причин ще не виявлені правоохоронними органами.

В цілому для розрахування рівня латентності економічних злочинів у вказаній промисловості з урахуванням специфіки її виробництва необхідно у розробити відповідну методика, яка потребує глибокого економічного та математичного обґрунтування та проведення відповідних розрахунків, що виходить за межі нашого дослідження.

У подальшому пропонуємо вживати наступні заходи, спрямовані на зменшення рівня латентності економічних злочинів на об'єктах вугільної галузі:

- ширше використовувати такий соціологічний метод, як експертне опитування фахівців правоохоронних органів та досвідчених працівників вугледобувних підприємств;

- перевіряти прокуратурою вжиті правоохоронними органами заходи щодо критичних виступів у ЗМІ стосовно окремих службових осіб підприємств вугільної галузі;

- здійснювати оперативно-розшукову діяльність підрозділами УДСБЕЗ, УБОЗ на відповідних об'єктах оперативного обслуговування;

- вивчати під час проведення досудового слідства щодо економічних злочинів усі факти щодо характеристики підозрюваного, способу вчинення злочину, причин та умов його вчинення;

- вивчати прокуратурою матеріали, у яких було відмовлено в порушенні кримінальної справи на підставі п.п. 1, 2 ст. 6 КПК України (за відсутністю події вчинення злочину та за відсутністю в діянні складу злочину) [146];

- вивчати прокуратурою та ОВС матеріали перевірки контрольно-ревізійними службами вугледобувних підприємств щодо фактів порушення службовими особам підприємств галузі фінансової дисципліни;

- проводити економічний аналіз на вугледобувних підприємствах контрольно-ревізійними службами та аудиторськими фірмами з метою використання отриманих результатів підрозділами УДСБЕЗ та УБОЗ для виявлення на підприємствах цієї промисловості ділянок, найбільш уражених економічними злочинами, встановлювати розміри матеріальних збитків від них.

Отже, проведене в даному підрозділі вивчення базових понять та наведена загальна характеристика економічних злочинів у вугільній промисловості дозволило дійти наступних висновків:

1. У кримінології ще немає єдиної позиції щодо чіткого визначення змісту понять "економічний злочин", "економічна злочинність" та інших, пов'язаних із ними, що призводить до різного їх тлумачення та неоднозначного використання у нормативно-правових документах, ускладнює процес попередження правоохоронними органами економічних злочинів. Через те, що на законодавчому рівні не визначені поняття "економічна злочинність", "економічні злочини", статистичний облік економічних злочинів у цій галузі промисловості ведеться окремими відомствами та підрозділами правоохоронних органів розрізнено, відсутній єдиний інформаційний банк кримінологічної інформації. Все це певною мірою не дає можливості в повному обсязі охопити реальний криміногенний стан ситуації на об'єктах вугільної промисловості*. Чітке визначення понятійного апарату на теоретичному та законодавчому рівнях, буде сприяти правоохоронним органам у розробці основних напрямків і заходів боротьби з економічною злочинністю, розмежуванні компетенції певних оперативних служб, веденні статистичного обліку.

2. З урахуванням кримінально-правового та кримінологічного підходу були виділені найбільш суттєві ознаки економічних злочинів: відповідна сфера економічних відносин; заподіяння шкоди економічним

* Див.: Вказівка Генеральної прокуратури, МВС, СБУ, ДПА України „Щодо єдиного порядку обліку злочинів у сфері економіки” №12-157 окв. від 02.06.2004 р.

інтересам громадян, суб'єктам господарювання та держави, які охороняються законом; наявність умисної форми вини та корисливого мотиву; спеціальний суб'єкт злочину (службова особа) та загальні суб'єкти, що включені до системи економічних відносин, на які вони посягають. Саме ці ознаки дозволили в подальшому визначити, які злочини увійдуть до кримінологічної групи (злочини, відповідальність за які передбачена наступними статтями КК України: 175, 191, 209, 210, 212, 222, 233, 357, 364, 366-368).

3. Сформульовано визначення "економічні злочини у вугільній промисловості", під яким слід розуміти умисні корисливі злочини, що посягають на економічні відносини, а також на порядок управління економікою на об'єктах вугільної галузі, вчинені службовими та іншими особами, які включені до системи економічних відносин у цій галузі, та заподіюють при цьому шкоду економічним інтересам працівників галузі, самої галузі та державі.

4. За дослідний період криміногенна ситуація** на об'єктах вугільної промисловості залишається складною. Незважаючи на зменшення кількісних показників (з 984 економічних злочинів у 1998 р. до 682 – у 2007 р.), питома вага особливо тяжких, тяжких і середньої тяжкості злочинів залишається високою (коливається від 68 % до 74 %). Залишається ураженою економічними злочинами вугільна промисловість наступних регіонів: Луганського (42 %), Донецького (40 %), а менше всього – Дніпропетровського (7 %), Львівського (3 %), Волинського (1 %), Кіровоградський (0,8%). У структурі економічних злочинів цієї галузі переважають злочини: у сфері службової діяльності (46 %); пов'язані з привласненням, розтратою майна або із заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем (42 %), у сфері господарської діяльності (9 %). При цьому в розрізі регіонів є певні відмінності у структурі цих злочинів, які пояснюються специфікою діяльності правоохоронних органів та кількістю підприємств вугільної галузі, розташованих у відповідному регіоні. Починаючи з 2003 р. ОВС виявляють злочини, пов'язані з незаконною приватизацією об'єктів вугільної промисловості. Матеріальні збитки від економічних злочинів за дослідний період суттєво збільшились (у 1998 р. – 5,2 млн. грн., а у 2007 р. – 19,1 млн. грн.).

5. Враховуючи те, що економічні злочини у даній промисловості

** У роботі такі терміни, як криміногенний стан і криміногенна ситуація, будуть використовуватись як рівнозначні. Це впливає з аналізу буквального тлумачення таких термінів, як «стан» (ситуація, зумовлена певними обставинами, умовами, становище) і «ситуація» (сукупність умов і обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей; стан, положення, обстановка) [194, с. 288, 412-413].

входять до структури всієї економічної злочинності, рівень їх латентності залишається не меншим, ніж рівень латентності всієї економічної злочинності і становить 80-90 %. З метою зменшення рівня латентності цих злочинів на об'єктах вугільної промисловості запропоновано певне коло заходів

1.2. Способи вчинення економічних злочинів у вугільній промисловості

У теорії кримінального права під способом вчинення злочину розуміють певний порядок, метод, послідовність рухів, заходів, застосованих особою у процесі здійснення суспільно небезпечного посягання на суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, поєднаного з використанням засобів, знарядь вчинення злочину [206].

Перед тим, як перейти до розгляду відповідних способів вчинення економічних злочинів у галузі вугільної промисловості, зазначимо, що вона, як правило, складається з таких об'єктів: вугледобувні підприємства (шахти); центральна збагачувальна фабрика; управління матеріально-технічного забезпечення (УМТЗ); вугільний склад; шахтно-будівні управління (ШБУ); інформаційно-обчислювальний центр (ІОЦ); ремонтне будівне управління (РБУ); об'єднання вугледобувних підприємств (Холдінг); автобази Холдінгів; військова гірничо-рятувальна частина (ВГРЧ); науково-дослідні інститути (НДІ); Вуглезбут та інші.

У зв'язку з тим, що більшість об'єктів вугільної промисловості розташовано у трьох областях (Дніпропетровській, Донецькій, Луганській), то нами було проведено вибіркове дослідження кримінальних справ, розглянутих судами цих областей.

Вивчення цих кримінальних справ показує, що їх кількість з кожним роком залишається незмінною. Одночасно кількість порушених кримінальних справ цієї категорії в 3 рази більше за кількість справ, які розглядаються судами протягом поточного року. Це може говорити, зокрема, про завантаженість судів іншими кримінальними справами та труднощами, які виникають при розгляді справ з економічних злочинів. Аналіз матеріалів перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств вугільної промисловості, які були здійснені підрозділами УДСБЕЗ УМВС України в Дніпропетровській, Донецькій, Луганській областях з 1998 р. до 2005 р., дозволяє виділити такі найбільш розповсюджені способи вчинення економічних злочинів:

1. Незаконне нарахування премій за роботи, які фактично на підприємстві не виконувались.

2. Видача фіктивних довідок про заробітну плату особам, які на підприємстві не працювали, для пред'явлення їх у відділ субсидій з метою отримання пільг для сплати комунальних платежів або для отримання кредиту у комерційному банку*.

3. Незаконне списання товарно-матеріальних цінностей підприємств на металобрухт**.

4. Видача пільгових путівок у “будинки відпочинку” особам, які не працюють на підприємстві та не мають права на їх отримання.

5. Передчасне відвантаження вугілля різних марок на адресу комерційних структур відповідно до укладених угод, але до того, як останні почнуть поставляти певне обладнання або інші ТМЦ на підприємства***.

6. Незаконна реалізація стороннім особам талонів на відпуск вугілля, які не були реалізовані працівниками шахти.

7. Порушення порядку реалізації електроенергії.

8. Порушення під час постановки на облік ТМЦ, які надійшли від постачальників (як правило, при відсутності сертифікатів якості на певну продукцію або іншої необхідної документації).

9. Нелімітований відпуск вугілля фізичним та юридичним особам****.

* Прикладом може бути кримінальна справа арх. №1-892-2001, порушена за ч. 3 ст. 168, ч.1 ст. 172 КК України (1960 р.), яка розглядалась у Павлоградському міському суді Дніпропетровської області стосовно громадянки С., яка, працюючи старшим інспектором відділу кадрів Павлоградського шахтобудівельного управління ДХК “Павлоградвугілля”, умисно з корисливих мотивів на прохання непрацюючих громадян В. і К. внесла в офіційні документи (довідки про прибуток) для пред'явлення їх у відділ субсидій завідомо неправдиві відомості про нібито нараховану заробітну плату. С. отримала за ці дії матеріальну винагороду.

** Прикладом може бути кримінальна справа №67-726/12, порушена 14.01.2002 Прокуратурою Донецької області за ч.2 ст. 364 КК України відносно начальника дільниці підземного транспорту №4 ОП “Шахта ім. Засядькf” Х., який, зловживаючи своїм службовим становищем, з корисливих мотивів, наказав зварювальнику З. розукомплектувати 13 комплектів арочної кріпії, яка ще не використовувалась, для подальшої її здачі як металобрухту. Такі дії заподіяли матеріальну шкоду шахті на загальну суму 8500 грн. Кримінальна справа №09-23357 порушена 31.01.2003 р. прокуратурою Пролетарського району м. Донецька за ч.2 ст.364 КК України відносно директора шахтного управління “Червона Зірка” М., який у 2002 р. при передачі бази відпочинку “Лазурь” незаконно списав і вивіз основні засоби (меблі, побутову техніку) вартістю 34 тис. грн. (завдана шкода відшкодована).

*** Це пряме порушення наказів Міністерства палива та енергетики. Внаслідок таких дій комерційні структури не повністю здійснюють відповідну поставку ТМЦ у зазначений в угоді термін, чим утворюється велика дебіторська заборгованість на вугледобувних підприємствах.

**** У такий спосіб вчиняється викрадення вугілля матеріально відповідальними особами шахт із “бункеру сортового вугілля” та “техкомплексу”.

10. Надання працівниками цих підприємств у бухгалтерію фіктивних актів медичного освідування медичною спеціальною експертною комісією (МСЕК) про втрату працездатності при оформленні регресів. Таким працівникам завищують відсоток втрати непрацездатності при проходженні МСЕК за винагороду або в загалі вони не проходять таку комісію, а домовляються з медичними працівниками про видачу фіктивної довідки про втрату певного відсотка працездатності.

11. Оформлення та видача посвідчень про присудження певного фаху працівникам підприємств, які проходять стажування або підвищують свій рівень кваліфікації.

12. Придбання вугледобувними підприємствами через посередників зношеного чи непридатного до експлуатації устаткування, а також машин і механізмів за вартістю, значно вищою за ціни заводів-виробників* .

13. Збільшення дебіторської заборгованості на вугледобувних підприємствах шляхом передчасного відвантаження вугілля різних марок на адресу приватних підприємств відповідно до укладених договорів як плати за отримання певних ТМЦ. Але в такому випадку комерційні структури поставляють ТМЦ на шахти несвоєчасно, з запізненням, або взагалі постачають тільки певну частину, а потім зникають** .

14. Постачання на вугледобувні підприємства “повітря” (обладнання, якого взагалі немає, воно зазначається тільки у документах суворої звітності)*** .

15. Надання в оренду приміщень вугледобувних підприємств приватним підприємцям без належно оформлених документів, що в більшості випадків призводить до безоплатного користування ними електроенергією та теплоенергією, як правило, за рахунок цих підприємств.

16. Виконання робіт і надання послуг на підприємствах галузі не в повному обсязі, з порушенням термінів, що встановлені у договорі.

17. Фальсифікація техніко-економічних показників роботи вугледобувних підприємств з метою віднесення їх до списку нерентабельних

* Як правило, підприємства не укладають прямих угод із виробниками певного обладнання, а в більшості випадків закупають їх тільки через посередників, що призводить до завдання певної матеріальної шкоди (як правило, шляхом викрадення коштів через таких посередників).

** За наказами Міністерства палива та енергетики передчасне відвантаження вугілля ще до отримання певної кількості ТМЦ від комерційних структур забороняється, а розрахунки з ними повинні проводитись пропорційно до кількості поставлених ТМЦ. Це робиться для зменшення дебіторської заборгованості вугледобувних підприємств.

*** У більшості випадків на такі підприємства постачається обладнання, яке фактично вже було у користуванні (б/у), а у документах значиться як нове. Тим самим підприємства переплачують кошти за таке обладнання, чим і заподіюється матеріальна шкода.

з подальшим їх закриттям. Трапляються також випадки штучного створення заборгованості з метою доведення вугледобувних підприємств до фіктивного банкрутства, а також зниження вартості активів і акцій підприємств, які приватизуються. За статистичними даними ДІТ МВС України, у 2003 р. підрозділами УДСБЕЗ було виявлено 23 злочини, пов'язані з приватизацією об'єктів вугільної галузі (у Донецькій області – 4, у Луганській області – 19).

18. Реалізація основних фондів підприємств державних компаній (ДК) “Укрвуглереструктуризація” за заниженою вартістю; нецільове використання бюджетних коштів, які виділяються на створення робочих місць, для працівників підприємств, що закриваються; незаконна передача об'єктів соціальної інфраструктури підприємств, що закриваються, суб'єктам господарської діяльності різних форм власності*.

19. Виплата заробітної плати і регресних виплат із порушенням установлених законодавством термінів**.

20. Вивіз і реалізація основних фондів підприємств (машин і механізмів), що не виробили ресурс і придатні до експлуатації, під видом брухту чорних або кольорових металів. Невідображення або не повне відображення в даних бухгалтерського обліку операцій із металобрухтом.

Опитування працівників УДСБЕЗ та УБОЗ, які безпосередньо здійснювали оперативне обслуговування об'єктів вугільної галузі, дає змогу дійти висновку про те, що в цій галузі також залишаються поширені способи вчинення економічних злочинів, які пов'язані: з використанням вексельного обігу (хоча починаючи з 2002 р., такі операції в галузі заборонені); з підробкою документів; з використанням фіктивних фірм і з використанням “пролісків” та “донорів”.

Далі, враховуючи те, що у цій галузі промисловості переважають злочини, пов'язані з викраденням чужого майна шляхом зловживання службовим становищем, у сфері службової діяльності та у сфері господарської діяльності, розглянемо специфіку вчинення найбільш розповсюджених злочинів, яку необхідно враховувати в подальшому при вдосконаленні системи заходів протидії.

* Відповідно до Програми “Українське вугілля” процес закриття нереспектабельних шахт інтенсивно відбувається останні два роки [231]. Матеріальна шкода від злочинів, пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів, за результатами вибіркового вивчення статистичних даних та кримінальних справ коливається від 16000 до 400000 грн.

** За статистичними даними ДІТ МВС України, починаючи з 2003 р., підрозділами УДСБЕЗ злочинів за ст. 175 КК більше всього було виявлено у Донецькій (15) і Луганській (12) областях. Прикладом може бути кримінальна справа №09-23247, порушена 30.01.2003 р. прокуратурою Пролетарського району м. Донецька за ч.1 ст. 175 КК України відносно директора ДВАТ “ш-ти Моспінська” Р., який у 2002 р. безпідставно більше 1 місяця не виплачував заробітну плату працівникам підприємства у розмірі 27 тис. грн.

Так, вивчені матеріали кримінальних справ дозволили нам розділити злочини, пов'язані з викраданням на вугільних підприємствах, на три групи: 1) викрадання вугілля, 2) викрадання коштів, 3) викрадання інших товарно-матеріальних цінностей [284, с. 61-65]. Для кожної вказаної групи характерна своя специфіка вчинення.

Викрадення вугілля з вугледобувних підприємств. Аналіз кримінальних справ свідчить про те, що викрадення вугілля в цілому вчинюється двома шляхами: 1) машинними нормами; 2) вагонними нормами.

Насамперед слід зазначити, що видобуток вугілля – це безперервний процес. Рух вугілля здійснюється з шахти транспортною смугою до вугільного складу, звідки поступає на “техкомплекс”, де вугілля відвантажується у машини або вагони. Проблема в тому, що зупинити цей процес та зняти залишки або провести комплексну перевірку практично неможливо.

Прикладом викрадення вугілля машинними нормами може бути кримінальна справа №35009053, порушена 17.03.2000 р. Павлоградським СВ УМВС України у Дніпропетровській області за ознаками ч.3 ст. 84 КК України 1960 р., де 2 особи, водії приватних машин, домовилися з начальником “техкомплексу”, де відвантажується вугілля фізичним особам (шахтарям, які мають пічне опалювання, деяким юридичним особам відповідно до укладених угод – які вирішили вивезти вугілля не вагонами, а самовивезенням – з використанням машин), щоб останній відвантажив вугілля марки ДГО 25-50 ціною 100,75 грн. за тону в кількості 10 тонн. У результаті чого шахті була завдана шкода у розмірі 1007,5 грн. Під час слідства було встановлено, що на шахті “Павлоградська” був відсутній контрольний-перепускний пункт, що сприяло безперешкодному вивезенню вугілля з підприємства.

Викрадення вугілля вчиняється не тільки тими працівниками, які мають безпосередній доступ до нього, але і службовими особами інших підрозділів шахт*. На нашу думку, для своєчасного виявлення та попередження таких злочинів працівникам правоохоронних органів необхід-

* Так, з матеріалів кримінальної справи №357741, порушеної 14.08.98 за ст.84 ч.2 КК 1960 р., можна побачити, що К., будучи механіком автотранспортного цеху шахти “Героїв Космосу” ДХК “Павлоградвугілля”, посадовою особою, виконуючи функції щодо керівництва та організації виробництва робіт за технічним обслуговуванням рухомого складу (несе відповідальність за повне та ефективне завантаження автотранспорту), наказав водію вантажівки завантажитись вугіллям на промисловому майданчику шахти, мотивуючи це тим, що у нього немовби є “вимога на відпуск вугілля” у розмірі 5 тонн (на загальну суму 201 грн.), що водій і зробив. Машина з вугіллям була затримана працівниками ДСБЕЗ за межами шахти. Як потім було встановлено слідством, це вугілля було видане на поверхню шахти прохідною бригадою ШБУ за 6 літрів горілки. Механік без перешкод завантажив вугілля, бо всі на шахті його знають, хоча воно повинно було потрапити на “техкомплекс”.

но вивчати сам процес вивезення вугілля машинами, який складається з певних етапів [282, с. 26-28].

Викрадення вугілля вагонними нормами – це більш складний процес, ніж викрадення вугілля машинними нормами, тому що для цього залучається більша кількість осіб та організацій. Найпоширенішим способом є використання коливань відсотків зольності вугілля. Від зольності залежить якість вугільної продукції, а значить, і ціна на неї. Середній відсоток зольності вугілля у регіонах складає від 25 – 40 %. На думку спеціалістів цієї промисловості, вугілля зольністю 40 % вважається дуже високим, що призводить до зниження ціни на неї [310]. На кожній шахті є експертний відділ (лабораторія), який займається встановленням відсотка зольності вугілля. Інколи, за хабар, представники комерційних структур домовляються з посадовими особами адміністрації шахти про те, щоб шахта за відповідним договором постачання відвантажила вугілля з зольністю на 1-2 % вище від встановленої. Про відсоток зольності вугілля ставиться відповідна відмітка в пакеті транспортних (супроводжувальних) документів на нього. В даній ситуації в діях службових осіб шахти є склад злочину, передбачений ст. 366 КК – службове підроблення – та ст. 368 КК – одержання хабара. На думку експертів, підвищення зольності відвантаженого вугілля на 1 % приводить до зниження ціни на вугілля на 2,5-3 %. Наприклад, якщо 1 т вугілля марки ДГР 0-200 зольністю 35 % коштує 100 грн., то т вугілля цієї марки зольністю 36 % коштує 97 грн. На перший погляд, нічого серйозного, але не слід забувати, що фірмам відвантажується не 1т вугілля, а 600-2600 т. Отже, різниця стає більш помітною: якщо взяти 600 т, вона буде становити 1800 грн. [187].

Є випадки, коли під час завантаження вагонів (вагою 20 т) вугіллям використовується допустиме відхилення (до 1 %) від всього брутто, тобто вагону вагою 20 т та вугілля вагою 60 т, що може призвести до завантаження у вагон зайвих 800 кг вугілля, ціною від 100 до 180 грн. за 1 т. Допущення цього відхилення у 10 вагонах, завантажених вугіллям, може призвести до збитків шахті у розмірі від 800 до 1440 грн. на користь комерційних структур. Але без домовленості між посадовими особами адміністрації шахти і комерційними представниками це вчинити неможливо.

Нерідко для підвищення якості вугілля його відправляють на центральну збагачувальну фабрику, де теж трапляються випадки вчинення викрадення вугілля вагонними нормами. Так, при проведенні оперативно-розшукових заходів працівниками лінійного відділу на станції Павлоград були встановлені учасники злочинного угруповання, які скоїли у період 1997–1999 рр. викрадення понад 50 вагонів з вугіллям,

що належало ЦЗФ “Павлоградська”. Службові особи станцій ЦЗФ “Павлоградська” та “Ароматна” Придніпровської залізниці, вступивши у злочинну змову та використовуючи фіктивні перевізні документи, зробили й організували викрадення вугілля вагонними нормами з ЦЗФ “Павлоградська”. Користуючись безконтрольністю керівництва цього підприємства, у транспортному цеху навантажували вугілля у вагони і потім подавали їх на залізничні колії станції ЦЗФ “Павлоградська”. Після виконання операцій з огляду та приймання вантажу вагони подавалися на станцію “Ароматна”, де оформлювалися залізничні накладні з присвоєнням ним номерів раніше здійснених перевезень. Викрадене вугілля далі реалізовувалося через посередників. Одержані гроші розподілялися між членами організованої злочинної групи. За даним фактом було порушено кримінальну справу за ознаками злочину, передбаченого ст. 86-1 КК України 1960 р. У злочинців вилучено понад 20000 грн. [181, с. 75].

Викрадення коштів на підприємствах вугільної галузі. Аналіз кримінальних справ, пов’язаних із викраденням коштів на підприємствах вугільної промисловості, дозволяє нам виділити наступні способи його вчинення: а) за допомогою “пролісків”, б) за допомогою “донорів”, в) при видачі коштів під звіт (підзвітних коштів) працівникам підприємства та їх неповерненні, г) при фіктивному оформленні регресів, д) при закупівлі товарів під час проведення тендерів, є) при використанні векселів.

“Пролісок” – це особа, що перебуває у штаті підприємства, але безпосередньо у ньому не працює, а займається іншим видом трудової діяльності (працює на іншому підприємстві чи займається приватною справою тощо). Це можуть бути люди, які за офіційними документами рахуються на шахті, тобто повинні працювати в якомусь певному підрозділі, але насправді працюють в іншому та виконують більш легку роботу, отримуючи при цьому заробітну плату за роботу, на якій вони офіційно значаться. Особи виступають “пролісками” не без допомоги таких посадових осіб шахти, як керівник підрозділу, де офіційно значиться “пролісок”, його заступник, гірничий майстер, який проставляє „просліску” відмітки у “журналі виходів”, дані з якого надаються до розрахункового відділу шахти. У кінці звітного періоду “пролісок” сам отримує кошти, які потім розподіляються між усіма, хто знає про нього, або кошти замість нього може отримувати керівник підрозділу за його дорученням. Необхідно вказати, що зараз на шахтах працівники рідко отримують кошти з каси підприємства, в основному в кожного працівника є свій особистий рахунок у філіалі комерційного банку, де вони можуть отримувати нараховані їм гроші.

Наведемо приклад із кримінальної справи №-35002508, порушеної

прокуратурою м. Тернівки в Дніпропетровській області 14.04.00 р. за ознаками ч.3 ст. 84 КК 1960 р., де начальник ділянки №6 на шахті “Дніпровській” за попередньою змовою з колишнім робітником цієї ділянки попросив його не забирати свою трудову книжку і написати доручення на ім'я начальника для одержання з особистого рахунку робітника зарплатні. В результаті чого за період з 1998 р. до 1999 р. незаконно була нарахована і отримана зарплатня в розмірі 5000 грн., яка була поділена між начальником ділянки та колишнім робітником .

“Донори” – це працівники, які перебувають у штаті вугледобувних підприємств і дійсно там працюють. За домовленістю з керівниками підрозділів їм у “табелях виходів” крім часу, який вони дійсно працювали, робляться відповідні приписки (ще декілька годин). Наприкінці місяця при отриманні зарплатні та частина грошей, що була нарахована за приписані години, ділиться між керівником і робітником.

Слід зазначити, що у вищезгаданому випадку службові особи не завжди діють тільки з особистих корисливих спонукань. Іноді, як свідчать матеріали кримінальних справ, це трапляється через виробничу необхідність (у зв'язку з відсутністю в достатній мірі запчастин до гірничого обладнання на відповідній ділянці) ** .

На підприємствах вугільної галузі залишаються поширеними злочини, пов'язані з викраденням підзвітних коштів, що видаються матеріально-відповідальним особам для закупівлі товарів або на витрати, пов'язані з відрядженням. У такому випадку особи, яким ввірялись кошти, звітують у бухгалтерію підприємства відповідними квитанціями

* Прикладом може також бути кримінальна справа №04-27588, порушена 28.02.2003 р. районною прокуратурою м. Донецька за ч.3 ст. 191 КК України відносно начальника дільниці шахти «Бутовка-Донецька» А., який незаконно нарахував фіктивному працівнику дільниці Ч. заробітну плату і привласнив її, чим спричинив шкоду підприємству у розмірі 5 тис. грн.

** Прикладом може бути кримінальна справа №-359008, порушена у 1998 р. за ч.2 ст.165 КК 1960 р. відносно чотирьох посадових осіб ділянки ВШТ (внутрішньошахтний транспорт) шахти “Благодатної”, які за попередньою змовою з Л. – приватним підприємцем – направили 4-х гірничих працівників ділянки ВШТ на виробництво будівельних робіт приватного будинку в робочий час у період з червня по листопад 1997 р. Працівники на шахті цей період не працювали, хоча за рахунок приписок обсягів виконаних робіт була нарахована зарплатня у розмірі 1648 грн. Підприємець за цю послугу обіцяв поставити безкоштовно ВШТ запчастини для електровозів. У судовому засіданні всі 4-ри посадові особи підтвердили той факт, що вони не мали наміру привласнити кошти і виділили працівників для того, щоб одержати обладнання, у зв'язку з тяжким матеріальним становищем на шахті. Як приклад можна навести і кримінальну справу арх. №1-69-03, порушену за ч.1 ст. 366, ч.2 ст. 366, ч.2 ст. 364 КК України, яка була розглянута Тернівським міським судом. За матеріалами справи, гірничі працівники у змові з начальником УКТ шахти «Ювілейна» вважалися підземними працівниками, хоча насправді працювали вони на поверхні, де оплата праці нижче. Злочином була завдана шкода на загальну суму 3913 грн.

про їх витрачення і представляють товари, які були придбані за кошти підприємства. Як свідчить практика діяльності підрозділів УДСБЕЗ та УБОЗ, в більшості випадків матеріально відповідальна особа представляє фіктивні документи (чеки, квитанції), що підтверджує факт законного використання підзвітних коштів. У більшості працівники таких підприємств вчиняють викрадення підзвітних коштів, коли закупаються швидкозносувальні матеріали (канцелярські та малоцінні речі), тому що їх наявність при перевірці важко встановити.

Необхідно вказати, що викрадення коштів відбувається і при фіктивному оформленні регресів працівникам вугледобувних підприємств. У вивчених кримінальних справах регреси коливалися від 8000 грн. до 12000 грн. В цілому схема вчинення даного злочину проста: 1) працівники підприємств, які отримали ушкодження здоров'я різного ступеню тяжкості, домовляються з особами медичної експертної комісії, які встановлюють більш тяжкий ступень отриманого працівником безпосередньо на виробництві; 2) особи медичної експертної комісії за винагороду вносять до офіційних документів дані, в яких зазначається більш тяжкий ступень ушкодження здоров'я працівника вугледобувного підприємства; 3) працівник пред'являє цей документ (висновок МСЕК) до підприємства, на якому він працює, для нарахування регресу; 4) отримання працівником вугледобувного підприємства регресних виплат в більших розмірах, ніж було необхідно.

Викрадення коштів підприємств вугільної галузі також здійснюється при закупівлі певних товарів за державні кошти при проведенні тендерів [86]. Тендери в більшості випадків відбуваються на вугледобувних підприємствах для закупівлі необхідного обладнання за рахунок бюджетних коштів. Наразі згідно з Законом України “Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти” від 22.02.2000 р. №-1490-III все обладнання, яке коштує більше 10000 грн., шахти повинні набувати шляхом проведення тендерів. За цим Законом проводиться конкурс серед підприємств–виробників обладнання для шахт і комерційних структур, на якому шахта вибирає для себе необхідне їй обладнання за доступними цінами, а підприємства-виробники чи комерційні структури, які мають відповідне обладнання для шахт, у свою чергу отримують реальні кошти, що виділяються державою на такі цілі. Іноді службові особи адміністрації шахти мають “добрі” стосунки з деякими “сумнівними” фірмами і для того, щоб не втратити з ними налагоджені відносини, через проведення тендерів, де останні можуть не реалізувати свої матеріали з причин високої ціни на них, шахта робить попередні виплати за обладнання два рази по 5000 грн. і тим самим уникає проведення

тендерів*.

У випадках, коли комерційні структури після проведення торгів поставляють на вугледобувні підприємства неякісне обладнання (обладнання, яке вже було в користуванні під виглядом нового), в їхніх діях за певних обставин вбачається склад злочину, передбачений ст. 227 “Випуск або реалізація недоброякісної продукції” КК України**.

Викрадення державних коштів із вугледобувних підприємств здійснюється також із використанням векселів та підробки документів (для розрахунку з кредиторами, як правило, використовують таку схему, як видача простого векселя) [131, с. 106]. Наприклад, в Донецькій області було порушено кримінальну справу № 67-974/3 від 04.04.03 р. відносно директора АТЗТ “Донвуглемаш”, який із корисливих спонукань усупереч Постанові КМУ “Про порядок обігу векселів” без реально існуючої заборгованості передав ПП “Гриф” емітований вексель номіналом 50 тис. грн., чим було завдано шкоду підприємству на вищевказану суму***. У таких випадках необхідно звертати увагу на правомірність видачі векселю (на шахті повинна бути кредиторська заборгованість перед комерційними структурами за обладнання, що було раніше поставлено на підприємство, або виконані роботи).

Викрадення інших товарно-матеріальних цінностей на підприємствах вугільної промисловості. Аналіз кримінальних справ свід-

* Прикладом злочину, пов’язаного з порушенням проведення тендеру, може бути кримінальна справа №67-988, порушена 24.02.2002 року за ч.2 ст. 364 КК України прокуратурою Донецької області відносно директора ДВАТ “Шахта Ново-Донецька” Щ. і заступника директора Т., які були головою і заступником голови тендерного комітету, у липні 2001 р. не врахували інформацію Петровського заводу вугільного машинобудування про вартість гірничошахтного обладнання, у результаті чого обладнання (2 конвеєри, насос) було придбано за явно завищеними цінами (1,3 млн. грн.) у ТОВ “Укрвуглемаш”, чим шахті була завдана шкода у розмірі 550 тис. грн. Також можна навести і кримінальну справу №39019024, порушену за ч.2 ст. 210 КК України Тернівським МВ УМВС України у Дніпропетровській області стосовно посадових осіб шахти «Західно Донбаська» ДХК «Павлоградвугілля», які 05.06.2001 р. порушили порядок закупівлі товарів за державні кошти, встановленні Законом України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти», здійснили закупівлю канатної продукції на суму 90558 грн. без фактичного проведення торгів (тендеру), чим було допущено використання бюджетних коштів у невідповідності з їх цільовим призначенням.

** Прикладом може бути кримінальна справа №02-30485, порушена в УМВС України у Донецькій області 17.02.2003 р. за ст.227 КК України відносно директора ТОВ “Статус-1” С., який уклав угоду на поставку ВАТ “Укрвуглереструктуризація” самоврятувальників марки ШСС-1У на суму 89 тис. грн., які повинні були бути новими, з терміном використання 5 років. Самоврятувальники, поставлені відповідно до укладеної угоди на суму 118 тис. грн., вже були в ремонті й термін використання мали 2 роки. Таким чином, ВАТ “Укрвуглереструктуризація” була заподіяна шкода у розмірі 118 тис. грн.

*** Починаючи з 2003 р., на підприємствах вугільної галузі операції з векселями не проводяться.

чить, що частіше зловмисниками викрадаються такі ТМЦ: мастильно-паливні матеріали, металеві кріплення, зубки до комбайну, насоси, кабель, комбайни, конвеєрні стрічки, арочні кріплення, магнітні станції, електродвигуни, труби, спецодяг для шахтарів, ліс, меблі, амоніт, електродетонатори*.

Є випадки, коли викрадення вчиняли матеріально відповідальні особи за допомогою офіційних бланків підприємства з печатками, в яких вказувались підприємства, яким нібито відпущено майно, хоча насправді це майно привласнювала матеріально відповідальна особа.

Іноді на вугледобувні підприємства поступає “повітря”, тобто такі ТМЦ, що існують тільки у документах бухгалтерського обліку, але в наявності їх взагалі немає. Наприклад, на матеріальному складі вугледобувного підприємства існує певне обладнання, яке знаходиться на картковому обліку. У “картці на обладнання” матеріально відповідальні особи роблять відповідний запис про те, що певне обладнання було поставлено в шахту на відповідну дільницю, до неї додаються фіктивні заяви про те, що є потреба в цьому обладнанні на відповідній дільниці шахти. Потім це обладнання не передається на дільницю, а реалізується комерційним структурам, які через деякий час знову постачають це обладнання на шахту, але вже як придбане від інших організацій. Перевірити факт наявності обладнання у шахті важко, тому що через специфічні підземні умови на вугледобувних підприємствах встановити, що це є саме те обладнання, неможливо, тим паче, що інвентарні номери на обладнанні швидко псуються, а якщо вони й є, то важко буде переконатися в тому, чи є таке обладнання дійсно новим.

Працівники підрозділів УДСБЕЗ стикаються з випадками родинних

* Як приклад наведемо кримінальну справу №-9069 1998 р., порушену прокуратурою м. Павлограда Дніпропетровської області за ст. 86-1 КК 1960 р. відносно К. – зав. складом УМТЗ і Г. – інженер матеріально-технічного забезпечення шахти “Павлоградська”, які вступили до злочинного зговору з директором МПП “Модерн” Л. з метою розкрадання масла для двигунів М-8А в кількості 4 т з території центральної бази УМТЗ ПО “Павлоградвугілля”, яке є підприємством з державною формою власності. Останні отримали від директора МПП “Модерн” 14000 грн. Як було встановлено слідством, це стало можливим за рахунок утворення надлишків мастила, тому що воно знаходилось у цистернах, на які були відсутні паспорти. При визначенні маси повинні враховуватись особливості щільності при різних погодних умовах. Засудженими для утримання надлишків бралась середня щільність. При відпустці масла споживачам використовувались приблизні дані машин з паспортними даними, що створювало сприятливі умови для розкрадань. Прикладом може бути і кримінальна справа №09-23229/2, порушена 22.01.2003 р. Прокуратурою Донецької області за ч.2 ст. 366 КК України відносно завідуючого відділом технологічного транспорту ДВАТ “Шахта Моспинська” Черкинець А.Ф., який протягом 2000 р. вносив завідомо неправдиві відомості в документи на отримання паливно-мастильних матеріалів з метою їх подальшого списання. У результаті вугледобувному підприємству завдано матеріальної шкоди на загальну суму 18000 грн.

змов, коли один із родичів займає окрему посаду на вугільному підприємстві, а інший є керівником комерційної структури, що займається операціями з вугіллям, і останньому надаються непередбачені законом пільги щодо відвантаження вугілля у відповідний термін. Службові особи підприємств вугільної промисловості за допомогою “родинних стосунків” частіше скоюють викрадення коштів, які мали б бути перераховані на рахунок державного підприємства від комерційних структур за продаж вугілля.

Стосовно злочинів у сфері службової діяльності, які вчиняються на об'єктах даної промисловості, слід зазначити наступне:

1. Зловживання службовим становищем більшою мірою пов'язане з необґрунтованим нарахуванням зарплати, видачею путівок до санаторіїв, завищенням плану виконаних робіт у шахті.

2. Недбалість службових осіб пов'язана частіше із: перевищенням ліміту відвантаженого вугілля фізичним та юридичним особам; безпідставним списанням основних засобів з балансу підприємства для наступного його продажу як металобрухту; безпідставним наданням комерційним структурам частини площі підприємства в оренду без певним чином оформлених документів (як правило, відсутні договір оренди приміщення, розрахунок вартості 1м² площі, рішення Фонду державного майна з цього питання); порушенням вказівок Міністерства палива та енергетики з приводу укладення договорів на постачання вугілля, згідно з якими 50 % вартості відвантаженого вугілля комерційні структури має бути сплачено фірмою коштами, а остання частина, у разі необхідності – матеріалами та різним обладнанням, необхідним для шахти.

3. Хабарництво має місце здебільшого при відвантаженні вугілля більше встановленого ліміту фізичним чи юридичним особам; при відвантаженні вугілля комерційним структурам поза чергою (це пов'язано з тим, що за документами Міністерства палива та енергетики та Міністерства вугільної промисловості шахти в першу чергу повинні виконувати державне замовлення “на поставку вугілля електростанціям”, а потім вже відвантажувати його комерційним структурам, але це, на погляд останніх, є не зовсім вигідним); при отриманні посвідчень на вугледобувних підприємствах за отримання працівниками певної спеціальності тощо.

У цілому для того, щоб мати більш повне уявлення про боротьбу з економічними злочинами у вугільній промисловості країни, необхідно приділити певну увагу і діяльності податкових органів. Слід сказати, що в судах при вибіркового вивченні кримінальних справ визначеної кримінологічної групи справи, пов'язані з ухиленням від сплати податків вугільними підприємствами регіонів, не зустрічались. Хоча за даними податкової адміністрації, у ПЕК країни тільки за 1999 р. податковими

органами в цьому комплексі було виявлено 5000 порушень податкового законодавства. Було стягнуто до державної казни 317 млн. грн. Більше всього виявлено правопорушень на ринку газу та нафтопереробної промисловості – 3513 порушень, 552 – у вугільній промисловості, 350 – на ринку електроенергетики. За першій квартал 2000 р. у ПЕК було виявлено 765 порушень податкового законодавства, порушено 319 кримінальних справ за ознаками ст. 148-2 КК 1960 р. “ухилення від сплати податків”. Стягнуто до казни 70 млн. грн. [301, с. 3].

Наведемо найбільш розповсюджену схему ухилення від сплати податків підприємств вугільної промисловості, яку виявили податкові органи у Донецькому регіоні. Державна холдингова компанія, до якої входять шахти, від свого імені укладає угоди на продаж вугілля, встановлює ціни, терміни, форми оплати, угоди на матеріально-технічне постачання і отримує на свій поточний рахунок кошти, які надходять за відвантажене вугілля. З поточного рахунку ДХК здійснюється обслуговування рахунків шахт та виплати зарплати. Шахти, які є юридичними особами і платниками податків, практично не беруть участі у формуванні цін на вугілля і не отримують на свої поточні рахунки кошти за конкретну реалізацію. Існує ситуація, коли борг за платежі до бюджету значиться у картотеках до поточних рахунків шахт, а прибуток від реалізації вугілля знаходиться на поточному рахунку ДХК, практично вільний від податкових зобов'язань. З цього ж рахунку здійснюють обслуговування рахунків шахт за товарно-матеріальні цінності, послуги (тобто здійснюється їх рахункове обслуговування). Таким чином, створюються умови для ухилення від сплати податків.

Результатом використання такої форми розрахунків за вугілля стало те, що тільки у січні – квітні 1998 р. із загальної суми, у 48,5 млн. грн., що надійшла на рахунки певних компаній сплачено до бюджету 1,8 млн. грн., тобто 3,7 % (у квітні відповідно 9 і 0,03 млн. грн.). Недоїмка з платежів до бюджету на 01.05.1998 р. становила 28,1 млн. грн.

Слід зазначити, що з 3,9 млн. тонн вугілля на суму 414,5 млн. грн., відвантажених ДХК за 2000 рік, – 1,4 млн. тонн на суму 168,6 млн. грн. були відвантажені комерційним структурам. Однак не всі вони в призначений термін розраховувалися з шахтами. Подібну ситуацію можна спостерігати і зараз у вугільній промисловості України.

Таким чином, застосовується практика товарного кредитування комерційних структур шляхом відпуску вугілля з відстрочкою платежу або без попередньої сплати.

На ДХК встановлено 106 випадків незбалансованого бартеру на загальну суму 9,4 млн. грн. (мається на увазі відвантаження вугілля, яке не покрито зустрічними поставками товарів, робіт чи послуг).

Виходячи з цього, можна дійти висновку, що система розрахунків, яка використовувалась у ДХК, призводила до відхилення обігових коштів підприємств у дебіторську заборгованість, штучного створення проблем із платежами і збагачення комерційних структур. Подібна система розрахунків ще існує в багатьох ДХК.

Останнім часом у Донецькому та Луганському регіонах через те, що не повною мірою відбувся процес реструктуризації нерентабельних вугледобувних підприємств (тільки їх “фізична” ліквідація), деякі шахтарі спільно з комерсантами займаються незаконним видобутком вугілля з так званих “нір-забоїв”, чим порушують правила охорони надр. Найбільша кількість таких випадків зареєстрована в Луганській області (в середньому кожний рік виявляється близько 15 “нір-забоїв”). Службова недбалість певних осіб сприяє тому, що фірми отримують дозвіл на проведення робіт з рекультивациі земель, де потім знаходять відповідні залежи вугілля і самовільно займаються його видобутком [93, с. 6].

Розглянувши детально найбільш розповсюджені способи вчинення економічних злочинів на об’єктах вугільної промисловості, можна дійти висновку, що при вчиненні таких злочинів їх суб’єктами враховується специфіка самої галузі, її виробничого процесу, що також необхідно враховувати при розробці системи відповідних заходів попередження таким злочинам. Розробити таку систему або удосконалити вже існуючі, на наш погляд, неможливо без проведення відповідної систематизації економічних злочинів у вугільній промисловості, яка необхідна для конкретизації заходів профілактичного впливу. Під “систематизацією” буквально слід розуміти зведення певних дій (чого-небудь) до певної узгодженої системи або класифікацію чи об’єднання яких-небудь елементів, частин за спільною ознакою [33, с. 1126; 47, с. 156]. Слід зазначити, що у кримінологічній літературі поряд із терміном “систематизація” використовуються терміни “типологія” і “класифікація”, але немає єдиної позиції щодо їх співвідношення. Деякі автори використовують термін “класифікація”, інші – “типологія”, або використовують ці терміни як тотожні [110, с. 28]. Вважаємо, що у кримінологічному плані можна говорити як про систематизацію, класифікацію, так і про типологію злочинів. Ми погоджуємося з більшістю кримінологів, що поняття “типологія” – це більш високий рівень наукового пізнання, в основі якого лежить поділ системи об’єктів і їх групування за допомогою узагальненої моделі, яка допускає виділення найбільш істотної якісної ознаки в об’єкті дослідження, а класифікація допомагає розподілити систему об’єктів дослідження (злочинців або злочини) на групи за певними чіткими ознаками. В цілому систематизація та класифікація об’єктів передре їх типології [2, с. 85-86; 48, с. 63-64; 139, с. 296; 141, с. 87-88; 143, с.

78; 158, с. 101-102].

Що стосується змісту термінів “систематизація” та “класифікація”, то вони хоча і можуть співпадати, але вважаємо, що перший за змістом ширший, ніж останній і проводиться на підставі комплексу критеріїв та ознак.

Перед тим, як систематизувати економічні злочини у вугільній промисловості, слід виділити їх певні класифікаційні ознаки або критерії.

Аналіз наукових позицій як вітчизняних (Л.М. Давиденка, А.Ф. Зелінського, Г.А. Матусовського, В.П. Філонова), так і російських вчених (Ю.Ф. Кваші, В.М. Кудрявцева, Ю.Ф. Чуфаровського) показує, що немає єдиного погляду на вирішення питання щодо виділення чітких критеріїв систематизації або класифікації злочинів. Це, як правило, пов'язано з тим, що кожного разу для систематизації або класифікації злочинів виділяються різні ознаки. Так, Ю.В. Чуфаровський зазначає, що в кримінології ще не розроблена єдина класифікаційна модель злочинів. Він вказує на те, що для класифікації злочинів у різні групи підставами виступають наступні ознаки: особливості профілактики злочинів, особливості особи злочинця, причини злочинів, об'єкт злочинів, мотивація злочинців тощо [307, с. 52-53].

В.М. Кудрявцев та В.Є. Емінов вважають, що для кримінологічної класифікації злочинів пріоритет мають такі характерні підстави: об'єкт злочину, соціальна сфера діяльності особи, причини, мотивація, особливості особи злочинця тощо [141, с. 307-309].

В.П. Філонов під класифікацією злочинів розуміє їх розподіл на групи залежно від характеру і ступеню їх суспільної небезпеки [117, с. 101].

Ю.Ф. Кваша враховує тільки такі ознаки: суспільно-економічна галузь, де проявляється злочин; види суб'єктів, які вчинюють злочин; характер їх організації [135, с. 49-50].

Л.М. Давиденко вважає, що основним критерієм виступає характер основних сфер життєдіяльності [51].

Цікаву класифікацію економічних злочинів наводить Г.А. Матусовський. Він поділяє їх на такі групи: злочини у сфері відносин власності, що пов'язані зі службовою діяльністю; злочини у сфері виконання бюджету; злочини у сфері фінансових відносин; злочини у сфері підприємницьких відносин; злочини у сфері захисту від монополізму і недоброякісної конкуренції; злочини у сфері обслуговування населення; злочини у сфері митного регулювання [173, с. 42-43].

Інші автори вважають, що критерієм кримінологічної класифікації саме економічних злочинів можуть бути характер суспільної небезпеки, який визначається спрямованістю на певний об'єкт, спосіб, мотивація, форма вини і особливості суб'єкта злочину [100].

У цілому можна виділити такі види систематизації та класифікації злочинів: кримінально-правова класифікація (або систематизація), кримінологічна, криміналістична тощо. У нашому дослідженні ми надаємо кримінологічну систематизацію економічних злочинів у вугільній промисловості, яка, на відміну від кримінально-правової, дозволить глибше пізнати причини вчинення цих злочинів, мотивацію поведінки, особливості особи злочинця*.

Вважаємо, що для систематизації економічних злочинів у вугільній промисловості слід використовувати не один основний критерій, як при класифікації, а певний їх комплекс. Саме такий підхід до систематизації цих злочинів буде мати важливе значення для розробки заходів, спрямованих на їх попередження, з урахуванням специфіки самої галузі.

При систематизації цих злочинів ми врахували наступні критерії: 1) об'єкт та предмет злочинного посягання; 2) місце вчинення злочину; 3) спосіб вчинення злочину; 4) завдання шкоди економічними інтересам держави та галузі; 5) особливості осіб, які вчинюють злочини; 6) мотивація вчинення злочинів.

Таким чином, економічні злочини, які вчинюються на об'єктах вугільної промисловості, умовно можна поділити на дев'ять основних груп, а саме злочини, пов'язані з:

- 1) викраданням ТМЦ за участю службових осіб (викрадення вугілля, вибухових речовин та інших ТМЦ);
- 2) незаконними діями щодо нарахування на підприємствах вугільної галузі заробітної плати, премій та регресів;
- 3) нецільовим використанням бюджетних коштів;
- 4) неправильним списанням основних засобів на підприємствах вугільної промисловості через зловживання службовим становищем;
- 5) укладанням службовими особами фіктивних або економічно не вигідних угод на закупівлю обладнання та інших ТМЦ у комерційних структурах;
- 6) порушеннями правил надання приміщень вугледобувних підприємств в оренду комерційним структурам та під час приватизації об'єктів вугільної галузі;
- 7) ухиленням від сплати податків, вчиненим службовими особами вугледобувних підприємств;
- 8) шахрайством із фінансовими ресурсами (наданням службовими особами вугледобувних підприємств неправдивих відомостей до банківських установ для одержання кредитів);
- 9) зловживанням службовими особами у ході реструктуризації

* Ми повністю поділяємо позицію більшості вчених, що кримінально-правова класифікація лежить в основі кримінологічної класифікації.

вугледобувних підприємств та під час виконання програми соціального захисту вивільнюваних працівників цих підприємств.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, ми прийшли до наступного:

- у вугільній промисловості поширені різні способи вчинення економічних злочинів, які пов'язані з особливістю функціонування підприємств. Нами було виділено 20 таких способів (незаконне нарахування премій; нелімітований відпуск вугілля; порушення порядку реалізації електроенергії; фіктивне оформлення регресів; нецільове використання бюджетних коштів; порушення порядку надання в оренду приміщень вугледобувних підприємств тощо), а також розглянута специфіка вчинення найбільш розповсюджених на вугледобувних підприємствах злочинів, яку необхідно враховувати при здійсненні профілактичних заходів. Так, злочини, пов'язані з викраданням, були розділені на три групи: 1) викрадання вугілля (вагонними та машинними нормами); 2) викрадання коштів (за допомогою "пролісків" та "донорів"; при видачі коштів під звіт працівникам підприємства та їх неповернення; при фіктивному оформленні регресів; при закупівлі товарів при проведенні тендерів; при використанні векселів); 3) викрадання інших товарно-матеріальних цінностей;

- з метою розробки, подальшого вдосконалення системи заходів протидії цим злочинам та визначення основних напрямків профілактичної діяльності ОВС нами на підставі визначених критеріїв (об'єкт та предмет злочинного посягання; місце вчинення злочину; спосіб вчинення злочину; завдання шкоди економічним інтересам держави та галузі; особливості осіб, які вчинюють злочини; мотивація вчинення злочинів) була здійснена систематизація цих злочинів, за допомогою якої останні поділено на 9 основних груп.

У цілому вважаємо, що систему заходів запобігання економічним злочинам на об'єктах вугільної промисловості необхідно будувати, враховуючи не тільки специфіку самої галузі, але і способи їх вчинення та відповідну систематизацію, до якої віднесені певні групи злочинів. На нашу думку, такий підхід підвищить ефективність вжиття відповідних заходів.

1.3. Характеристика осіб, які вчинили економічні злочини у вугільній промисловості

Розробка і вдосконалення існуючих заходів попередження економічних злочинів у цій галузі промисловості неможлива без вивчення осіб, які їх вчиняють. Саме аналіз відомостей про них дозволить глибше роз-

крити чинники вчинення економічних злочинів.

У радянській кримінології певний час домінувала думка, відповідно до якої особи, які вчинили злочин, відрізняються від законослухняних громадян наявністю антисуспільної установки, яка розглядалась як внутрішня причина злочинної поведінки конкретної особи. Поняття антисуспільної установки, яке було введено у кримінологічну теорію О.Б. Сахаровим, отримало певне визнання та одночасно зіткнулося з певними зауваженнями [264, с. 55]. Так, Н.С. Лейкіна вважає, що злочини, пов'язані з заподіянням шкоди при перевищенні меж необхідної оборони, коли особа знаходиться у стані афекту, або заподіяння шкоди з необережності не виражають антисуспільної спрямованості і свідчать лише про те, що у винної особи відсутні у достатній мірі інтенсивні сили для того, щоб протистояти негативній ситуації та не вийти за її межі, які встановлені законом [162, с. 103].

У результаті дискусій була розроблена концепція, згідно з якою антисуспільна сутність особи злочинця, що полягає в основі злочинної поведінки, може бути різною за своєю силою, глибиною, спрямованістю, стійкістю [167, с. 165]. Ця позиція підтримується і вітчизняними кримінологами. Наприклад, деякі з них зазначають, що у структурі особи злочинця важливе місце займають моральні якості особи, які включають до себе світогляд особи, погляди, духовність, ціннісні орієнтації тощо [159, с. 98].

На тлі загальної кримінологічної теорії особистості злочинця враховуються і проблеми особистості окремих категорій злочинців. Такі дослідження неодноразово проводилися і щодо особи рецидивного злочинця (О.С. Міхлін, С.В. Познишев), і щодо особи корисливого злочинця (М.Г. Міненко, В.Б. Ястребов). Як свідчить аналіз кримінологічної літератури, останнім часом у межах вивчення особи корисливого злочинця приділяється особлива увага вивченню особи економічного злочинця [27; 97; 110; 173; 178; 209; 273; 317]. Але в більшості випадків ці дослідження носять загальний характер, в них не завжди приділяється увага вивченню осіб, що вчиняють економічні злочини у певній галузі економіки (промисловості). Це, на нашу думку, є неправильним і пов'язано, зокрема, з тим, що саме специфіка (характер) діяльності безумовно накладає певний відбиток на особу та її психологію, а це слід враховувати як правоохоронним органам, так і безпосередньо ОВС для розробки конкретних заходів протидії економічним злочинам.

У цій роботі ми не ставимо за мету детально аналізувати генезу формування поняття особи злочинця та особи економічного злочинця, а тому за основу нами буде прийнято те поняття, в якому містяться основні його кримінологічні ознаки. Тому вважаємо за необхідне проаналі-

зувати певні риси та особливості осіб, які вчинили економічні злочини на об'єктах вугільної галузі, оскільки проаналізовані на рівні статистичного спостереження вони дають важливі відомості для більш детального вивчення проблем їх попередження.

Далі розглянемо особливості осіб, які вчинили економічні злочини у вугільній промисловості, за такою схемою: соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові ознаки. Це найбільш розповсюджена структура вивчення особи злочинця у кримінології. Хоча деякі кримінологи пропонують і інші структури, але суттєво вони не розрізняються. Наприклад, О.М. Джужа у структурі вивчення особи злочинця виділяє чотири групи ознак (соціально-рольові, соціально-демографічні, морально-психологічні, кримінально-правові), С.Ф. Мілюков – три (демографічні, соціально-психологічні та соціально-правові), Ю.М. Антонян – чотири (соціально-демографічні і кримінально-правові, соціальні прояви у різних сферах суспільного життя, моральні, психологічні) [59, с. 132; 138, с. 101; 178, с. 7].

Соціально-демографічні ознаки осіб, які вчинили злочини у вугільній промисловості. Діяльність ОВС щодо виявлення таких осіб за дослідний період свідчить про те, що останнім часом спостерігається тенденція до зменшення їх кількості. Якщо у 1998 р. було виявлено 646 осіб, то у 2007 р. цей показник становив 258 [Додаток Б, Гістограма Б.4.1]. Але виявлена їх кількість суттєво відрізняється від кількості притягнутих до кримінальної відповідальності. Наприклад, якщо у 2004 р. було виявлено 285 осіб, то до кримінальної відповідальності було притягнуто лише 267 (менше у 1,1 рази). Найбільший розрив спостерігався у період з 1998 р. до 2002 р. і становив 1,6 рази. Щодо таких розбіжностей протягом дослідного періоду зазначимо, що у більшості випадків вони пов'язані зі звільненням від кримінальної відповідальності таких осіб та непритягненням їх до кримінальної відповідальності на підставі пп. 1 та 2 ст. 6 Кримінально-процесуального кодексу України (далі КПК). Найбільша кількість звільнених від кримінальної відповідальності із застосуванням заходів громадського впливу була зафіксована у 2004 р. (32 особи проти 9 у 2000 р.).

Стосовно *віку і статі* осіб, які вчинили економічні злочини на об'єктах вугільної промисловості за дослідний період, можна сказати, що в більшості вивчених кримінальних справ переважали чоловіки (в 60,6 % кримінальних справах) і тільки в 39,4 % кримінальних справ злочини були вчинені жінками. Такий високий показник серед жінок обумовлений тим, що останнім часом жінки частіше займають посади, пов'язані з виконанням обліково-бухгалтерських функцій, обслуговуванням товарно-матеріальних цінностей, на цей показник також впливає

загальносуспільний процес маскулінізації жінок. Слід зазначити, що у структурі економічної злочинності, за даними ДІТ МВС України, тільки у 2002 р. жінки склали більше 30 %, тоді як у всій злочинності відсоток жінок коливається від 14 % до 26 % [21, с. 6].

За віковими групами серед чоловіків переважають особи: від 40 до 50 років – у 27 % вивчених кримінальних справ (45 %), від 50 до 60 років – у 15 % (25 %), від 20 до 30 років – у 12 % (20 %), від 30 до 40 років – у 6 % (10 %). Тобто серед чоловіків переважає вікова група від 40 до 50 років. Стосовно жінок, ситуація дещо інша, а саме: переважають особи вікової групи від 40 до 50 років – у 33,3 % вивчених кримінальних справ, від 20 до 30 років та від 50 до 60 років – у 3 %. Осіб жіночої статі віком від 30 до 40 років у вивчених кримінальних справах не було виявлено.

Отже, можна дійти висновку, що найбільшу криміногенну вікову групу серед осіб, які були притягнуті до кримінальної відповідальності за економічні злочини у цій галузі промисловості, становлять особи жіночої та чоловічої статі віком від 40 до 50 років – 60,3 %.

За даними нашого вибіркового дослідження, серед всіх осіб, які були притягнуті до кримінальної відповідальності, основну кількість становили керівники підрозділів (36 %), керівники підприємств (24 %), фінансово-бухгалтерські працівники (22 %), матеріально відповідальні особи (13 %), державні службовці (5 %) [Додаток Б, Діаграма Б.4.2]. Але за регіонами у структурі осіб, які вчинили економічні злочини, є певні розбіжності. Так, у Дніпропетровській області така структура виглядає наступним чином: керівники підрозділів становили 45,9 %, матеріально відповідальні особи – 30,3 %, керівники підприємств – 13,8 %, фінансово-бухгалтерські працівники – 9,2 %, державні службовці – 0,9 % [Додаток Б, Таблиця Б.4.2.1].

На нашу думку, той факт, що керівники підрозділів вугільних підприємств частіше вчинюють економічні злочини, ніж інші працівники, може бути пов'язано з тим, що вони мають більший ступінь доступу до ТМЦ, які знаходяться у шахті, ніж інші особи. А через те, що наявність ТМЦ у шахті важко перевірити, ця обставина, у свою чергу, полегшує їх викрадення.

Аналіз кримінальних справ щодо посад, які обіймали особи, притягнуті до кримінальної відповідальності за економічні злочини у вугільній промисловості, дає змогу виділити від найбільш до найменш „криміногенних посад” на об'єктах цієї промисловості. Насамперед, це: начальники структурних підрозділів вугледобувних підприємств та їх заступники (заступник головного бухгалтера, начальник та заступник начальника УКТ на шахті, начальник зміни на шахті, начальник та заступник начальника техкомплексу шахти, начальник та заступник нача-

льника УМДР шахти, начальник та заступник начальника автопарку тощо); директор підприємства, директор з комерційних питань, головний інженер шахти, голова профспілки гірників, командири взводів військових гірничих рятувальних частин (ВГРЧ), касири шахт, електрослюсарі, майстри дільниці техкомплексу на шахті*. Знання працівниками ОВС, які займаються оперативним обслуговуванням об'єктів вугільної галузі, розподілу персоналу підприємств на групи є важливим при виявленні найбільш криміногенних із них та попередженні окремих злочинів. Саме на це, наприклад, звертає увагу у своїй праці В.Д. Носіков [196, с. 9].

Цю обставину слід обов'язково враховувати працівникам підрозділів УДСБЕЗ та УБОЗ при оперативному обслуговуванні відповідних об'єктів вугільної промисловості.

Для дослідження значний інтерес представляє і *стаж роботи* осіб, які вчинили економічні злочини на об'єктах цієї галузі. Дані вивчених кримінальних справ дають можливість виділити наступні групи осіб:

I група – особи, які перебували на посаді від 2 до 5 років (48,5 %).

II група – особи, які перебували на посаді від 5 до 10 років (30,3 %).

III група – особи, які перебували на посаді більше 10 років (21,2 %).

У середньому особи, що були засуджені, перебували на посаді до 6 років і добре знали свої функціональні обов'язки.

Серед злочинців-чоловіків найбільш активними виявились ті, які обіймали посаду на підприємствах від 2 до 3 років (36,4 %). Вчинені ними злочини частіше за все були пов'язані зі зловживанням службовим становищем та службовою недбалістю. Особи, які обіймали посади від 5 до 10 років (9,1 %), переважно вчинювали викрадання майна, а ті, хто працювали на посадах більше 10 років (6 %), як правило, вчинювали злочини, пов'язані з викраданням майна та зловживанням службовим становищем.

Серед жінок переважали особи, які перебували на посадах від 5 до 10 років (21,2 %). Частіше, як і у попередній групі, було вчинено злочини, пов'язані з викраданням майна та зловживанням службовим становищем. Особи, які перебували на посадах від 2 до 5 років (12,1 %), переважно вчиняли злочини, пов'язані зі зловживанням службовим становищем та службовою недбалістю. Осіб жіночої статі, які обіймали б посади більше 10 років і вчинили економічні злочини, під час дослідження не було виявлено.

Наведені дані свідчать про те, що найбільш активна криміногенна

* „Криміногенні посади” були нами розташовані саме в такій послідовності з урахуванням того, як часто у вивчених кримінальних справах зустрічалися винні особи, які до засудження обіймали відповідні посади.

група за стажем роботи серед *чоловіків* – це особи, які перебували на посадах *від 2 до 5 років*, а серед *жінок* – особи, які перебували на посадах *від 5 до 10 років*. Особи жіночої статі, які перебували на певних посадах протягом перших 5 років на підприємствах вугільної промисловості, менш схильні до вчинення економічних злочинів, ніж чоловіки. Але ця ситуація змінюється у протилежний бік відносно осіб чоловічої та жіночої статі, які перебували на посадах понад 5 років. Можна говорити також про існування тісного взаємозв'язку між тривалістю злочинної діяльності і безперервним періодом роботи винних осіб на підприємствах вугільної галузі*.

За даними, отриманими узагальненням кримінальних справ, серед чоловіків, притягнутих до кримінальної відповідальності, вищу освіту мали – 36,3 %, середньо-технічну – 15,2 %, середню – 9,1 %. У жінок мали вищу освіту – 12,1 %, середньо-технічну – 27,3 %, середню – не було виявлено. За даними нашого дослідження, 48,4 % засуджених мали вищу освіту, 42,5 % – середньо-технічну, а 9,1 % – середню освіту. Безумовно, ці показники набагато вищі за показники у загальній злочинності.

З наведених даних вбачається, що серед чоловіків переважають особи з вищою освітою, а серед жінок – з середньо-технічною. Але в даному випадку освіта не завжди свідчить про високий рівень правосвідомості осіб, які вчинили економічні злочини у вугільній промисловості, і не обов'язково може виступати як стримуючий чинник.

За сімейним станом серед засуджених чоловіків переважали особи, які були одружені, – 54,5 %, неодружені становили 6 %, розлучені – 1 %. Серед жінок переважали також одружені – 24,2 %, розлучені – 9,1%, неодружені – 6 %.

Таким чином, більшість осіб, які були притягнуті до кримінальної відповідальності, були одружені (78,7 %). Це свідчить про те, що не завжди сім'я виступає стримуючим чинником, а навпаки, впливає на формування корисливих мотивів (потреба у покращенні матеріального становища сім'ї).

Серед осіб цієї криміногенної групи 36,6 % мали неповнолітніх дітей та 30 % – дітей не мали. На думку А.Ф. Зелінського, у більшості випадків наявність малолітніх дітей виступає як стримуючий фактор від вчинення девіантної або делінквентної поведінки [98]. Але повністю з такою позицією ми погодитись не можемо, тому що ця обставина також може мати і зворотній процес, як у випадку з сімейним станом засуджених осіб.

* Так, наприклад, за результатами вибіркового вивчення кримінальних справ, більшість злочинів (63%), пов'язаних з викраданням коштів, ТМЦ шляхом використання свого службового становища, вчинялися винними особами протягом 1-2 років.

Морально-психологічні ознаки. До таких ознак можна віднести психологічні процеси, систему потреб, спрямованість особи, її соціальні установки й орієнтації, моральні якості, виробничі відносини тощо. У більшості випадків дана характеристика майже повністю співпадає з соціально-психологічною характеристикою особи економічного злочинця.

Слід зазначити, що більшість економічних злочинів у даній промисловості вчинюється переважно з корисливих мотивів. Ця обставина була встановлена у процесі досудового слідства у 69,2 % вивчених кримінальних справ. Під час вивчення кримінальних справ було виявлено, що не завжди на стадії досудового слідства з'ясовується зміст мотивів вчинення цих злочинів і у вироках суду іноді надається стандартне їх формулювання.

Досить часто у злочинах, які нами вивчаються, працівники правоохоронних органів звертають увагу на обставини, що впливали на формування певного мотиву злочину. Хоча іноді органи досудового слідства у кримінальних справах цієї категорії не приділяли достатньої уваги таким обставинам, що характеризують винних осіб, як тривалість злочинної діяльності, рівень матеріального забезпечення, негативний вплив оточуючих на вибір поведінки винної особи, а також обставини, які вплинули на формування певного мотиву вчинення злочину.

На думку вчених, на формування корисливої орієнтації людей впливають такі потреби: органічні (потреби в їжі, одязі, житлі), трудові, соціогенні (прагнення здобути владу, кар'єризм) та інші.

Вивчення кримінальних справ свідчить, що *на формування корисливого мотиву у працівників вугільної галузі впливали наступні обставини*: прагнення до особистого збагачення (ця обставина виявлена у 27 % кримінальних справ); вузьке розуміння інтересів служби (15,4 %); низька заробітна плата (11,5 %); тяжке матеріальне становище винної особи (11,5 %); хвороба близьких родичів (3,8 %).

У 26,9 % вивчених кримінальних справ злочини були вчинені особами у зв'язку з неякісним виконанням своїх службових обов'язків.

Таким чином, можна дійти висновку, що вчинення економічних злочинів на об'єктах вугільної галузі обумовлено, як правило, актуальними або потенційними потребами працівників цієї галузі промисловості та їх задоволення у певний момент.

Стосовно морально-психологічної характеристики цих осіб слід також додати, що для них залишається притаманним правовий нігілізм, орієнтація на задоволення своїх власних потреб будь-яким способом, чітке усвідомлення протиправності своїх дій (майже у 85 % особи повністю визнали себе винними у вчиненому злочині та щиро покаюлись). Більшість з осіб, які були засуджені за економічні злочини у вугільній

промисловості, мали позитивну характеристику за місцем роботи та місцем проживання і повністю або частково до винесення вироку суду відшкодовували завдану матеріальну шкоду. Саме ці обставини безпосередньо впливають на пом'якшення покарання винному.

Кримінально-правові ознаки. До цих ознак можна віднести наступні: одноособове вчинення злочину чи групою осіб за попередньою змовою або без такої, виконувана роль у групі, наявність або відсутність судимості, вид і розмір покарання тощо [59; 73]. Що стосується способу вчинення економічних злочинів у цій галузі та предмета посягання, то вони будуть розглянуті конкретніше у наступному підрозділі.

За 2005 р. ОВС було виявлено 156 осіб, які вчинили економічні злочини у групі на підприємствах вугільної промисловості. Але протягом дослідного періоду цей показник не був однаковий. Найбільша кількість таких осіб була виявлена з 2000 р. до 2002 р. – у середньому 252.

Останнім часом спостерігається тенденція до зниження групової злочинності. Проте це тільки статистичні показники, які повністю не відображають картину у цьому напрямку. Такі зміни за останні 2 роки, на нашу думку, безпосередньо можуть бути пов'язані з підвищенням рівня оперативного обслуговування об'єктів паливо-енергетичного комплексу ОВС; підвищенням рівня адміністративної роботи керівників підприємств вугільної промисловості; вирішенням деяких соціальних та економічних проблем, що сприяють розповсюдженню цих злочинів, тощо.

Розподіл за регіонами осіб, які вчинили економічні злочини у групі на об'єктах вугільної промисловості України, за дослідний період виглядає таким чином: у Донецькій області виявлено 51 % таких осіб, у Луганській – 39 %, у Дніпропетровській – 9 % і у Львівській – 1 %.

Вибіркове вивчення кримінальних справ даної категорії, розглянутих судами Донецької, Луганської і Дніпропетровської областей, показує, що у 73 % кримінальних справ злочини були вчинені однією особою, а в 27 % кримінальних справ – саме групою осіб (переважали групи кількістю від 2 до 3 осіб). Але за статистичними даними останній показник протягом дослідного періоду у середньому становив 38 %. Найбільш питома вага групових злочинів припадає на 2002 р. (51,8 %). Це, на нашу думку, пов'язано в першу чергу з тими процесами, які стали відбуватися у вугільній галузі, а саме з процесом приватизації і закриття нерентабельних вугледобувних підприємств, труднощами у працевлаштуванні вивільнених працівників закритих об'єктів галузі тощо.

Питома вага осіб, які вчинили економічні злочини у групі на об'єктах цієї промисловості, порівняно з показниками у цілому по ПЕК за дослідний період становить 32 %.

Найбільш високий рівень вчинення групових злочинів спостеріга-

ється у двох групах: керівники підрозділів та фінансово-бухгалтерські працівники підприємств вугільної галузі.

За результатами вивчення кримінальних справ, лише 5 % осіб були раніше засуджені. Низький рівень рецидивної злочинності притаманний для господарських злочинів [152, с. 73], що частіше за все свідчить про вміння винних осіб добре маскувати свої злочини.

Таким чином, як для економічних злочинів у вугільній промисловості, так і для всієї економічної злочинності ще залишається притаманною така ознака, як *вчинення злочинів групою осіб*. Це, на наш погляд, свідчить про складність криміногенної ситуації.

Якщо звернути увагу на *судову практику* розгляду кримінальних справ за ці злочини, то можна визначити наступні особливості: у 43 % кримінальних справ до винних осіб були застосовані закони України “Про амністію”; у 9 % кримінальних справ винним було призначено покарання у вигляді позбавлення волі на певний термін (від 1 до 7 років); у 24 % кримінальних справ особи були звільнені від покарання з випробуванням; за 24 % кримінальних справ особи були звільнені від кримінальної відповідальності в порядку ст. 45, 47, 48, 49 КК України; у 10 % кримінальних справ поряд із основним покаранням не було призначено додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (така тенденція спостерігалась з 1998 р. до 2001 р., але з 2001 р. до 2002 р. кількість таких випадків збільшилось).

Отже, аналіз кримінальних справ за цими злочинами приводить до висновку про досить м’яку та ліберальну судову практику призначення покарань.

Підсумовуючи, ще раз звернемо увагу на головні аспекти характеристики осіб, що вчинили злочини у сфері вугільної промисловості.

Надана характеристика осіб хоча здебільшого і співпадає з загальною характеристикою економічного злочинця, але дещо відрізняється від неї, що пов’язане з особливостями діяльності цієї галузі промисловості. Так, якщо серед економічних злочинців переважають особи старші 30 років, то в нашому випадку – від 40 до 50 років. За соціальним станом серед засуджених у вугільній галузі переважають керівники підрозділів і керівники підприємств (60 %), а за загальним показником економічних злочинців навпаки – робітники (62,8 %). Галузеве дослідження економічних злочинів дозволяє точніше визначити коло криміногенних посад, ніж загальні дослідження. Стосовно терміну перебування на певній посаді до вчинення економічного злочину визначено, що у всій економічній злочинності переважають особи, які працювали на підприємстві більше 5 років (36,7 %), а у вугільній галузі, навпаки, – особи, які обіймали посади від 2 до 5 р. (48,5 %). Щодо освітнього рівня, то на відміну від даних з усієї економіч-

ної злочинності (8,5 % – особи, які мали вищу освіту, 66% – особи, які мали спеціальну та середню освіту), у вугільній галузі переважають особи, які мають вищу (48,4 %) та спеціальну (42,5 %) освіту. Рівень рецидиву у засуджених осіб у вугільній галузі дещо нижче (5 %), ніж в усіх сферах економіки (7–9 %), тощо [153, с. 180-183].

Спостерігається тенденція до зниження кількості виявлених осіб, які вчинили економічні злочини у цій галузі (-55,8 % порівняно з 1998 роком). Залишається високою питома вага жінок у структурі економічних злочинів – 39,4 % (чоловіки 60,6 %). Для вікової характеристики характерною є наявність старших вікових груп порівняно із загальнокорисливою злочинністю (вікова група 40–50 років становила 60,3 %). Особи, які вчинили ці злочини, мають більш високий рівень освіти, але вона не завжди виступає як стримуючий фактор при вчиненні економічних злочинів. За соціальним станом переважають керівники певних підрозділів на підприємствах вугільної галузі (36 %). За стажем роботи найбільш активну криміногенну групу серед засуджених становили особи, які перебували на посадах від 2 до 5 років (переважно чоловіки), а серед жінок – ті особи, які перебували на посадах від 5 до 10 років. Чоловіки залишаються тією групою, яка більш схильна до вчинення економічних злочинів у цій галузі.

Для осіб, які вчиняють економічні злочини, залишається притаманною антисуспільна установка, яка може бути різною за своєю силою, глибиною, спрямованістю, стійкістю. У нашому випадку вона скоріше носить неконкретний характер. Частіше за все економічні злочини у вугільній промисловості були вчинені з корисливих мотивів, які визначалися соціальним статусом винних осіб. На формування корисливого мотиву переважно впливає прагнення винних осіб до особистого збагачення. Залишається високою питома вага злочинів, які вчинюються особами у зв'язку з неякісним виконанням своїх службових обов'язків.

На підставі аналізу посад, які обіймали засуджені, були виділені від найбільш до найменш „криміногенних посад” на об'єктах цієї промисловості, на які необхідно звертати увагу правоохоронним органам при здійсненні профілактичних заходів: начальники та їх заступники структурних підрозділів вугледобувних підприємств (заступник головного бухгалтера, начальник та заступник начальника УКТ на шахті, начальник зміни на шахті, начальник та заступник начальника техкомплексу шахти, начальник та заступник начальника УМДР шахти, начальник та заступник начальника автопарку); директор підприємства, директор з комерційних питань підприємства, головний інженер шахти, голова профспілки гірників, командири взводів військових гірничих рятувальних частин (ВГРЧ) тощо.

Питома вага групових економічних злочинів у вугільній промисловості ще залишається досить високою і становить 38 %. Найвищий цей пока-

зник залишається у Донецькій і Луганській областях.

Узагальнена інформація про осіб, які вчиняють економічні злочини на об'єктах цієї промисловості, сприяє здійсненню прогнозування криміногенної обстановки на підприємствах вугільної галузі в конкретному регіоні; прогнозування злочинної поведінки окремих категорій працівників цих підприємств; корегування планів щодо протидії економічним злочинам у даній галузі промисловості; поглибленого вивчення осіб, які схильні до вчинення цих злочинів, з використанням узагальненої інформації про термін перебування на певній посаді, сімейний стан, освітній рівень, доступ до ТМЦ для своєчасного виявлення злочинів, що готуються або вже вчиняються; конкретизації заходів індивідуальної профілактики щодо осіб, які схильні до вчинення економічних злочинів у вугільній промисловості, тощо.

Для того, щоб в подальшому визначити головні напрямки протидії економічним злочинам на об'єктах цієї галузі, вдосконалити заходи превентивного впливу, далі було б доцільним дослідити детермінанти. Тим більше, що практика свідчить, що найбільший ефект мають ті заходи превентивного впливу, які враховують особу злочинця і особливості різних видів та способів вчинення злочинів на конкретному виробництві [19, с. 7].

Розділ 2

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ У ВУГІЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ

2.1. Поняття та загальна характеристика факторів економічної злочинності

Проблеми детермінації не тільки економічної злочинності, але і злочинності в цілому становлять найбільш складний розділ кримінологічної науки. Як у минулому, так і сьогодні ця проблема не знайшла свого остаточного вирішення і досі залишається дискусійною. Внаслідок цього в кримінологічній науці існує багато теорій і концепцій про чинники, що обумовлюють існування і впливають на розповсюдження злочинності.

Детермінація – поняття, яке походить від слова “детермінант”, “детермінувати”. Латинське слово „determiner” означає “визначати”, “обумовлювати”. В цілому детермінація – це процес визначення, обумовлювання чого-небудь. Детермінація злочинності – це комплекс причин та умов, які в цілому впливають на виникнення та розповсюдження злочинності.

Поряд із терміном “детермінанти” у кримінологічній літературі використовують також і такі терміни, як “фактори”, “причини та умови”, “обставини”, “чинники”, “причинний комплекс” тощо [13, с. 32-34; 59, с. 244; 100, с. 45; 136; 302].

Ми поділяємо думку вчених, які вважають, що при вивченні походження злочинності, її розвитку та розповсюдження необхідно все-таки звертати увагу не тільки на причини, а й на умови (обставини, що сприяють виникненню та розповсюдженню), що перебувають з ними у тісному зв'язку.

У науці триває дискусія з приводу того, де знаходяться фактори, що породжують злочинність, де їх джерела – чи в умовах життя суспільства, чи в самій природі людини. Ми дотримуємося погляду, що причини злочинності криються як у соціальному середовищі, в якому знаходиться людина, так і в ній самій.

Проблемам вивчення детермінант злочинності присвячені праці таких вітчизняних та російських вчених, як О.М. Бандурка, Л.М. Давиденко, О.М. Джужа, А.Ф. Зелінський, О.М. Литвак, В.П. Філонов, В.І. Ша-

кун, Ю.М. Антонян, А.Б. Сахаров, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, А.І. Долгова, В.А. Номоконов та ін [8; 13; 154; 155; 158; 165; 264; 302; 309].

Із аналізу багатьох робіт вчених випливає закономірне судження, що злочинність існує внаслідок дії відповідних факторів, які можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. У даній роботі ми будемо використовувати терміни „фактори”, „детермінанти”, „причини” та „умови”, „чинники” злочинності як рівнозначні, хоча існують і інші думки щодо поставленого питання. До об'єктивних факторів, які існують незалежно від волі людини, відносять стан економіки, соціальної, політичної сфер тощо. Суб'єктивними факторами охоплюється все особистісне, що залежить від волі людей, а саме: свідомість, звички, ціннісні орієнтації, погляди, спадкові особливості психіки тощо [2, с. 64].

Аналізуючи концепції причин злочинності у кримінології, ми схиляємося до думки, що вирішальну роль у детермінації злочинності та окремих злочинах відіграють саме об'єктивні фактори, а не суб'єктивні. Останні, як правило, детермінуються під впливом перших, але наявність взаємного впливу одних факторів на інші та зв'язок між ними сумніву не піддається. Так, за роки незалежності нашої країни психіка людей, спадкові психічні захворювання, свідомість, звички, ціннісні орієнтації тощо суттєво не змінилися, а стан економіки, соціальної та правової сфери змінюється постійно (об'єктивні фактори), і, як правило, останній сильніше впливає на злочинність та формування відповідних мотивів і мотивації вчинення злочинів.

На думку деяких вчених, в Україні кримінальна мотивація відповідно до характеру і ступеню суспільної небезпеки особи і злочинів виглядає наступним чином: близько 70 % – це корислива мотивація, близько 25 % – агресивно-насильницька, 1 % – мотивація професійного та громадського ігнорування потреб технічної, екологічної безпеки [97; 266].

Отже, у злочинців переважає саме корислива мотивація, що також підтверджується даними кримінальної статистики, за якими у структурі злочинності на території України корисливі злочини становлять майже 70 %.

Дослідження детермінації як корисливої, так і економічної злочинності є невід'ємною складовою всієї системи боротьби зі злочинністю. Останнім часом вивченню причин та умов економічної злочинності були присвячені праці таких вчених, як В.В. Коваленко, О.Г. Кальман, В.М. Попович, І.М. Даньшин, Є.Л. Стрельцов [118; 216].

Основну увагу дослідники приділяють саме вивченню системи об'єктивних факторів, які певною мірою впливають на стан економічної злочинності у державі. Поряд із цим, проблеми детермінації економічної злочинності остаточно ще не вирішені, особливо в окремих галузях економіки, незважаючи на значну кількість наукових концепцій та тео-

рій щодо пояснення цього явища.

На нашу думку, економічна злочинність продукується складним причинним комплексом, який є проявом найбільш глибоких деформацій, що протидіє політичному, економічному, соціальному, правовому і культурному розвитку суспільства.

У цілому аналіз ситуації, яка склалась в економіці держави у кінці ХХ та на початку ХХІ століття, свідчить про те, що криміногенні фактори стали значною мірою визначити сьогоденний стан та перспективи розвитку національної економіки [132, с. 54-56]. Це також підтверджується і змінами, які відбулися в структурі і динаміці економічної злочинності, яка стає більш корумпованою, організованою, все сильніше впливає на стан економіки держави. У багатьох працях кримінологів звертається увага на те, що причини і умови економічних злочинів є досить чисельними, різноманітними і обумовлені відповідними змінами у соціально-економічному житті суспільства.

З погляду змістової характеристики криміногенні фактори, що породжують економічну злочинність, традиційно поділяють на декілька груп, а саме: економічні, соціальні, політичні, правові, організаційно-управлінські, а також недоліки у діяльності правоохоронних органів.

Економічні детермінанти є визначальними, оскільки вони обумовлюють злочину поведінку як окремої людини, так і криміногенну ситуацію у цілому в суспільстві. Ці фактори економічної злочинності знаходяться у першу чергу в економічних відносинах будь-якої соціальної системи, її протиріччях, недоліках економічного планування, незбалансованості господарського механізму тощо.

Головними факторами злочинності у сфері економіки в нашій країні різними дослідниками називаються переважно диспропорції економічного розвитку, невідповідність між економічними потребами й економічними можливостями їх задоволення, між інтересами розвитку окремих галузей економіки, об'єктивно існуюча система протиріч між економічними інтересами і потребами кожної конкретної людини (групи людей), суспільства і держави. Ми повністю погоджуємося з цими позиціями і пропонуємо розглянути деякі криміногенні економічні фактори, які негативно впливають на стан економічної злочинності у державі.

Загальна економічна криза, що охопила Україну у 90-ті роки, остаточно загострила криміногенну ситуацію в країні, створивши ідеальні умови для розвитку саме економічної злочинності. Так, наприклад, з 1990 р. до 1999 р. валовий внутрішній продукт (ВВП) скоротився на 60 %, обсяги промислової продукції – на 48,9 %, реальна заробітна плата зменшилася у 3,8 рази, а реальні виплати знижені у 4 – рази [161, с. 3-6].

Недоліки в регулюванні кредитно-фінансових відносин, лібераліза-

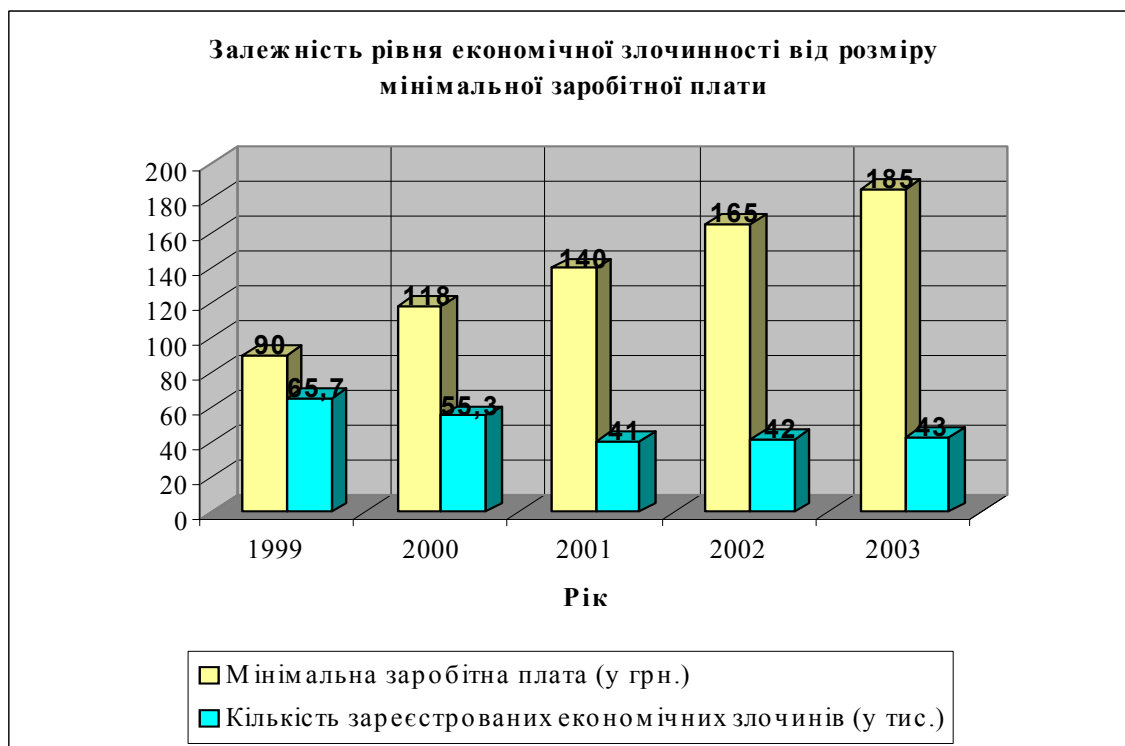
ція цін, різноманітні маніпуляції з процентними ставками на кредити, ставками оподаткування, надання різноманітних пільг суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності, повальні та неконтрольовані процеси приватизації державної власності створили підґрунтя для зростання як економічної злочинності, так і тіньової економіки.

Відсутність цілісної концепції запобігання негативним явищам у сфері економіки спричинила зниження рівня вимогливості, відповідальності за прийняті економічні рішення.

Процесу криміналізації економіки також сприяла і безгосподарність адміністративно-командної системи (ненормативні запаси сировини, нецільове використання товарно-матеріальних цінностей, відсутність достатньої кількості баз та складських приміщень для збереження ТМЦ, нераціональне перевезення вантажів, хабарництво з боку посадових осіб, які розподіляли ресурси, тощо).

Серед економічних факторів економічної злочинності найбільш вагоме місце займає низький рівень економічного стану населення в країні, що безпосередньо впливає на формування корисливих мотивів. Наведемо деякі дані щодо залежності рівня економічної злочинності від розміру мінімальної заробітної плати у період з 1999 р. до 2003 р., які відображені у гістограмі 2.1.

Гістограма 2.1

В останні кілька років 25–29 % населення України мало сукупний дохід на душу населення нижче межі бідності. Рівень економічного безробіття серед населення у віці від 15 до 70 років у 2001 р. склав 11,4 % всього економічно активного населення, а станом на 1 півріччя 2002 р. цей показник становив близько 5 % [9, с. 8; 67, с. 8-9]. Крім того, категоричне судження щодо прямої залежності рівня економічної злочинності від рівня безробіття в країні та продовження поляризації населення за рівнем доходів було б не зовсім правильним. Вважаємо, що в такому випадку слід говорити про негативний вплив саме комплексу взаємопов'язаних факторів на криміногенний стан економіки. Причини економічної злочинності також криються і в недоліках соціально-економічної політики держави, які не дають можливості отримувати прибуток за рахунок трудової активності і власної працездатності населення (за даними Державного комітету статистики України, станом на грудень 2007 р. на обліку в Державній службі зайнятості перебувало 673,1 тис. незайнятих громадян) [61; 67, с. 8-9].

Соціальні детермінанти економічної злочинності полягають в існуванні в суспільстві значної кількості безробітних громадян, соціально незахищених верств населення (переважно молоді, працівників вугледобувних підприємств, освітніх установ тощо), розшарування населення на бідних та багатих, що породжує певні протиріччя у суспільстві. Дослідниками зазначається, що в нижчих верствах населення, як правило, домінує ідеологія рівності розподільчих відносин, а у вищих ця ідеологічна позиція не користується популярністю. Саме наявність такого світоглядного протиріччя породжує різноманітні конфлікти у різних прошарках населення і також причиною багатьох проявів економічних злочинів [110, с. 171].

Повністю можна погодитись із твердженням О.М. Яковлева про те, що соціальна нерівність обумовлена соціальним статусом людей та в цілому визначає формування їх економіко-правової свідомості [318, с. 72]. Така нерівність породжує різні форми протиправної поведінки, в тому числі й у сфері економічних відносин.

Соціальна незахищеність певних верств населення призводить до формування корисливих мотивів. Обґрунтованою є думка більшості вчених про те, що збільшення кількості корисливих злочинів неминуче при зниженні життєвого рівня населення, інфляції, рості дефіциту більшої кількості промислових товарів [66].

Поряд із соціальними та економічними факторами негативно впливає на формування економіко-правової свідомості населення й ідеологія, яка панує у суспільстві та розповсюджується передусім через засоби масової інформації. Сюди можна віднести пропаганду культу наживи та

“гарного життя”, кримінальних способів заволодіння власністю, безкарності за тяжкі злочини.

До *політичних факторів* економічної злочинності, а думкою вітчизняних вчених, належать ті явища, що належать до сфери розробки та реалізації економічної політики держави, яка найбільш всього впливає на детермінацію цього виду злочинної поведінки [153, с.187-188].

До цих факторів можна включити: відсутність зваженої державної політики у сфері приватизації стратегічних об’єктів промисловості; необґрунтоване намагання широко використовувати і впроваджувати зарубіжний досвід господарювання, який не відповідає українським реаліям повною мірою тощо.

Правові фактори безпосередньо впливають на недоліки регулювання економічних відносин і визнаються одним із провідних криміногенних факторів економічної злочинності. Правові норми, що регулюють економічні відносини, якщо вони не відповідають завданням соціально-економічного прогресу суспільства і вимогам об’єктивних економічних законів, мають велику зворотну криміногенну силу.

До правових факторів, які сприяють економічним злочинам, відносять, зокрема, недосконалість чинного законодавства, яке полягає в тому, що воно не повною мірою передбачає цілісну, взаємопов’язану систему заходів протидії економічній злочинності і не здійснює відповідного антикримінального впливу на її детермінанти. Недоліки законодавчого регулювання як економічної, так і політичної реформ у країні призвели до ситуації, коли законодавча база не змогла забезпечити дотримання законності у сфері економічних відносин.

Нормативно-правові документи, які приймалися протягом 1991–1999 рр., в здебільшого були спрямовані на регулювання нових економічних відносин, мали декларативний характер і не ставили надійних перепон для зростання економічних злочинів [2, с. 244-245].

Певний час існувала тенденція щодо прийняття безлічі нормативно-правових актів ВРУ, більшість з яких не мала реального механізму їх реалізації. Саме проблема виконання законів ставить під сумнів ефективність самої законотворчої діяльності ВРУ. Можна повністю погодитись із позицією О.Г. Кальмана, що сучасний стан і темпи розвитку української правової системи такі, що пік її економічної невизначеності у сфері попередження економічної злочинності ще не пройдений [110, с. 160]. Законодавче вирішення проблем економічної діяльності, хоча і має універсальний характер, все ще залишає необмежені можливості для його корегування різними правозастосовними органами виконавчої влади [144, с. 284]. Сприятливі умови для існування економічної злочинності створює і та обставина, що її офіційне тлумачення відсутнє. Це, в

свою чергу, дає великий простір для альтернативного застосування законодавчих положень.

Продовжують існувати відповідні прогалини у законодавчому забезпеченні боротьби з економічними злочинами, а саме: існування у кримінальному законодавстві норм, механізм застосування яких правоохоронними органами ще неопрацьований (наприклад, ст. 204, 206, 209, 211, 219, 220, 228 КК); відсутність належного фінансування виконання державних програм (наприклад, Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 рр., Програми протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом на 2004 та 2005 рр.); неприйняття законів України “Про профілактику злочинності” та “Про боротьбу з економічною злочинністю” тощо [192, с. 11-17; 248].

Слід також зазначити, що правові проблеми в цій сфері певною мірою породжують низький рівень правосвідомості громадян, особливо підприємців.

Найбільш значними криміногенними правовими факторами цієї злочинності є: наявність певних прогалин у механізмі правового регулювання різних сфер економічної діяльності (наприклад, сфери приватизації), постійні зміни законодавчої бази, економічна необґрунтованість багатьох законодавчих рішень та інше.

До *організаційно-управлінських факторів* традиційно відносять недоліки функціонування механізму державного управління економічними процесами. Це спричиняє руйнацію виробничого сектора економіки, дестабілізує діяльність кредитної, фінансової, податкової політики, сприяє розвалу високотехнологічних і наукових комплексів. Тривають негативні процеси, що пронизують організаційно-управлінську діяльність державних органів у сфері економіки, а саме: корупція, хабарництво, протекціонізм, шахрайство з фінансовими ресурсами, які сприяють фіктивному банкрутству стратегічних державних підприємств для подальшої їх незаконної приватизації. Щодо останнього, то іноді органи, уповноважені управляти державним майном, не вносять пропозиції щодо приватизації підпорядкованих їм інвестиційно привабливих підприємств, притримують їх для конкретних покупців. Внаслідок чого такі підприємства набувають нових власників поза приватизаційним відчуженням майна [128, с. 82-83]

Корупція як політико-економічна проблема стала сьогодні одним із надзвичайно важливих політичних питань функціонування державного механізму і розвитку суспільства. Згідно з даними міжнародної неурядової організації “Transparency International”, яка розраховує індекси корупції у 180 країнах світу за десятибальною школою від 10 до 0 (чим ближче до 0, тим вищий рівень корупції), Україна у 2000 р. посідала 88-

е місце з індексом 1,5, у 2002 р. – 86-е місце з індексом 2,4, а у 2008 р. – 118 місце з індексом 2,7 [32; 101].

Цей негативний чинник значною мірою поглиблює кризу довіри до держави, її владних структур, знижує її авторитет та сприяє послабленню принципу верховенства закону. Саме високий рівень корупції в нашій державі створює передумови для криміналізації організаційно-управлінської діяльності у сфері економіки.

Відсутній ще належний контроль у низових рівнях економічної структури держави, а саме на підприємствах, установах та організаціях (за результатами нашого дослідження, в першу чергу це підприємства паливно-енергетичного комплексу, металургійної промисловості тощо). Негативно впливають і недоліки системи державного контролю, яка останнім часом розвивається екстенсивним шляхом. Продовжує існування практика багаточисельних, нескоординованих між собою перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання контролюючими органами, що призводить до відволікання певної частини трудових ресурсів від виконання своїх обов'язків та зниження ефективності діяльності таких суб'єктів. Саме з метою виправлення такої хибної практики було видано Указ Президента України "Про заходи по забезпеченню підтримки та подальшого розвитку підприємницької діяльності" №906 від 15.07.2000 р. та прийнято Закон України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення правового захисту громадян та запровадження механізмів реалізації конституційних прав громадян на підприємницьку діяльність, особисту недоторканність, безпеку, повагу до гідності особи, правову допомогу, захист)” від 12.01.2005 р., якими було поставлено завдання вжити заходів щодо упорядкування перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності [92; 288].

Поза державним контролем залишається діяльність службових осіб у таких важливих сферах, як приватизація, формування і використання бюджету, ліцензування, діяльність правоохоронних, митних, податкових і судових органів. Так, у 2001 р. органами прокуратури було порушено ряд кримінальних справ стосовно службових осіб державної виконавчої служби, які з порушенням чинного законодавства провели публічні торги з продажу майна ВАТ "Донбасенерго", завдали державі значних збитків на загальну суму 484 млн. грн. [122, с. 4-7].

Серед інших чинників, що знижують ефективність протидії криміналітету у сфері економіки, є *недоліки в організації і функціонуванні правоохоронних органів*. Вони перш за все пов'язані з недосконалістю законодавчої бази, кадровими прорахунками, відсутністю у роботі системності та взаємодії, низьким рівнем матеріального забезпечення пра-

цівників правоохоронних органів. Триває також тенденція відставання практики боротьби з економічними злочинами від темпів трансформації цих злочинів у нові форми.

Звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення економічних злочинів перейшло з розряду надзвичайного на повсякденну практику. Інколи для створення подоби боротьби широко практикується необґрунтоване порушення кримінальних справ про викрадення у великих та особливо великих розмірах, вчинення певних господарських злочинів без відповідної доказової бази. Так, за даними ДІТ МВС України, у 2002 р. було виявлено 1859 осіб, які вчинили економічні злочини на об'єктах паливно-енергетичного комплексу, притягнуто до кримінальної відповідальності тільки 1696 осіб; у 2003 р. виявлено 1718 осіб, а притягнуто до кримінальної відповідальності – 1244 (ще 116 осіб було звільнено від кримінальної відповідальності). Виникає цілком закономірне питання про те, яке було прийнято рішення щодо осіб, виявлених як винні у вчиненні цих злочинів (163 особи у 2002 р., 474 – у 2003 р.). Залишається хибна практика тривалого перебування на розглядах у судах кримінальних справ. Причини цього відомі: незадовільна підготовка справ до розгляду; призначення справ до судового розгляду з порушенням строків, передбачених ст. 241, 256 КПК України. Статистичні дані свідчать про погіршення якості розслідування органами досудового слідства кримінальних справ. Усього у 2003 р. суди повернули, а прокурори відкликали 18 692 кримінальні справи, що на 7,3 % більше, ніж попереднього року.

Наведені дані свідчать про необхідність підвищення рівня кваліфікації та професійної майстерності слідчих ОВС та прокуратури.

Результати практичної діяльності ОВС дають змогу визначити, що в більшості випадків економічні злочини виявляються оперативними працівниками або кримінальні справи порушуються за повідомленнями окремих громадян. Реакцію ОВС, органів прокуратури, суду на повідомлення про злочини у засобах масової інформації маємо визнати досить низькою. Залишається досі не вирішеною проблема розробки і впровадження реальних форм взаємодії між різними правоохоронними органами у боротьбі з економічними злочинами. На практиці трапляються неодиначні факти дублювання дій одних оперативних підрозділами іншими, а все через те, що відсутній реальний механізм взаємодії та обміну оперативною інформацією про можливі злочини.

Існують проблеми у законодавчому забезпеченні діяльності окремих правоохоронних органів, насамперед ОВС, які пов'язані з прийняттям проекту Закону України “Про органи внутрішніх справ України”, удосконаленням законодавства щодо соціального захисту цих працівни-

ків тощо. Саме низький рівень матеріально-технічного забезпечення правоохоронних органів та соціального захисту їх працівників здійснює суттєвий негативний вплив на ставлення останніх до виконання своїх професійних обов'язків і однозначно призводить до зниження ефективності протидії економічним злочинам.

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна дійти таких висновків:

- вирішальну роль у детермінації злочинності та окремих злочинах відіграють саме об'єктивні, а не суб'єктивні фактори. Останні, як правило, самі детерміновані;

- економічна злочинність у цілому продукується складним причинним комплексом, який є проявом найбільш глибоких суспільних деформацій і протидіє економічному, соціальному, політичному, правовому і культурному розвитку суспільства. До причинного комплексу увійшли детермінанти економічного характеру (це переважно диспропорції економічного розвитку, невідповідність між економічними потребами й економічними можливостями їх задоволення, між інтересами розвитку окремих галузей економіки; об'єктивно існуюча система протиріч між економічними інтересами і потребами кожної конкретної людини, суспільства і держави); соціального характеру, які полягають у наявності у суспільстві значної кількості безробітних громадян, соціально незахищених верств населення; політичного характеру (відсутність зваженої державної політики у сфері приватизації стратегічних об'єктів промисловості); правового характеру, які полягають у тому, що чинне законодавство не повною мірою передбачає цілісну, взаємопов'язану систему заходів протидії економічній злочинності і не здійснює відповідного антикримінального впливу на її детермінанти (існування нормативно-правових документів, які мають тільки декларативний характер; відсутність законів України "Про профілактику злочинності" та "Про боротьбу з економічною злочинністю"); організаційно-управлінського характеру (відсутність належного контролю у низових рівнях економічної структури держави, а саме на підприємствах, установах та організаціях; протекціонізм; корупція; нескоординована діяльність контролюючих органів щодо перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання) та недоліки у діяльності правоохоронних органів (кадрові прорахунки, відсутність у роботі системності та взаємодії, низький рівень матеріального забезпечення працівників правоохоронних органів).

Також слід зазначити, що структура і зміст системи факторів економічної злочинності мають певні особливості, які обумовлюються визнанням її галузевого характеру і потребують спеціального аналізу. Тобто злочини, які посягають на інтереси окремих галузей економіки і

входять до структури економічної злочинності, мають особливості детермінації на галузевому рівні. Це також стосується і вугільної галузі промисловості.

2.2. Фактори, що детермінують економічні злочини у вугільній промисловості

У більшості випадків загальні фактори, які детермінують економічну злочинність, безпосередньо впливають на криміногенність ситуації у вугільній промисловості. Проаналізуємо комплекс взаємопов'язаних факторів, що детермінують економічні злочини у цій промисловості: економічні, політичні, соціальні, правові, організаційно-управлінські та недоліки в діяльності правоохоронних органів.

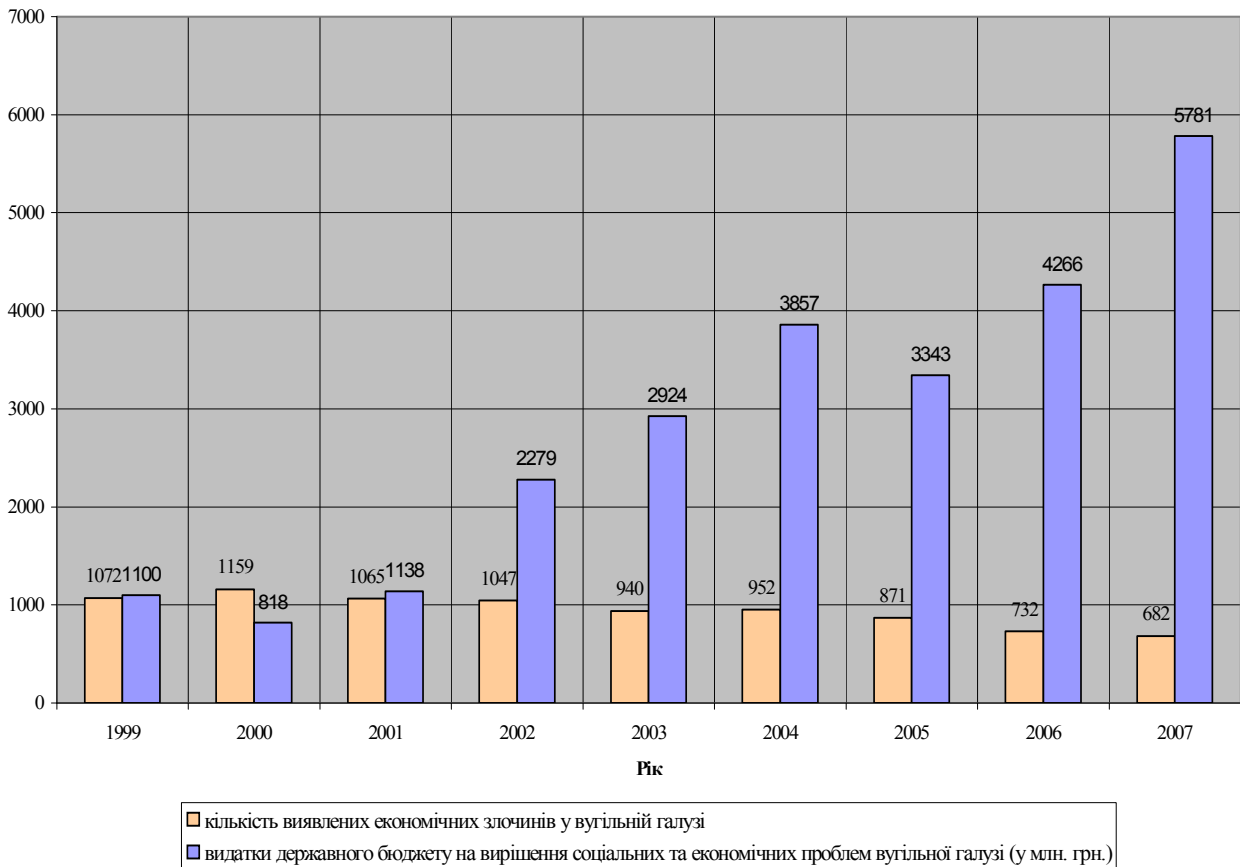
Економічні фактори, що детермінують економічні злочини у вугільній промисловості. На думку економістів, ця галузь як структурна одиниця паливно-енергетичного комплексу потребує суттєвих змін (реорганізації промисловості) для виходу з кризового становища. Більшість підприємств вугільної галузі залишаються збитковими.

На криміногенну ситуацію в цій галузі промисловості до 2002 р. негативно впливало існування бартерних операцій між шахтами і комерційними структурами, незважаючи на те, що Міністерство палива та енергетики України постійно надсилало листи державним компаніям про заборону таких операцій. Наприклад, тільки у Дніпропетровському регіоні за 2002 рік більш ніж 47 % від видобутого вугілля було реалізовано саме в такий спосіб [215, с. 3; 311, с. 4].

За дослідний період (1998–2007 рр.) нами було встановлено, що нерідко на вугледобувних підприємствах практикувалася закупівля матеріалів та необхідного для виробництва обладнання у посередницьких комерційних структурах за цінами удвічі дорожче, ніж у безпосередніх виробників. За оцінками економістів, в результаті бартерних операцій підвищення ціни на весь обсяг товарної продукції становило 30 % від загальної суми закупівель. Розрахунки за бартерними схемами наносили збитки галузі, що становили мільйони гривень за рік, а збитки фонду оплати праці сягали 40 %. Бартер як спосіб взаємних розрахунків не тільки негативно впливав на роботу галузі, а й слугував фундаментом для “тіньової економіки”, знижував обсяги надходжень податків до державного бюджету [107].

Спостерігається безпосередня залежність між рівнем державної підтримки вугільної галузі для розв'язання соціальних і економічних проблем та рівнем економічних злочинів, вчинених на її об'єктах (Гістограма 2.2).

Залежність між рівнем державної підтримки та рівнем економічних злочинів у вугільній галузі

Так, якщо у 1999 р. з державного бюджету на підтримку вугільної галузі було виділено 1100 млн. грн. і кількість виявлених злочинів правоохоронними органами у цій галузі становила 1072, то вже у 2007 р. було збільшено видатків за цим напрямком до 5781 млн. грн., а кількість злочинів зменшилась до 682 [83; 85; 87; 202, с. 16; 214; 254].

Такий стан справ призводить до відсутності коштів на придбання та ремонт обладнання підприємств, що іноді підштовхує керівників підприємств та інших службових осіб до зловживань заради інтересів служби.

Недоліки цінової політики Міністерства, тобто економічна необґрунтованість зниження цін на деякі види продукції, в свою чергу дали комерційним структурам змогу отримати значні прибутки [25].

У вугільній галузі продовжує тривати процес, коли витрати на видобуте вугілля перевищують прибутки вугільних підприємств від його реалізації. Наприклад, тільки за 2002 р. з 165 шахт 20 отримали прибуток, а 145 – понесли збитки в розмірі 1,7 млрд. грн. [70].

Структура управління вугільною галуззю, яка зараз існує, не забез-

печує необхідний вплив на ринкові механізми формування ціни на вугільну продукцію, що призвело до появи вторинного ринку вугілля, на якому дана продукція реалізується за демпінговими цінами (наприклад, у ВАТ ДХК “Павлоградвугілля” у 2002 р. вартість 1 видобутої тонни вугілля дорівнювалася 107,77 грн., а реалізовували її за ціною 99,63 грн. за 1 тону без урахування ПДВ) [62, с. 2-3]. Наприкінці 2007 р. по підприємствам Мінвуглепрому вартість 1 тонни видобутого вугілля становила 281 грн., хоча фактична собівартість дорівнювала 415 грн. [214]. Остання обставина впливає на погіршення становища збиткових шахт, знижує їх інвестиційну привабливість, що остаточно може призвести до заниження їх балансової ціни при приватизації [63, с. 2-4].

Відсутність єдиного чіткого плану Міністерства щодо рівномірного розподілу коштів державної підтримки вугледобувних підприємств у свою чергу призводить до використання цих коштів не за призначенням. Це пов'язано з декількома причинами:

1) відсутні об'єктивні критерії для оцінки витрат від проведення таких заходів; не розроблена чітка методика цієї оцінки; надмірно розтягнутий термін і обсяги допомоги швидко знижують її результативність;

2) короткострокова підтримка не дозволяє вирішити усі поставлені завдання (в такому випадку необхідно створити умови для надходження приватних інвестицій);

3) вибір підприємств, які потребують підтримки, здійснюється без достатнього обґрунтування [305, с. 85-87].

У цілому існуючі недоліки у державній підтримці вугільної галузі призвели до того, що деякі підприємства, які становили основну складову інфраструктури цілих міст та селищ, почали закривати, а це, в свою чергу, вплинуло на відток населення в інші міста. Так, внаслідок такої економічної політики у 2003 р. такі міста Донецької області, як Торез, Красний Луч, Селидове, Сніжне офіційно отримали назву депресивних [169, с. 7].

Державою не контролюється ситуація, пов'язана з монополізацією комерційними структурами більшості державних підприємств, що виробляють обладнання для вугільної галузі, а це також призводить до укладання збиткових для вугледобувних підприємств угод та вчинення економічних злочинів [100]. Вибірковий аналіз комерційних угод про постачання обладнання на шахтах показав, що майже 76 % з них укладено саме з приватними підприємствами.

До 2003 р. Мінпаливенерго ще не розробило механізму ефективної і прозорої реалізації вугільної продукції. Саме зі створенням у 2004 р. Національної акціонерної компанії “Вугілля України”, згідно з Указом Президента України “Про заходи щодо підвищення ефективності управління вугільною галуззю та її розвитку” від 6 липня 2004 р. №752,

почалися суттєві зміни, про які неодноразово доповідалось на колегії Мінпаливенерго [64; 294].

Виникнення та існування економічних детермінант у вугільній промисловості країни, на нашу думку, в більшості випадків залежить не тільки від негативного впливу загальних економічних факторів всієї економічної злочинності, а і від ефективної і прозорої політики, яку проводить держава щодо цієї стратегічної для економічної безпеки галузі промисловості. На формування економічних факторів у даному напрямку також впливає позиція відповідних контролюючих органів та держави в цілому щодо правильності проведення тендерної політики, дозволу на існування бартерних операцій, непрозорості механізму приватизації привабливих вугледобувних підприємств. Наприклад, протягом 2004 р. значний рівень бартерних розрахунків ще зберігався в ДП “Торезантрацит” – 38,1 %, ДП “Луганськвугілля” – 20,7 %, Шахта “Ніканор-Нова” – 51,4 %, Шахта “Ім. Артема” – 74,9 % [64].

Аналіз економічного стану галузі дав змогу дійти висновку про те, що існує взаємозв’язок ефективності виробництва вугледобувних підприємств з рівнем бартерних розрахунків. Як правило, чим гірші фінансово-економічні показники таких підприємств, тим більше бартерних операцій їх керівництво здійснює.

Як для всієї економічної злочинності, так і для економічних злочинів у вугільній промисловості залишається притаманною ситуація, коли формування економічних детермінант обумовлюється існуванням відповідних політичних факторів.

Політичні фактори детермінації економічних злочинів у вугільній промисловості. На цей час політична ситуація в країні нестабільна, це пов’язано з кризовими явищами, які відбуваються у вищих гілках влади, що в свою чергу негативно впливає як на економіку в цілому, так і на економіку відповідних галузей промисловості. Тільки з 1999 р. до 2003 р. у Мінпаливенерго шість разів змінювалось керівництво, що призводило до того, що кожний керівник розробляв нову програму розвитку галузі, і жодна з них не була виконана в повному обсязі. А відсутність стабільного і перспективного курсу розвитку вугільної промисловості породжує організаційно-управлінські проблеми, які сприяють розвитку безконтрольності на виробництві.

У деяких випадках ще залишається тенденція прийняття владними структурами економічних рішень під впливом політичних міркувань, що завдає шкоду економічній доцільності (послаблення виконавчої влади). Наприклад, на державному рівні немає рішення про повну заборону бартерних операцій при здійсненні господарської діяльності на стратегічних об’єктах. Як вже зазначалося вище, саме така позиція окремих державних урядовців призводить до матеріальних збитків на мільйони

гривень, у зв'язку з чим певні підприємства вугільної галузі перетворюються на банкрутів, що зменшує їх інвестиційну привабливість і сприяє процесу викупу їх при приватизації за безцінь. Виникає питання: “кому ж вигідна ця політика у стратегічній галузі? Відповідь напрашується тільки одна: тим, хто безпосередньо проводить таку політику або хто суттєво впливає на її формування та втілення її у життя.

Досконально не розроблена процедура реструктуризації неприбуткових вугледобувних підприємств, відсутність достатньої державної економічної підтримки цього процесу та контролю за його здійсненням призвели до того, що службовими особами вчиняються злочини, пов'язані з нецільовим використанням бюджетних коштів під час закриття найбільш дотаційних шахт.

Протягом останніх десяти років, крім закриття шахт, тривав процес перебудови самої вугільної галузі. Так, на певний час зникло з економічної мапи нашої держави Міністерство вугільної промисловості України, і натомість послідовно з'являлися теруправління, держкомітет, департамент. Зрештою, самостійна потужна галузь припинила своє існування і стала складовою частиною Мінпаливенерго. Це вплинуло на те, що майже 700 тис. людей змушені були залишити цю галузь [171, с. 9]. У 2005 р. Указом Президента України “Про заходи щодо вдосконалення державного управління вугільною промисловістю” було відновлено Міністерство вугільної промисловості [296]. Основна мета створення Мінвугілепрому полягає у підвищенні ефективності функціонування підприємств вугільної галузі за рахунок створення умов для посилення державної політики в її розвитку, залученні недержавних інвестицій та вирішенні невідкладних проблем. Зі створенням Мінвугілепрому галузь переходить на виправдану роками трьохрівневу схему управління: *міністерство – державне підприємство – шахта*. Це дозволить підвищити ефективність функціонування і сприятиме подальшому розвитку вугільної галузі для забезпечення обсягів видобутку вугілля, необхідних для задоволення потреб національної економіки, здійснення реформування відносин власності й упровадження ефективного механізму ціноутворення з одночасним удосконаленням ринку вугільної продукції [38].

Недоліки процесу реструктуризації не могли не вплинути негативно на свідомість працівників, які працювали у цій промисловості, що породжувало в них відсутність віри у стабільність та кримінальну поведінку.

Залишається непрозорим механізм приватизації шахт, що привертає увагу криміналітету. Недосконалість процесу приватизації вугільних підприємств та його законодавчого забезпечення призводить до реалізації їх майна поза приватизаційними процесами, при цьому третину вугледобувних підприємств можна буде приватизувати шляхом штучного ба-

нкрутства за безцінь [16, с. 7]. Такі випадки трапляються внаслідок порушення виконання Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”, що передувє приватизації підприємства за заниженою вартістю. Так, під час приватизації ДХК “Павлоградвугілля” протягом 2003 року тричі змінювалась вартість цього об’єкта (перший раз ДХК “Павлоградвугілля” оцінили на суму 3 млрд. 600 млн. грн.; другий раз – на 1 млрд. 525 млн. грн.; третій раз – на 1 млрд. 384 млн. 420 грн.) [239, с. 2]. На нашу думку, складається таке враження, що держава в цілому не зацікавлена в тому, щоб дорожче продати рентабельне підприємство. Така політика однозначно призводить до недоотримання державним бюджетом коштів від приватизації, поглиблює соціальну напругу у певних верствах населення.

На думку деяких економістів, здійснення в Україні процес приватизації шахт є взагалі нереальним. Пояснюється це тим, що насправді зараз існує тільки незначна кількість шахт, які можуть цікавити інвесторів, усі інші – збиткові і потребують дотацій з державного бюджету. Є вірогідність, що після приватизації більшість шахт стануть банкрутами через те, що постійно будуть шукати потреби в дотаціях. Це призведе до зростання цін на вугілля, а тоді вигідніше буде закуповувати саме в Росії та Польщі. Приватизація шахт матиме позитивний характер тільки тоді, коли це буде сприяти зниженню дотацій із державного бюджету [205].

Вищезазначене безпосередньо веде до різкого зниження дисципліни та зростання безконтрольності чиновників у цій промисловості, як наслідок, до вчинення економічних злочинів. У цілому для зменшення рівня криміналізації такої галузі бракує чіткої прозорої політики управління нею.

Соціальні фактори детермінації економічних злочинів у вугільній промисловості. Економічні та політичні фактори у своїй сукупності безпосередньо впливають на формування соціальних детермінант економічних злочинів у цій галузі промисловості. Цей фактор пов’язаний із недоліками правовиховної роботи, загальною невідповідністю населення до рішення важливих економічних завдань на основі нової економічної ідеології [318].

Швидкими темпами відбувається у вугільній галузі процес відтоку персоналу. Так, якщо у 1990 р. в ній працювало 626 тис. осіб, то у 1998 р. ця цифра зменшилась до 436 тис. осіб, а наприкінці 2007 р. – 230 тис. осіб, що у 2,7 разів менше, ніж у 1990 р. [125; 262]. За даними нашого дослідження, такі зміни стали можливими внаслідок закриття нереспектабельних вугледобувних підприємств протягом останніх десяти років. Криміногенна ситуація останнім часом загострювалася ще й недоліками, які пов’язані з перекваліфікацією і працевлаштуванням вивільнюваних працівників цих об’єктів.

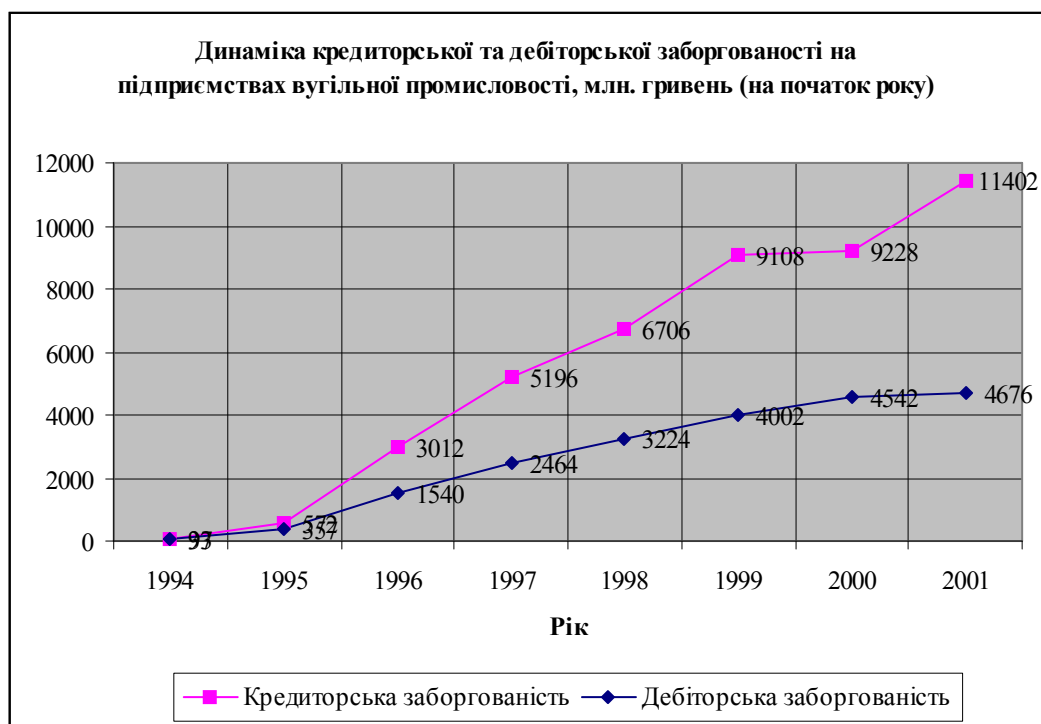
На погіршення соціальної обстановки у шахтарському середовищі

впливають і проблеми, пов'язані з несвоєчасними виплатами заробітної плати та її підвищенням. Так, протягом 1998–2001 рр. заробітна плата у вугільній галузі в середньому складала 400-700 грн. і виплачувалася працівникам відсотками (по 20–30 % від нарахованої суми) та ще з тривалим затриманням на 3–4 місяці. У 2004 р. вона зросла до 1066 грн. [213]. Саме низька заробітна плата та затримки її виплати призводили до того, що протягом 1998–2000 рр. відбувалися чисельні страйки шахтарів по всьому Донбасу, які вплинули на зниження видобутку кам'яного вугілля та його реалізації. Заборгованість із заробітної плати у вугільній промисловості коливалася від 1 до 1,2 млрд. грн., яка була більшою у ПЕК [93, с. 6; 253].

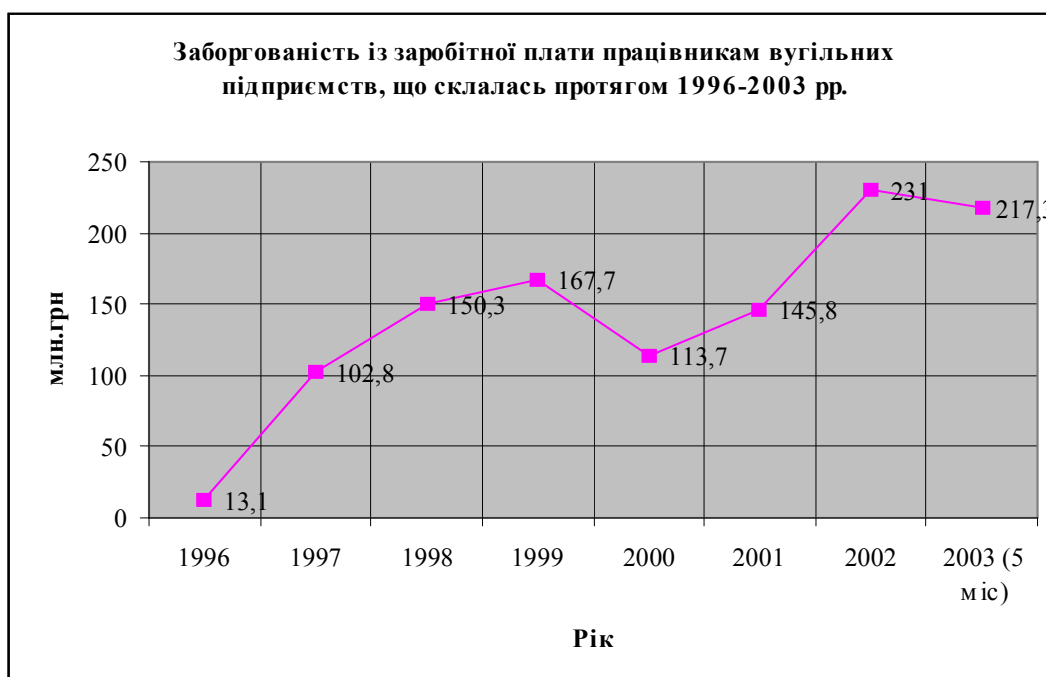
У галузі залишається парадоксальна ситуація, коли при збільшенні обсягів реалізації вугільної продукції заборгованість із зарплати працівникам вугільної галузі теж збільшується. Наприклад, у 2003 р. у ДХК “Павлоградвугілля” протягом одного місяця було реалізовано вугільної продукції на 70 млн. грн. (при плані 60 млн. грн.), а заборгованість із зарплати становила в середньому 47 млн. грн.

Затримки у виплаті заробітної плати безпосередньо пов'язані з кредиторською та дебіторською заборгованістю підприємств вугільної галузі. Так, її динаміка в період з 1994 р. до 2001 р. свідчить про швидке їх зростання (Графіки 2.3 та 2.4).

Графік 2.3

(Дані взяті з Постанови КМУ від 19.09.01р. №1205 “Про затвердження Програми “Українське Вугілля”)

(Дані взяті з Комплексної програми заходів Міністерства палива та енергетики України щодо погашення заборгованості із заробітної плати працівникам вугільної промисловості протягом 2003–2004 рр. від 31 жовтня 2003 р. [125])

Станом на 1 січня 2008 р. в даному аспекті ситуація дещо змінилась. Так, кредиторська заборгованість становила 8,7 млрд. грн., дебіторська заборгованість – 1,6 млрд. грн., а заборгованість із заробітної плати знизилась до 100 млн. грн. [214].

Комплекс перелічених соціальних факторів більш негативно вплинув на загострення криміногенної обстановки в цій галузі у період з 1998 р. до 2000 р., що підтверджується і статистичними даними ДІТ МВС України (з 1998 р. до 2000 р. темпи приросту економічних злочинів у цій галузі становили +18%, а саме з 984 до 1159 злочинів).

Соціальні проблеми як у даній галузі промисловості, так і в інших вплинули на формування у працівників корисливих мотивів на вчинення злочинів.

Цей факт підтверджується і результатами вибіркового аналізу кримінальних справ. Так, більшість працівників вугільної промисловості, які притягувалися до кримінальної відповідальності за економічні злочини, вказують, що повштовхом до вчинення злочинів були такі обставини: важкі побутові умови (відсутність коштів на лікування хворих близьких родичів, неможливість задовольнити мінімальні потреби своїх дітей, відсутність власного житла тощо), низька зарплата та тривалі затримки в її виплаті. З цього приводу слід навести позицію академіка В.Н. Кудрявцева,

який вважає, що тяжке матеріальне становище деяких соціальних груп призводить до різних видів “економічної поведінки”, у тому числі й використання протиправних шляхів поліпшення матеріального стану [22].

На нашу думку, для розробки заходів протидії економічним злочинам у вугільній промисловості необхідно також враховувати вплив такої обставини, як незадоволеність працівниками своїм соціальним становищем та їх станом на виробництві. Врахування останнього дуже важливе при вивченні мотивів, що спонукають працівників до вчинення економічних злочинів. Саме цьому фактору західні фахівці у сфері профілактики злочинів на виробництві приділяють значну увагу. Перш за все, загроза у вчиненні економічних злочинів на підприємстві виходить від працівників службового персоналу, а не від тих, хто не працює на цьому підприємстві. Тому персоналу намагаються надати всі відповідні умови для нормальної роботи [321].

У цілому соціальні детермінанти економічних злочинів у вугільній промисловості тісно пов’язані з соціальними факторами всієї економічної злочинності, але мають свої особливості, які проявляються на галузевому рівні. Так, при наявності високої середньої заробітної плати у галузі (у 2007 р. – 2500 грн.) заборгованість з її виплати залишається високою, що є наслідком хибної політики окремих керівників вугледобувних підприємств, а не держави в цілому.

Правові фактори детермінації економічних злочинів у вугільній промисловості. Серед чинників, що негативно впливають на криміногенну ситуацію у вугільній промисловості, одними із найвагоміших залишаються вади чинного законодавства. Спостерігається тенденція, коли державні органи вирішували адміністративним та законодавчим шляхами поточні господарські, соціальні проблеми галузі, не маючи чіткої довгострокової соціально-політичної та економічної стратегії її розвитку. Так, О.О. Мозуляка звертає увагу на те, що внаслідок існування подібної тенденції ряд прийнятих Президентом України та Кабінетом Міністрів України у 1995–1996 рр. нормативно-правових актів, спрямованих на реформування відносин власності у цій галузі промисловості, мали негативні наслідки [182].

Вибірковий аналіз хронології прийняття та якості виконання нормативно-правових документів з питань розв’язання соціальних, економічних, організаційно-управлінських проблем вугільної галузі свідчить про наступне:

1. Політика КМУ у цій галузі протягом 1998–2003 рр. щодо вирішення наявних проблем, які дестабілізують її, є непослідовною. Так, у 1996 р. ВРУ своєю постановою затверджує “Національну енергетичну програму України до 2010 року”, а КМУ у 1997 р. приймає постанову “Про комплексні заходи щодо реалізації Національної енергетичної програми України до

2010 року”, яка переважно мала лише декларативний характер, не передбачала жодного заходу, спрямованого на внесення змін до чинного законодавства, що фактично робило неефективною цю постанову. Саме про такі наслідки свідчать підсумки парламентських слухань у 2001 р. “Енергетична стратегія України на період до 2030 року”, де також було запропоновано відмовитися від “Національної енергетичної програми України до 2010 року” як неефективної [218; 221; 222]. У державі приймалися законодавчі документи, які були спрямовані на усунення шкідливих для галузі наслідків, а не навпаки – для усунення причин та умов дестабілізації шляхом розробки чіткої енергетичної стратегії. Наприклад, відомо, що вугільна галузь є дотаційною і потребує постійної державної підтримки, але тільки у 2001 та 2003 рр. КМУ були прийняті відповідні постанови, якими було затверджено порядок визначення та надання такої державної підтримки, що також не могло не вплинути на стан галузі [232; 236].

2. Виконання державними органами прийнятих нормативно-правових актів, спрямованих на стабілізацію вугільної промисловості, є незадовільним. Така тенденція існувала тільки через те, що в більшості постанови КМУ, які були спрямовані на реформування та фінансове оздоровлення підприємств вугільної промисловості, не мали реального дієвого механізму реалізації поставлених завдань та достатньої підтримки за рахунок державного бюджету*.

3. Недосконалість окремих законодавчих документів, які регулюють процеси реструктуризації вугледобувних підприємств, цінову політику на видобуту вугільну продукцію, порядок розрахунків у галузі та вирішують питання щодо створення нових робочих місць для працівників, які вивільняються з ліквідованих вугледобувних підприємств. Наприклад, до 2002 р. офіційно було дозволено вугледобувним підприємствам здійснювати бартерні операції, хоча вже були відомі негативні наслідки такої політики – мільйонні збитки від реалізації вугілля з дисконтом комерційним структурам. Більш суттєві наслідки були від дозволу на здійснення вексельних розрахунків у галузі, які сприяли банкрутству окремих її підприємств**. Так, на кінець 2003 р. майже 60 %

* Так, наприклад, у 2000 р. у Постанові ВРУ “Про підсумки парламентських слухань “Енергетична політика України” Комітету ВРУ з питань паливно-енергетичного комплексу було доручено розробити Концепцію енергетичного законодавства України, яка повинна регулювати послідовність підготовки законодавчих документів у сфері ПЕК; проект Закону України “Про основи енергетичної політики” як базового у сфері ПЕК та Державної стратегії розвитку енергетики до 2030 р., але реально на сьогоднішній момент (до кінця 2004 р.) був розроблений та запропонований тільки останній [220].

** Тільки 12 липня 2000 р. була прийнята Постанова КМУ “Про проведення розрахунків у паливно-енергетичному комплексі” №1110, яка надалі мала свій позитивний вплив на стабілізацію ситуації щодо розрахунків.

вугледобувних підприємств проходили на різних стадіях процедуру банкрутства, що також вплинуло на інвестиційну привабливість цих підприємств, а в деяких випадках такий стан справ був вигідним для приватизації певних підприємств за зниженими цінами.

Законодавча практика не відпрацювала надійного механізму переведення вимог об'єктивних економічних законів у чіткі юридичні рамки. Наприклад, коли були визначені тенденції до надання в оренду і приватизації структурних одиниць галузі, то в основі таких змін форм власності використовувались законодавчі акти, в яких не були враховані особливості вугільної галузі, що призвело до зловживань. На думку економістів, проблемою реформування власності, як і всієї економіки вугільної промисловості, є проблема перерозподілу гірничої ренти. При правовій неврегульованості рентних відносин окремі підприємства вугільного регіону мають можливість неправомірного привласнення гірничої ренти [107]. Більшість нормативно-правових актів, які приймалися протягом 1997-2004 рр. для врегулювання вищезазначених проблемних питань галузі, дублювали один одного та носили декларативний характер. На нашу думку, це було пов'язане з тим, що кожного разу при прийнятті певного документа конкретно не розроблявся механізм впровадження тих чи інших заходів для покращення стану галузі. А це не могло не створити умови для вчинення економічних злочинів та фінансових правопорушень*.

Таким чином, недоліки у законодавчому забезпеченні ефективної діяльності підприємств вугільної промисловості до певного часу були пов'язані з відсутністю чіткої і прозорої енергетичної стратегії держави; відсутністю дієвого механізму реалізації заходів, спрямованих на фінансове оздоровлення галузі; прийняттям нормативно-правових документів, які мають переважно декларативний характер. Хоча 19.01.98 р. і була прийнята Постанова КМУ №48 “Про концепцію діяльності органів виконавчої влади у забезпеченні енергетичної безпеки України”, в якій передбачалися напрямки економічного, організаційно-управлінського

* Наприклад, як у Постанові КМУ “Про комплексні заходи щодо реалізації Національної енергетичної програми України до 2010 року” від 10.07.97 р. №731, так і в Постанові КМУ “Про заходи щодо подальшої реалізації Національної енергетичної програми України до 2010 року” від 29.11.00 р. №1757 [229] не було запропоновано реального механізму втілення в життя відповідних заходів та робився акцент на розробку Комплексної програми розвитку вугільної галузі. Однакові заходи запропоновувалися і щодо шляхів реструктуризації галузі у постановах КМУ “Про Програму реформування та фінансового оздоровлення підприємств вугільної промисловості України на 2000 рік” від 19.10.99 р. №1921 [226] та “Про заходи щодо поліпшення роботи підприємств вугільної галузі” від 6.07.02 р. №938 (у цих документах не було передбачено заходів на вирішення негативних соціально-економічних наслідків ліквідації неперспективних або збиткових шахт, що призвело до появи “депресивних” міст).

характеру забезпечення енергетичної безпеки ПЕК країни, але, як показав час, відповідного ефекту на позитивні зміни в цій галузі промисловості вона не здійснила. На наш погляд, це сталося через те, що, по-перше, ця концепція базувалася на Національній енергетичній програмі України до 2010 року, яка носила декларативний характер і з часом була визнана неефективною; по-друге, в ній не були передбачені заходи за участю правоохоронних органів щодо подолання криміногенних явищ як у ПЕК, так і в вугільній галузі; по-третє, при висвітлюванні напрямів роботи органів виконавчої влади щодо удосконалення системи забезпечення енергетичної безпеки України, в тому числі й у вугільній галузі, приділялась увага вирішенню переважно економічних проблем, а проблемам протидії економічним злочинам – ні, хоча цей напрямок є складовою енергетичної безпеки; по-четверте, у концепції не передбачені напрямки щодо вдосконалення гірничого законодавства [224].

З метою подолання недоліків гірничого законодавства державою були зроблені відповідні кроки, а саме: прийняття у 1999 р. “Гірничого закону України”, який вмістив передові засади гірничого законодавства, та Програми “Українське вугілля” терміном на 2001–2010 рр., у якій були деталізовані пріоритетні напрямки реформування вугільної галузі та запропоновані відповідні механізми їх реалізації [43; 231].

Враховуючи вищесказане, з метою розробки чіткої і прозорої системи реформування та закріплення гарантій належного фінансування вугільної галузі буде доцільним розробити та прийняти “Державну цільову програму реформування та фінансової підтримки вугільної галузі”, яка б відповідала вимогам, закріпленим у Законі України “Про державні цільові програми” [91].

У цілому до факторів правового характеру, які існують не тільки у вугільній галузі, а і в економіці держави, можна віднести також і такі: суперечливість, внутрішня неузгодженість, безсистемність законів, невідпрацьованість механізму їх реалізації. Що стосується останнього чинника, то необхідно звернути увагу саме на висновки, які були зроблені останнім часом Міністерством юстиції України при проведенні правової експертизи проектів законодавчих актів. Так, результат моніторингу за 10 місяців 2003 р. показав, що викликає сумнів 85 % актів Державного комітету з питань технічного регулювання і споживацької політики, Державного житлово-комунального господарства, Міністерства палива та енергетики та інші [31, с. 5]. У процесі правової експертизи виявлено, що більша частина нормативних актів суперечить Конституції України, під час їх розробки не дотримано техніки нормопроекування. Це, в свою чергу, свідчить про відсутність “правової чистоти” при розробці нормативних документів міністерствами і ві-

домствами, що може призвести до негативних наслідків у будь-якій сфері суспільних відносин. Тому знову виникає негайна потреба в прийнятті проекту Закону України “Про нормативно-правові акти”, яким будуть встановлені певні правила складання документів, їх затвердження, перегляду та співвідношення між собою, що в цілому значно зменшить криміногенний вплив “неякісних та непрозорих” законодавчих актів на економічну безпеку держави.

Як недолік правового характеру нами виділяється відсутність у чинному законодавстві заборони щодо власної підприємницької діяльності керівників вугільних підприємств або обіймання за сумісництвом керівних посад окремих комерційних структур, що відкриває перед такими структурами безперешкодний шлях до отримання вугілля та постачання на підприємство обладнання за цінами вищими, ніж у безпосередніх виробників.

Звернемо увагу і на те, що залишаються певні недоліки й у Законі України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, які створюють сприятливі умови вчиненню економічних злочинів не тільки у вугільній промисловості, а й у всій економічній сфері. Ці недоліки, на наш погляд, полягають, по-перше, у відсутності системи підвищення кваліфікації фінансово-бухгалтерських працівників, а по друге, у короткому терміні зберігання бухгалтерських документів про основні результати фінансово-господарської діяльності підприємств. Щодо першого, то він підтверджується тим, що, наприклад, на підприємствах вугільної промисловості зі всіх категорій працівників, притягнутих до кримінальної відповідальності за економічні злочини у цій промисловості, 22 % склали саме фінансово-бухгалтерські працівники. В більшості випадків злочини були пов’язані зі службовою недбалістю цих працівників. Тому у цьому напрямку можна і доцільно підтримати пропозицію Міністерства фінансів України щодо запровадження обов’язкового проходження такими працівниками не рідше одного разу у п’ять років підвищення кваліфікації у закладах, що надають освітні послуги за відповідною ліцензією*. Слід згадати, що розвиток бухгалтерської професії в західних країнах за кілька останніх десятиріч засвідчив, що практично неможливо зайняти посаду, наприклад, головного бухгалтера корпорації або іншої компанії, яка відповідно до національного законодавства має оприлюднювати інформацію про результати своєї діяльності, без про-

* Стаття 8 проекту Закону України про внесення змін до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” (щодо фінансової звітності за міжнародними стандартами) від 14.04.2004 р. номер реєстрації 5404 від 15.04.2004 р. Комітет з питань економічної політики, управління народним господарством, власності та інвестицій // www.rada.kiev.ua

ходження такою особою сертифікації та постійного підтвердження свого кваліфікаційного рівня [241, с. 8]. Щодо другого недоліку, то він у деякій мірі не дає можливості створення доказової бази при розслідуванні правоохоронними органами економічних злочинів, які були вчинені на цих підприємствах 4 або 5 років тому і які належать до категорії тяжких та особливо тяжких. Ця обставина заважає проведенню повної документальної ревізії з окремих фактів, які були виявлені правоохоронними органами. Тому також можна підтримати пропозицію Міністерства фінансів України щодо збільшення терміну зберігання звітної бухгалтерської документації підприємства не менш ніж п'ять років.

Правові детермінанти економічних злочинів у вугільній промисловості полягають не тільки в існуванні недоліків у гірничому законодавстві, а і в нормативно-правовому забезпеченні діяльності правоохоронних органів щодо протидії цим злочинам. Але їх проаналізуємо під час розгляду недоліків, які існують в діяльності правоохоронних органів при обслуговуванні об'єктів вугільної промисловості.

Організаційно-управлінські фактори детермінації економічних злочинів у вугільній промисловості. Організаційно-управлінські фактори частіше за все пов'язані з недоліками функціонування механізму державного управління вугільної галузі. До цих факторів можна віднести недоліки діючої системи контролю; системи звіту та обліку з боку керівництва; у кадровій роботі підприємств вугільної галузі.

Аналіз ситуації у вугільній промисловості показав, що значної шкоди вугільній промисловості було завдано також через втрату чіткої вертикальної керованості галуззю, погіршення виробничої та трудової дисципліни в колективах. Внаслідок негативної дії зазначених факторів зросла собівартість вугілля, знизилась рентабельність виробництва, відбувся перехід багатьох шахт до розряду збиткових та неперспективних. Ці процеси не протікають самостійно, вони тісно пов'язані з недоліками економічного, соціального, політичного та правового характеру та створюють умови для вчинення економічних злочинів службовими особами цієї галузі промисловості.

Безконтрольність і неефективне управління Мінпаливенерго державними вугледобувними підприємствами, які підтримуються за рахунок коштів державного бюджету, призвело до втрати контролю за збутом вугільної продукції, виробництво якої фактично дотується державним бюджетом, та до перерозподілу значної частини прибутків від її реалізації на користь посередницьких структур.

Відсутність контролю з боку Уряду та Антимонопольного комітету України фактично дозволила окремим комерційним структурам монополізувати ринки як збуту вугілля, так і постачання товарно-

матеріальних цінностей вугледобувним підприємствам, що призвело до значних матеріальних втрат самих підприємств. Така ситуація також створила умови для зловживань окремими працівниками галузі, які мали “добрі” стосунки з такими комерційними структурами.

В актах перевірки за 1999-2000 рр. Рахунковою Палатою ВРУ вугільної галузі зазначається, що Кабінет Міністрів України вирішує економічні і фінансові проблеми вугільної галузі, не виробивши системного підходу, а саме: відсутня дієва програма реформування, не розроблено механізмів щодо ефективної і прозорої реалізації вугільної продукції, закупівель основних матеріалів та обладнання і ефективного надання та використання коштів державної підтримки [243]. Програма реформування та фінансового оздоровлення підприємств вугільної промисловості України на 2000 р., затверджена ще Постановою Кабінету Міністрів України від 19.10.1999 р. № 1921, вже до початку її затвердження була фінансово незабезпечена (на сьогодні діє Програма “Українське вугілля”, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.01 №1205) [226; 231].

З початку 90-х років з'явилась тенденція виходу шахт зі складу виробничих об'єднань. Основним мотивом цього виходу було прагнення деяких керівників шахт звільнитися від опіки та контролю, зрівняльного розподілу засобів та ресурсів і отримати можливість самостійно і з більшою вигодою вирішувати питання господарської діяльності. Але, ставши самостійними, шахти повинні були користуватися послугами “Об'єднань” (це об'єднання певної кількості вугільних підприємств, які з часом були перетворені у державні холдингові компанії вугледобувних підприємств) як інші комерційні фірми, а іноді й на менш вигідних умовах. Таким чином, вихід шахт із виробничих об'єднань не сприяв рішенню, а ускладнював проблему перебудови управління економікою галузі. Прикладом цього може бути ДВАТ “Шахта Благодатна” Дніпропетровської області, в якій за період її самостійності обсяги виробництва тільки зменшилися на 40 % [1, с. 7].

Політика масових ротацій керівників вугледобувних підприємств призвела до того, що з 1998 р. до 2002 р. було змінено 41 керівника підприємств, 19 директорів шахт, 5 керівників Міністерства, що також негативно вплинуло на ситуацію у промисловості. Ситуація в галузі ускладнювалась ще й тим, що кожний керівник Міністерства вважав недоцільним продовжувати політику реформування та розвитку вугільної галузі своїх попередників і розробляв нову програму розвитку галузі (або “Об'єднання”), що також приводило до відсутності контролю за окремими економічними процесами галузі (недоліки у формах розрахунків у галузі, закупівлі обладнання за державні кошти, вирішенні соціа-

льних проблем тощо) та безсистемності прийнятих рішень. Останнє вплинуло на якість прийнятих нормативно-правових актів, які повинні були забезпечити нормальну діяльність вугільних підприємств*.

Протягом тривалого часу спостерігалась ситуація, коли в ряді "Об'єднань" були знайдені організаційні форми і фінансово-економічні механізми налагоджування прямих зв'язків між вугільними підприємствами та споживачами, наприклад, такі як "вугілля-кокс-метал"; "вугілля-електроенергія" та інші. Деякі з них були втілені на підприємствах і показали свою ефективність. Однак виявилось, що прямі зв'язки підривають і спроможні знищити інтереси посередницьких структур, які завдяки включенню до них інтересів керівників Міністерства здобули монопольне положення при перепродажу вугілля (потім цих керівників-новаторів почали звільняти з посад).

При характеристиці осіб, які вчиняють економічні злочини в цій галузі, було встановлено, що чим даліше особа перебуває на одній посаді, тим більше вірогідність того, що вона буде вчинювати економічні злочини. Цьому сприяють недоліки у кадровій політиці, зокрема відсутність ротачії керівників ДХК протягом 7-10 років.

Отже, елемент суб'єктивізму в цілому перешкоджає реформуванню вугільної галузі.

Безвідповідальність та безгосподарність деяких керівників вугледобувних підприємств призводять до значного відставання від запланованих термінів введення в дію очисних вибоїв, тобто до втрати видобутку на таких підприємствах. Так, у 2004 р. ДП "Макіїввугілля" отримало для ВП "Шахта "Бутівська" протягом квітня-серпня 18,9 млн. грн. бюджетних коштів, лава в роботу не введена, керівництво державного підприємства безпідставно перенесло термін введення лави в дію на інший термін [64; 71; 212].

Деяким керівникам різних підприємств галузі все ще бракує елементарної фінансової дисципліни. Так, працівниками внутрішньовідомчого контролю кожного року встановлювались нецільові витрати тільки бюджетних коштів, у середньому на суму до 2-х млн. грн. У 2004 р. службові особи ДП "Донбасантрацит" за рахунок бюджетних коштів придбали засоби захисту з охорони праці, які не передбачені коштори-

* Так, колишній віце-прем'єр О. Дубина, куратор українського ПЕК, забракував програму "Вугілля України", розроблену Ю. Тимошенко. В основу програми "Вугілля України" було покладено розробку ПЕК нашої держави і балансів основних видів енергоресурсів з урахуванням обсягів галузі до 2030 р. і запровадження акредитивної форми повної оплати за енергетичне вугілля з січня 2001 р. Фінансовий контроль за закупівлею та розрахунками на ринку вугілля мав здійснювати уповноважений банк. Але через деякий час до неї знову повернулися (19.09.01 р. Постановою КМУ №1205 була затверджена Програма "Українське вугілля" терміном 2001-2010 рр.).

сом, а також устаткування, непередбачене бюджетним фінансуванням, що призвело до нецільових виплат на суму до 180 тис. грн. Низький управлінський контроль з боку Міністерства обумовив ситуацію, коли деякі керівники шахт не дотримуються вимог законодавства у сфері державних закупівель під час проведення тендерів, при цьому порушують вимоги, встановлені Законом України “Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти” від 22 лютого 2000 р. №1490-III. За даними УДСБЕЗ УМВС України в Донецькій області, у 2001 р. за такими фактами було порушено 19 % кримінальних справ з усіх злочинів, які були виявлені у вугільній галузі регіону. У 2004 р. службові особи ДП “Луганськвугілля” закупили без погодження з галузевою комісією Мінпаливенерго гірничошахтного обладнання на суму 2,1 млн. грн. та обладнання, яке не відповідає заявленому згідно з затвердженим бізнес-планом, на суму 0,3 млн. грн., чим була заподіяна значна матеріальна шкода підприємству [64].

Вибірковий аналіз кримінальних справ показав, що до організаційно-правових факторів можна віднести: відсутність належного контролю за виробництвом відділу допоміжних матеріалів, будівництва, бухгалтерії на вугільних підприємствах; наявність у багатьох матеріально відповідальних осіб офіційних бланків з печаткою підприємства, що дозволяє їм іноді укладати фіктивні угоди з фірмами-дебіторами; відсутність на деяких підприємствах приладів для зважування машин з вугіллям, що в свою чергу призводить до перевантаження та зловживання цим службовими особами на свою користь або користь інших осіб; відсутність відповідного контролю на перепускних пунктах підприємств, що дає змогу вивозити товарно-матеріальні цінності без перешкод.

Триває процес прийняття Міністерством економічно необґрунтованих рішень щодо зниження цін на коксове вугілля для вугільної галузі, що не тільки дає змогу отримати прибутки посередницьким комерційним організаціям, але і через погіршення фінансово-економічного стану вугледобувних підприємств збільшує тягар на державний бюджет щодо їх потреби у покритті різниці між вартістю товарної вугільної продукції і витратами на її виробництво. Під впливом економічних і правових факторів керівники Міністерства до 2001 р. надавали вугледобувним підприємствам дозвіл на закупівлю необхідного матеріалу та обладнання, по бартеру та затвердження переліку цін на необхідне обладнання, ціни в якому перевищували ціни підприємств-виробників на 15–20 % [243, с. 3].

Через відсутність контролю не скільки у самій вугільній галузі, скільки в органах місцевої влади за використанням земельних ділянок та надр керівники окремих приватних підприємств користуються природними ресурсами, розкрадаючи їх та ухиляючись від сплати належних

платежів до бюджету. Найбільша кількість цих фактів була зафіксована підрозділами УДСБЕЗ у Луганській області (протягом 2002 року в цьому регіоні було виявлено більше 15 “нір-забоїв”, де незаконно видобувалось вугілля) [49, с. 6; 198, с. 3].

Вказані вище організаційно-управлінські фактори детермінації економічних злочинів у вугільній промисловості існують тому, що відсутня реальна програма розвитку самої галузі. На вирішення важливих економічних, соціальних та кадрових питань негативно впливає елемент суб’єктивізму, а також те, що більшість керівників Міністерства діють у режимі реагування на ускладнення ситуації в галузі.

Недоліки в діяльності правоохоронних органів у боротьбі з економічними злочинами у вугільній промисловості.

Виходячи з аналізу статистичних даних про результати боротьби з економічними злочинами у вугільній промисловості та аналізу нормативно-правових документів, що регулюють діяльність окремих правоохоронних органів, до органів, які виконують безпосередню роботу щодо протидії цим злочинам у даній галузі, ми віднесли наступні: органи внутрішніх справ, прокуратури, податкової міліції, служби безпеки України [74; 75; 77; 81; 82; 164; 175; 276; 308].

Одним з основних недоліків у роботі визначених нами правоохоронних органів залишається відсутність систематизованої нормативно-правової бази, яка б чітко регламентувала їх діяльність у боротьбі з економічними злочинами на даних об’єктах, визначала функції цих органів, їх завдання та компетенцію, форми взаємодії з іншими суб’єктами боротьби зі злочинністю.

Недоліком нормативно-правового характеру залишається відсутність Закону України “Про боротьбу з економічною злочинністю”, в якому були б визначені поняття економічного злочину, головні засади та напрямки боротьби з економічними злочинами, система і компетенція підрозділів, що ведуть боротьбу з економічними злочинами, форми взаємодії цих підрозділів як між собою, так і з іншими суб’єктами профілактики злочинів тощо. Проект цього закону був розроблений у 2002 р., але він мав суттєві недоліки, а тому був відхилений ВРУ [248]. Недоліки даного законопроекту були пов’язані з тим, що в нашій державі досі відсутня загальна концепція боротьби з економічною злочинністю та концепції боротьби з економічними злочинами в окремих сферах, в тому числі і у ПЕК [7, с. 328-336]. Хоча з аналізу “Програми заходів щодо запобігання злочинності у сфері економіки”, затвердженої у 1995 р., вбачається, що така концепція мала б повинна була бути вже розробленою Академією правових наук України [258]. У ній мали бути проаналізовані комплекси детермінант, загальних і криміногенних, що вплива-

ють на вчинення економічних злочинів; перспективних заходів (у економічній, соціальній, правовій, політичній сферах), спрямованих на зниження негативного впливу визначеного комплексу детермінант на стан економічної злочинності у державі або окремій сфері господарювання. Тільки за наявності такої Концепції можна розробляти та приймати більш важливі нормативно-правові акти у сфері боротьби з економічними злочинами.

Нами було встановлено, що у цільових програмах боротьби зі злочинністю, які приймалися протягом 1993-2000 рр., взагалі не було передбачено такого напрямку боротьби з економічною злочинністю, як протидія економічним злочинам на стратегічних об'єктах паливно-енергетичного комплексу, у тому числі і вугільній галузі, тоді як кримінальна статистика вже свідчила про негативні тенденції, які відбувалися в цій галузі протягом даного періоду. Наприклад, аналіз “Державної програми боротьби із злочинністю на 1993-1995 рр.”, “Програми заходів щодо запобігання злочинності у сфері економіки на 1995-1996 рр.”, “Комплексної цільової програми боротьби із злочинністю на 1996-2000 рр.” свідчить про те, що держава акцентувала увагу правоохоронних органів на боротьбі з економічними злочинами виключно у сфері підприємництва, кредитно-фінансовій, банківській, зовнішньоекономічній діяльності та агропромислового комплексу [217; 258; 287].

У зв'язку з тим, що основне навантаження щодо виявлення економічних злочинів у вугільній промисловості покладено на органи внутрішніх справ, а безпосередньо на підрозділи боротьби з економічними злочинами та боротьби з організованою злочинністю, тому зосередимо основну увагу на ОВС.

Узагальнені результати вибіркового опитування 183 співробітників підрозділів ВДСБЕЗ та ВБОЗ УМВС України в Дніпропетровській, Донецькій, Луганській областях свідчать про наступні недоліки, які впливають на стан боротьби з економічними злочинами у досліджуваній галузі промисловості:

1. Відсутність достатнього досвіду у працівників ВДСБЕЗ та ВБОЗ щодо виявлення і попередження економічних злочинів у вугільній промисловості [Додаток В]. Так, більшість працівників займаються оперативним обслуговуванням вугільної галузі від 3 до 5 років – 43,2 %, а більше 8 років – 19,2 %. Тільки 31,9 % опитаних працівників займалися оперативним обслуговуванням галузі від 1 місяця до 3-х років. На нашу думку, ці показники достатньою мірою демонструють наявність у цих підрозділах професійного осередку.

Серед опитаних 81,6 % працівників мають вищу юридичну освіту, 14,8 % – вищу економічну освіту, 2,5% – іншу вищу освіту. Наявність

значної кількості працівників із вищою юридичною освітою може тільки позитивно впливати на підвищення якості боротьби з економічною злочинністю в цілому. Але, враховуючи ту обставину, що для своєчасного виявлення та протидії економічним злочинам необхідно мати уявлення про економічні процеси, які відбиваються як в державі, так і в окремій сфері господарювання, працівникам спеціальних підрозділів необхідно також мати належну економічну підготовку. Таку підготовку в нашому дослідженні мали тільки 14,8 % респондентів.

2. Гонитва за кількісними показниками (кількість порушених кримінальних справ) призвела до деформації уявлення більшості працівників про зміст та кінцеву мету протидії або попередження економічних злочинів у вугільній промисловості. Зокрема, 67,2 % респондентів під попередженням злочинів розуміють тільки порушення кримінальної справи і лише 21,7 % сприймають таке попередження як застосування заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів. Таке становище призводить до того, що протидія економічним злочинам у цій галузі промисловості ведеться не багатопланово, а поверхово і зводиться тільки до виявлення злочину та порушення кримінальної справи.

3. Більшість опитаних (73,5 %) не завжди слідкують за політичними, економічними, соціальними та організаційно-управлінськими змінами, які відбуваються у вугільній галузі, а тільки 19,4 % – навпаки. Це, на нашу думку, свідчить про ситуативність у роботі щодо виявлення економічних злочинів. Така ситуація пояснюється скоріше за все тим, що більшість працівників (63,7 %), які займаються оперативним обслуговуванням вугільної галузі, виявляють ці злочини за оперативними даними і, як правило, більшість із виявлених злочинів (83,2 %) були вчинені протягом поточного року. Тобто виникає ситуація, коли працівники спеціальних підрозділів фактично ведуть боротьбу вже з наслідками, тому що виявляють у більшості злочини, які були вчинені, а не ті, які готуються або вчинюються. Останні складають тільки 4,6 %.

Такий стан справ, на нашу думку, пов'язаний із відсутністю економічної освіти, недостатнім розумінням економічної, політичної, соціальної, організаційно-управлінської ситуації в галузі, низьким рівнем знання специфіки галузі та окремих її об'єктів, на яких вчинюються злочини. Це не дає змогу зробити достовірний прогноз щодо стану криміногенної ситуації в галузі та своєчасно виявити злочини, які готуються або вже вчинюються. Практика боротьби зі злочинністю довела, що краще (економічно вигідніше) заздалегідь виявляти злочини (на стадії підготовки чи замаху), ніж боротися з наслідками.

4. Наявність працівників, які займаються оперативним обслугову-

ванням вугільних підприємств, з невисокими моральними якостями [131, с. 96-108].

5. Наявність об'єктивних обставин, які ускладнюють оперативне обслуговування об'єктів вугільної промисловості: низька матеріальна оснащеність певних відділів ДСБЕЗ та БОЗ (на цю обставину вказали 43,2 % опитаних працівників), відсутність спеціальної техніки для проведення оперативно-профілактичних заходів (35,9 %), значна віддаленість об'єктів оперативного обслуговування від місця знаходження ВДСБЕЗ та ВБОЗ (8,3 %).

6. Відсутність чіткого розмежування прав та обов'язків щодо оперативно-профілактичного обслуговування об'єктів вугільної галузі між такими спеціальними суб'єктами профілактики, як ВДСБЕЗ, ВБОЗ, ВБППВ (відділ боротьби з протиправними посяганнями на вантажі УМВСТ) ОВС, СБУ, ПМ.

7. Відсутність реальної взаємодії між правоохоронними органами при проведенні профілактичних заходів щодо недопущення вчинення економічних злочинів на об'єктах вугільної галузі. На цей недолік за результатами опитування вказали 63,7 % респондентів. У більшості випадків залишається відсутнім обмін інформацією та проведення комплексних перевірок на цих об'єктах, що обумовлено гонитвою за кількісними показниками кожного суб'єкту профілактики. Взаємодія між різними правоохоронними органами лише формально була закріплена в Наказі МВС України № 701 від 18 жовтня 1993 (який було відмінено Наказом МВС України "Про затвердження положення про основи організації розкриття ОВС України злочинів загальнокримінальної спрямованості" від 30.04.04 р. № 458), Інструкції про взаємодію правоохоронних та інших державних органів України у боротьбі із злочинністю від 10.08.94 р. №4348 [186].

8. У деяких випадках оперативно-розшукова робота підрозділів ВДСБЕЗ та ВБОЗ щодо виявлення економічних злочинів проводиться по-старому, без урахування розвитку в регіонах ринкової інфраструктури та формування економічного потенціалу [183, с. 3].

Щодо недоліків у діяльності слідчих ОВС та органів прокуратури зазначимо, що суттєвим недоліком, на наш погляд, залишається те, що ними не завжди перевіряється якість виконання керівниками вугледобувних підприємств подань, складених у порядку ст. 23-1 КПК України, щодо усунення виявлених у кримінальних справах причин та умов, що сприяють вчиненню цих злочинів. 69,3 % опитуваних вказали, що не завжди керівники таких підприємств вживають відповідних заходів для усунення факторів, зазначених у поданні. Погоджуючись з О.Д. Берензоном, підкреслимо, що у такому випадку слід також звертати увагу і на

певне коло причин, які впливають на неефективність цих матеріалів, а саме: неповнота та неконкретність заходів, які перераховуються в даному документі; заходи, які зазначаються, не можуть бути здійснені певною організацією або підприємством тощо [18, с. 127].

Таким чином, недоліки у діяльності правоохоронних органів щодо боротьби з економічними злочинами на об'єктах вугільної галузі криються у недосконалому правовому забезпеченні діяльності відповідних підрозділів у цій галузі, прогалинах організації діяльності спеціальних підрозділів, прорахунках кадрового забезпечення та підвищення кваліфікації працівників ОВС.

Отже, на вчинення економічних злочинів у вугільній промисловості впливає комплекс економічних, політичних, соціальних, правових, організаційно-управлінських чинників, які формуються під впливом загальних факторів, що детермінують усю економічну злочинність у державі, але мають свої особливості, обумовлені специфікою самої галузі. Серед *економічних факторів*, які впливають на детермінацію економічних злочинів у вугільній промисловості, слід виділити наявність бартерних операцій; обсяги державної підтримки розвитку галузі; недоліки цінової політики на вугільну продукцію; монополізація комерційними структурами більшості державних підприємств, що виробляють обладнання для вугільної галузі; непрозорість механізму приватизації привабливих вугледобувних підприємств. Серед *політичних факторів* слід виділити існування тенденції прийняття власними структурами економічних рішень під впливом політичних міркувань, а також проведення перебудови галузі; непрозорість політики реструктуризації неприбуткових та приватизації рентабельних вугледобувних підприємств. Серед *соціальних факторів* – відсутність належної державної підтримки для вирішення проблем, пов'язаних із закриттям шахт, працевлаштуванням вивільнюваних працівників таких підприємств, несвоєчасні виплати заробітної плати. Серед *правових факторів* – відсутність чіткої і прозорої енергетичної стратегії держави; відсутність дієвого механізму реалізації заходів, спрямованих на фінансове оздоровлення галузі; прийняття нормативно-правових актів, які мають переважно декларативний характер; відсутність заборони у чинному законодавстві щодо власної підприємницької діяльності керівників вугільних підприємств або обіймання за сумісництвом керівних посад окремих комерційних структур, що відкриває перед такими структурами безперешкодний шлях до отримання вугілля та постачання на підприємство обладнання за цінами вищими, ніж у безпосередніх виробників. Серед *організаційно-управлінських факторів* – недоліки діючої системи контролю за збутом вугільної продукції, недоліки системи звіту та обліку з боку керівництва, недоліки у ка-

дровій роботі підприємств вугільної галузі; відсутність певний час чіткої вертикальної керованості галуззю; недотримання керівниками вугледобувних підприємств елементарної фінансової дисципліни; існування практики в Міністерстві діяти в режимі реагування на ускладнення ситуації в галузі.

Поряд із визначеним нами комплексом детермінант на розповсюдження цих злочинів у вугільній промисловості також впливають певні недоліки у діяльності відповідних правоохоронних органів. Вони пов'язані з відсутністю систематизованої нормативно-правової бази, яка б чітко регламентувала діяльність органів внутрішніх справ, прокуратури, податкової міліції, служби безпеки України в боротьбі з економічними злочинами на даних об'єктах; зі значною віддаленістю об'єктів оперативного обслуговування від місця розташування правоохоронних органів; із негативними наслідками політики гонитви за показниками; з формальним підходом до перевірки якості виконання подань, складених у порядку ст. 23-1 КПК; із відсутністю реальної взаємодії між правоохоронними органами.

Розділ 3

ПРОТИДІЯ ЕКОНОМІЧНИМ ЗЛОЧИНАМ У ВУГІЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ

3.1. Поняття та загальна характеристика заходів протидії економічним злочинам

Коли йдеться про вплив на злочинність з метою зниження її рівня, в науковій літературі використовується багато термінів: „боротьба”, „попередження”, „профілактика”, „контроль” (кримінологічний моніторинг), „протидія”, „вплив”, „запобігання”, „війна”. Більшість кримінологів ці поняття використовують із різним змістом. Даний феномен вже отримав назву у кримінологічній літературі – “боротьба термінів” [303, с. 413-416].

Поняття “боротьба зі злочинністю” широко застосовується у нормативно-правових документах, у наукових працях, а також у практичній діяльності правоохоронних органів. Наприклад, цим терміном оперував законодавець для визначення першого загальнодержавного документа, в якому містилися заходи, спрямовані на запобігання злочинам у незалежній Україні: “Державна програма боротьби зі злочинністю”, затверджена Постановою Верховної Ради України від 25 червня 1993 року [217]. Одним із перших розкрив зміст цього поняття І.І. Капець. Він писав, що боротьба зі злочинністю, яка здійснюється правоохоронними органами, включає в себе: попередження злочинів; розкриття злочинів; розслідування кримінальних справ; судовий розгляд кримінальних справ і покарання винних; заходи щодо виправлення та перевиховання засуджених; нагляд за особами, які звільнилися з місць позбавлення волі [114, с. 149].

Термін “попередження злочинності” у кримінології означає цілеспрямований вплив на фактори, які детермінують злочинність, з метою їх усунення чи нейтралізації. Перший підручник з кримінології, виданий у СРСР у 1966 р., визначив „попередження злочинності” як сукупність взаємопов’язаних між собою заходів, які вживаються як державними органами, так і громадськими організаціями, спрямованих на те, щоб запобігти злочинам та усунути причини, що їх породжують [41, с. 112].

Більш розгорнуте визначення „попередження злочинності” охоплює комплекс взаємопов’язаних заходів, які проводяться державними

органами та суспільством з метою викорінення злочинності та усунення причин, що її породжують. При цьому наголошується, що попередження злочинності: а) являє собою спеціальну область соціального управління; б) має багаторівневий характер; в) має ієрархію цілей, які конкретизовані у територіальному розрізі, за часом; г) не зводиться до діяльності міліції, прокуратури, суду та інших органів у боротьбі зі злочинністю, а включає до себе більш широке коло заходів, які впливають на причини та умови злочинності тощо [280, с. 30-31].

Це поняття міцно увійшло до наукового обігу і має своїх прихильників та противників. Останні вважають, що термін “попередження злочинності” не є безспірним, тому що не можна попереджувати те, що вже є. У зв’язку з тим, що злочинність була, є і буде, на думку противників такого терміна, краще використовувати термін “попередження злочинів” [137, с. 121].

Поряд із терміном “попередження злочинності” у кримінології давно використовується термін “профілактика злочинності”. Однак єдності думок щодо рівнозначності використання цих термінів немає. Одні автори вважають, що вони мають однаковий зміст [302, с. 272-275], на думку інших, „попередження та профілактика злочинності” співвідносяться як ціле та частина. Наприклад, В.В. Голіна вважає, що попередження злочинності складається з трьох основних напрямків діяльності: кримінологічної профілактики, запобігання злочинів та їх припинення [44, с. 13]. Ми не ставимо під сумнів обґрунтованість запропонованої диференціації кримінологічної діяльності і тим самим поділяємо думку тих авторів, які використовують поняття “попередження” і “профілактика” як тотожні, що, на наш погляд, суттєво полегшує використання даного понятійного апарату як у теорії, так і на практиці. Тим паче, що термін “профілактика” означає в буквальному тлумаченні сукупність заходів, які щось попереджають або від чогось захищають [33, с. 868, 995]. У нормативних документах вони часто використовуються як рівнозначні [258; 287; 290], тому навряд чи є сенс шукати розбіжності у цих термінах. При цьому слід ще раз підкреслити, що терміни “попередження” і “профілактика” використовуються для позначення дій (вжиття відповідних заходів), які складають лише кримінологічний аспект протидії злочинності.

У рамках попередження (профілактики) злочинності виділяються і такі терміни, як „запобігання” та „припинення” [100, с. 130-131].

Запобігання злочинності та конкретним злочинам у кримінології в цілому визначається як недопущення реалізації запланованих злочинів шляхом установа осіб, які готують їх вчинення, а також застосування до них необхідних заходів, які передбачені законом та спрямовані

на оздоровлення мікросередовища.

Припинення конкретних злочинів визначається як перешкодження продовженню злочину, який почав вчинюватися, і доведення цього перешкодження до кінця шляхом встановлення осіб, які готувалися до його вчинення, та вжиття до них заходів, у тому числі кримінально-правових, а також створення обстановки, яка виключає злочинну діяльність у майбутньому.

Термін “контроль” (або кримінологічний моніторинг) використовується у науковій літературі не часто, апри цьому також неоднозначно [151, с. 351-352]. Достатньо широко його використовує О.М. Литвак, який вважає, що поняття “державний контроль за злочинністю” охоплює три складові: 1) кримінальне законодавство; 2) застосування норм Кримінального кодексу; 3) заходи спеціального кримінологічного попередження [163, с. 5; 164, с. 50-62].

Не піддаючи сумніву правомірність трактування терміна “контроль” як спеціальної функції боротьби зі злочинністю, ми одночасно вважаємо, що вона не може бути визнана досконалою, оскільки суттєво „відірвана” від цього терміна у його першочерговому етимологічному значенні. Як відомо, „контроль” означає перевірку чого-небудь, когонебудь, спостереження за ким-небудь з метою перевірки [33, с. 451]. Тому більш правильно вбачається можливість використання цього терміна в кримінології та теорії боротьби зі злочинністю для позначення одного з напрямків боротьби зі злочинністю.

В останні роки поряд із вищезазначеними поняттями досить часто вживається і термін “протидія злочинності”. Слід зазначити, що він використовується у назві декількох розділів “Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 рр.” (Розділ IV “Протидія організованій злочинності та корупції”, Розділ VIII “Протидія рецидивній злочинності”), у назві Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” тощо [89; 290].

Виходячи з того, що в етимологічному розумінні “протидія” трактується як дія, яка стає на заваді іншій дії або явищу, а “боротьба” – як активне зіткнення протилежних інтересів, думок, груп тощо [33, с. 60, 992], є підстави вважати, що “протидія злочинності” та “боротьба зі злочинністю” можуть використовуватися як тотожні. Кожне з цих понять включає два аспекти впливу на злочинність: кримінально-правовий та кримінологічний. Коли йдеться про вплив на злочинність, у ході якого переважають кримінально-правові заходи, підходить термін “боротьба зі злочинністю”. Тоді, коли у комплексі заходів, спрямованих на злочинність, переважають заходи кримінологічного характеру, вжиття терміна “про-

тидія злочинності” точніше відобразить зміст даного феномену.

Обираючи той чи інший термін, слід мати на увазі, що “боротьба” передбачає перемогу над супротивником, а “протидія” елемент перемоги не включає. Тому у кожному конкретному випадку залежно від змісту може бути використаний як термін “боротьба зі злочинністю”, так і термін “протидія злочинності” [13, с. 86].

Виходячи з того, що питання, які розглядаються в нашій роботі, носять переважно кримінологічний характер, для назви цього розділу ми використали термін “протидія”, хоча назва роботи містить термін “боротьба”. При цьому ми виходили з того, що зміст понять “протидія злочинності” та “боротьба зі злочинністю” тотожні та включають два аспекти: кримінально-правовий та кримінологічний.

Кримінально-правовий аспект утворює діяльність правоохоронних органів щодо виявлення, розкриття та розслідування злочинів, виявлення винних осіб та притягнення їх до кримінальної відповідальності, судового розгляду кримінальних справ, призначення та виконання покарань.

Кримінологічний аспект містить діяльність правоохоронних та інших органів щодо виявлення причин та умов злочинів (криміногенних факторів), їх усунення, послаблення або нейтралізації.

З викладеного випливає, що кримінально-правові заходи протидії націлені на конкретні злочини та на осіб, що їх вчинили. При цьому, впливаючи у кожному випадку на певних осіб, які вчинили злочини, ці заходи створюють умови стримування всієї злочинності. Кримінологічні заходи скоріше здійснюють безпосередній вплив на детермінанти злочинної поведінки, а вже через них – на злочинність як явище. Саме так у загальному вигляді можна уявити механізм взаємодії кримінально-правового та кримінологічного напрямків боротьби зі злочинністю, що також свідчить про те, що ці напрямки утворюють єдиний процес протидії.

Враховуючи обраний напрямок наукового дослідження, ми будемо приділяти увагу саме кримінологічному аспекту протидії економічним злочинам у вугільній промисловості. Під протидією ж економічним злочинам у даній галузі пропонується розуміти систему заходів, які застосовуються відповідними державним органами, установами та організаціями незалежно від форми власності спрямовані на своєчасне виявлення та усунення комплексу детермінант, що впливає на вчинення економічних злочинів у вугільній промисловості як специфічної галузі промисловості.

Що стосується використання в роботі поряд із термінами „протидія” та „боротьба” термінів „попередження”, „запобігання”, „профілактика”, то зазначимо, що, на наш погляд вони мають більше спільного, ніж розбіжностей. У зв’язку з тим, що зазначений понятійний апарат постійно зростає, а ієрархія його ключових визначень не завжди має

єдине сприйняття серед кримінологів, вважаємо недоцільним подальше поглиблення „понятійної боротьби”. З огляду на визначену ситуацію, ми підтримуємо пропозиції вчених, які пропонують досягти домовленості щодо змісту даних понять [13, с. 87].

Практика боротьби як зі злочинністю в цілому, так і з окремими її видами потребує створення єдиної теорії протидії злочинності. Розробка понятійного апарату – це лише перший крок у даному напрямку.

Разом з цим недосконалість понятійно-категоріального апарату не свідчить про те, що розробка теорії боротьби зі злочинністю тільки починається. Вона розвивається з давніх часів. В останні роки вона розроблялася у рамках кримінології такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як А.І. Алексєєв, О.М. Бандурка, В.В. Голіна, Л.М. Давиденко, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.І. Долгова, А.Е. Жалінський, А.П. Закалюк, В.К. Звірбуль, В.С. Зеленецький, В.В. Клочкова, Я.Ю. Кондратьєв, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, О.М. Литвак, Г.М. Міньковський, В.П. Філонов, М.В. Щедрин, О.М. Яковлев та інші [3; 72; 73; 96; 117; 141; 159; 280; 314]. І хоча теоретичні питання та положення, що були поставлені та розроблені кримінологами, сприймаються як результат розвитку кримінологічної науки, багато які з них складають зміст теорії боротьби зі злочинністю.

Одним із таких питань є проблема співвідношення загальносоціальної і спеціально-кримінологічної протидії злочинності.

Під загальносоціальною протидією злочинності слід розуміти систему заходів, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування усіх інститутів соціальної правової держави. Загальносоціальні заходи, які застосовуються державними або громадськими організаціями у межах всієї країни або на регіональному рівні, хоча і не мають безпосередню за мету попередження злочинності, створюють належну базу для реалізації спеціально-кримінологічних заходів протидії. Останні входять до спеціально-кримінологічної протидії, під якою розуміють комплекс заходів, спеціально спрямованих на боротьбу зі злочинністю, які здійснюються органами, підприємствами, установами, організаціями, що мають нормативно визначені функції, пов'язані з цією боротьбою.

Виходячи з того, що проблема удосконалення функціонування всіх інститутів соціальної правової держави виходить за межі кримінології, більшість кримінологів вважають, що кримінологічна наука не повинна займатися цими питаннями [99, с. 139]. Хоча існують і інші точки зору, які полягають в тому, що необхідно нарівні розглядати як загальносоціальні, так і спеціально-кримінологічні заходи попередження злочинності чи окремих злочинів через те, що процес боротьби зі злочинністю відбувається на двох основних рівнях: загально-соціальному та

спеціально–кримінологічному [280, с. 30-40].

На наш погляд, слід погодитися з тим, що загальносоціальна протидія не є предметом кримінологічної науки, тому що загальносоціальні заходи здійснюються поза рамками боротьби зі злочинністю і спрямовані на вирішення загально-соціальних завдань (проблем): стабілізацію економіки, вирішення проблем у соціальній сфері, поліпшення морально-психологічної атмосфери у суспільстві тощо. Однак не враховувати ці заходи при організації протидії злочинності не можна, тому що вони створюють умови для усунення та послаблення криміногенних факторів, що детермінують злочинність. Наприклад, заходи щодо удосконалення соціальної сфери безпосередньо спрямовані на підвищення життєвого рівня громадян. Водночас, такі заходи зменшують тиск криміногенних факторів соціально-економічного характеру, сприяючи тим самим спеціально-кримінологічній протидії.

З цього приводу логічною та обґрунтованою є думка В.В. Голіни, згідно з якою протидія економічній злочинності може бути ефективною лише на підставі розробленої загальної програми загальносоціального і спеціально-кримінологічного попередження цього виду злочинності [45, с. 124-130].

Загальносоціальні заходи протидії відіграють позитивну роль і у рамках індивідуальної профілактики.

Необхідно також підкреслити, що загальносоціальні та спеціально-кримінологічні заходи, відрізняючись один від одного за цілями та завданнями, водночас активно взаємодіють. Проявляється це в тому, що протидія злочинності засобами загальносоціальних заходів може бути ефективною, якщо вони доповнюються спеціальними. У свою чергу, загальносоціальні заходи створюють необхідні передумови для реалізації заходів спеціально-кримінологічного попередження. Чим досконаліше загальносоціальне попередження, тим вужче область застосування спеціально-кримінологічних заходів і тим вище їх ефективність. Протидія злочинності може здійснюватись на загальному, спеціальному та індивідуальному рівнях. Але слід вказати, що протидія економічним злочинам та безпосередньо протидія цим злочинам на певних об'єктах промисловості може здійснюватись і на галузевому рівні.

Перед тим, як перейти до розгляду питання щодо протидії економічним злочинам у конкретній галузі промисловості, надамо загальну характеристику боротьби з економічною злочинністю на території України, а саме розглянемо основні напрямки, в яких здійснюється ця діяльність. Така послідовність, пов'язана з тим, що протидія економічним злочинам у стратегічній галузі промисловості з урахуванням її специфіки неможлива без урахування загальної політики держави та комплексу заходів, які нею

застосовуються у сфері боротьби з економічною злочинністю.

Аналіз наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, свідчить про те, що боротьба з економічною злочинністю включає в себе реалізацію системи *економічних, соціальних, політичних, організаційно-управлінських, правових, технічних, виховних заходів*, спрямованих на зниження, припинення дії детермінант, які обумовлюють злочинність у сфері економіки.

Зазначимо, що процес боротьби з економічною злочинністю у нашій державі ґрунтується на вирішенні відповідних проблем щодо реалізації економічної, кримінально-правової та кримінологічної політики держави. Саме ґрунтовна економічна політика держави повинна створювати відповідні умови функціонування економічної системи, щоб своїм станом остання забезпечувала свою здатність підтримувати та ефективно реалізовувати інтереси держави, суспільства в цілому та особи у сфері економічних відносин. Ретельно розроблена політика впливає на більш правильне визначення пріоритетів у захисті економічних інтересів як держави, так і окремих соціальних груп. Такої позиції дотримуюється багато вітчизняних вчених: В.В. Голіна, І.М. Даньшин, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, В.М. Попович, Б.Г. Разовський, Є.Л. Стрельцов, О.В. Турчинов та інші.

Система заходів впливу на економічну злочинність має на меті не тільки зменшення негативного криміногенного тиску на економіку, а й забезпечення економічної безпеки держави, яка є складовою її національної безпеки [90]. Без належної економічної безпеки країни неможливо забезпечити всі інші сфери безпеки. Саме тому існує негайна потреба в розробці концепції економічної безпеки України. Але було б неправильним стверджувати, що така концепція в Україні досі не розроблялася. Серед вітчизняних вчених можна визначити таких науковців, як В.М. Попович (“Тіньова економіка як предмет економічної кримінології”, 1998), В.М. Геєць (“Концепція економічної безпеки України, 1999), В.І. Мунтіян (“Економічна безпека України”, 1999) та інші [127].

У цілому, не вдаючись у дискусію, ми поділяємо позицію вчених, які вважають, що економічна безпека – це стан і здатність економічної системи протистояти небезпеці руйнації її організаційної структури і статусу, а також перешкодам досягнення цілей розвитку [12, с. 17]. Така стратегія розробляється відповідно до конкретного соціально-економічного стану суспільства і наявних внутрішніх та зовнішніх загроз.

Розробка такої стратегії – це лише один із численних заходів, який спрямований на створення підґрунтя для застосування інших заходів економічного впливу на зменшення рівня економічної злочинності в державі.

У системі заходів впливу на економічну злочинність *економічні заходи* спрямовані в цілому на створення економічної основи для збереження

та розвитку трудового, інтелектуального, науково-технічного потенціалу; розвиток середнього і малого підприємництва; створення умов для добро-совісної конкуренції; гарантоване державою невтручання в оперативно-господарську діяльність підприємств, реформування банківської системи та системи оподаткування тощо.

Соціальні заходи у цій системі мають бути спрямовані на поступове підвищення економічного рівня населення, вирішення наявних соціальних проблем щодо вирішення житлової проблеми, зменшення рівня безробітних у стратегічних сферах економіки, запровадження програм, спрямованих на перекваліфікацію вивільнюваних працівників з підприємств, що були закриті, тощо.

Політичні заходи впливу на економічну злочинність спрямовані на визначення пріоритетів щодо захисту економічних інтересів держави та окремих соціальних груп. У цьому аспекті є доцільною розробка нової стратегії детінізації економіки та боротьби з корупцією, яку пропонують урядовці і науковці. Вона має полягати у першочерговому формуванні збалансованого правового поля, створенні сприятливих умов для легальної економічної діяльності на основі максимального врахування інтересів суб'єктів господарювання, зниження бюрократичних бар'єрів, реалізації чітких економічних правил взаємодії бізнесу та влади [260; 261; 272, с. 7; 297].

Організаційно-управлінські заходи спрямовані на вдосконалення діяльності управлінського персоналу на виробництві, підвищення ефективності діяльності контрольно-ревізійної служби (розширення їх повноважень) та правоохоронних органів (розмежування компетенції окремих органів та підрозділів, удосконалення форм та методів координації діяльності спеціальних суб'єктів профілактики), удосконалення системи обліку та звітності (є пропозиція внести зміни до Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", які стосуються збільшення терміну зберігання первинних бухгалтерських документів з 3 до 5 років, проходження підвищення кваліфікації фінансово-бухгалтерськими працівниками через кожні 5 років та інші) тощо. Є потреба в удосконаленні державного контролю за ефективністю використання державних коштів. Саме з цією метою у 2004 р. був затверджений "Порядок проведення органами державної контрольно-ревізійної служби аудиту ефективності виконання бюджетних програм" [237]. Наявною є проблема удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення боротьби з економічною злочинністю для своєчасного інформування відповідних правоохоронних органів про стан, динаміку, структуру економічної злочинності, створення узгодженої системи показників. З цією метою було б доцільним запровадити вже неодноразово пропоновану вченими ДАСКІ

(державну автоматизовану систему кримінологічної інформації) або єдину міжвідомчу систему інформування про економічні злочини чи окремий інформаційно-аналітичний банк управлінської, нормативної, довідкової, наукової інформації тощо [50, с. 78-82; 105; 158, с. 38].

З метою якісного добору і роботи персоналу в державних структурах необхідно продовжувати реалізовувати заходи, спрямовані на боротьбу з корупцією, в першу чергу в стратегічних галузях економіки, які є складовою економічної безпеки країни. Саме на це неодноразово звертав увагу Р. Зварич, экс-керівник Міністерства юстиції України [177, с. 1, 12].

Правові заходи протидії економічним злочинам тісно пов'язані з вищезазначеними заходами і спрямовані на удосконалення чинного законодавства щодо: розробки відкритих правил поведінки для всіх господарюючих суб'єктів; законодавчого впорядкування підстав для надання відповідних пільг окремим суб'єктам підприємницької діяльності; посилення кримінальної відповідальності за найбільш суспільно небезпечні форми економічної поведінки, що ведуть до підризу економічної безпеки держави; впровадження фінансово-економічної, кримінологічної експертизи проектів нормативно-правових актів, що регулюють господарську діяльність тощо.

Не останню роль у даному напрямку грає розробка Концепції боротьби з економічною злочинністю з подальшою розробкою і прийняттям Закону України “Про боротьбу з економічною злочинністю” (далі Закон). Така Концепція в Україні ще повністю не розроблена. Окремі положення, які містяться у Комплексній програмі профілактики злочинності на 2001–2005 рр. та Комплексній програмі профілактики правопорушень на 2007–2009 рр., не містять усіх напрямів боротьби з економічною злочинністю, а тому не можуть повною мірою кардинально виправити становище в цій сфері [238; 259; 290]. Для правоохоронних органів, які безпосередньо ведуть боротьбу з економічними злочинами, вищевказаний Закон був би базовим при розподілі компетенції, заходів, які необхідно застосовувати, прав та обов'язків відповідних суб'єктів боротьби, при визначенні сфер кримінологічного впливу на економічну злочинність тощо.

Повністю можна підтримати позицію вчених та практиків, які вказують на необхідність прийняття законопроектів “Про кримінологічну експертизу” та “Про нормативно-правові акти” для формування у майбутньому нормативно-правової основи для створення ефективної системи попередження економічній злочинності [247].

Правові заходи мають бути спрямованими не тільки на удосконалення нормативно-правового поля у сфері протидії даному виду злочинності, а і на підвищення правового рівня свідомості наших громадян.

Встановленням нормативно-правового визначення понять “економіч-

ний злочин” чи “злочини у сфері економіки” необхідно удосконалити облікову кримінально-правову статистику правоохоронних і судових органів щодо цієї категорії злочинів. Наразі Верховний Суд України, МВС, митні органи, органи прокуратури, податкова міліція, СБУ ведуть облік економічних злочинів за власними відомчими критеріями, що однозначно ускладнює процес встановлення реального стану даного виду злочинності у державі та ефективність роботи щодо боротьби цих відомств із цим видом злочинності. Хоча 2 червня 2004 р. і була прийнята “Вказівка щодо єдиного порядку обліку злочинів у сфері економіки” № 12-157 окв., яку підписали уповноважені службові особи Генеральної прокуратури України, МВС, СБУ та ДПА України, але вона повністю не вирішує існуючу проблему. Так, у деяких випадках до економічних злочинів відносять такі загальнокорисливі злочини, як крадіжка (ст. 185 КК), розбій (ст. 187 КК), вимагання (ст. 189 КК) тощо.

У цілому сукупність заходів, які були зазначені вище, має створити такі правові передумови, при яких будь-які економічні злочини були б своєчасно виявлені правоохоронними органами та їх вчинення було б недоцільним з боку як державних службовців, службових осіб, підприємців, так і окремих громадян.

Ефективно протидіяти економічній злочинності без застосування і вдосконалення технічних заходів у нових умовах технічних перетворень на будь-якій стадії виробництва, зберігання, транспортування товарно-матеріальних цінностей управління фінансовими ресурсами просто неможливо. Тому технічні заходи повинні забезпечити надійний захист усіх стадій зазначеного вище процесу. Тому залишається потреба в розробці більш досконалих форм транспортування товарів, сировини (наприклад, газового та нафтового конденсату, вугілля тощо), ефективних методів виявлення підроблених документів, удосконалення методів виявлення фальсифікованих продуктів тощо. До того ж технічні заходи мають бути обов'язково спрямовані на забезпечення відповідних правоохоронних та контролюючих органів новою спеціальною технікою та методичними рекомендаціями щодо виявлення економічних злочинів.

Боротьба з економічною злочинністю в державі буде неефективною, якщо вищевказані групи заходів не будуть впливати на формування економіко-правової свідомості людей. У цій площині доцільним залишається застосування так званих заходів виховного характеру, які в своїй більшості мають бути спрямовані на забезпечення законної поведінки будь-якої особи в економічній сфері і безпосередньо в системі економічних відносин.

Наведена система заходів повинна застосовуватись відповідними компетентними суб'єктами боротьби з економічною злочинністю, під

якими розуміють носіїв функціональних прав та обов'язків щодо участі в такій діяльності. Відношення того чи іншого органа або організації до таких суб'єктів, за загальним правилом, передбачає постійну чи тривалу участь у ній [94, с. 25].

Згідно з чинним законодавством до таких суб'єктів відносять наступну систему державних органів: 1) спеціальні державні органи, які безпосередньо здійснюють функції боротьби з економічною злочинністю (ДСБЕЗ, УБОЗ в структурі ОВС, податкова міліція, спеціальні підрозділи боротьби з корупцією та організованою злочинністю СБУ); 2) державні органи, які здійснюють певні функції у даній сфері, але в межах покладених на них повноважень (органи прокуратури, митні органи, державні органи контролю-ревізійної служби та інші). Необхідно зазначити, що основну роботу у цій сфері здійснюють саме спеціальні підрозділи ОВС.

У кримінології існує багато класифікацій суб'єктів протидії злочинності, але традиційно всіх їх можна поділити на загальні суб'єкти протидії, для яких ця діяльність не є головною (наприклад, Верховна Рада України, Секретаріат Президента України, Кабінет Міністрів України), і спеціальні суб'єкти, для яких попередження злочинів є головною або однією з визначальних функцій (наприклад, ОВС, СБУ, Прокуратура). Остання група суб'єктів залишається найактивнішою ланкою у боротьбі зі злочинністю [158, с. 145].

Як правило, на суб'єкти загальної профілактики покладено обов'язок вирішувати загальні соціально-економічні проблеми у державі, які сприяють розповсюдженню та існуванню злочинності. Враховуючи спрямованість нашого дослідження, до загальних суб'єктів протидії економічним злочинам у вугільній промисловості можна віднести наступні: Верховну Раду України, Секретаріат Президента України, Кабінет Міністрів України, Міністерство палива та енергетики, Міністерство вугільної промисловості, Міністерство фінансів України, Фонд державного майна, Антимонопольний комітет України, облдержадміністрації тощо. Сама діяльність цих суб'єктів повинна бути спрямована на вжиття заходів щодо соціально-економічного розвитку вугільної галузі та своєчасне вирішення соціально-економічних проблем.

Щодо спеціальних суб'єктів протидії цим злочинам на об'єктах вугільної галузі, то вони майже повністю співпадають із суб'єктами, які безпосередньо ведуть боротьбу з економічною злочинністю, про які вже згадувалось вище. Але далі, при розгляді спеціальних заходів протидії економічним злочинам на об'єктах вугільної промисловості, ми їх дещо конкретизуємо.

Таким чином, надана загальна характеристика системи заходів протидії економічній злочинності повинна бути в цілому спрямована на усу-

нення чи нейтралізацію головних чинників, що впливають на криміналізацію економіки та суттєво знижують рівень економічної безпеки держави. Посилення економічної безпеки держави, на наш погляд, має оцінюватися насамперед з позиції зниження рівня корупції, тінізації економіки та бюрократизації, створення надійного правового поля для боротьби з економічними злочинами.

У подальшому загальну систему протидії економічним злочинам ми будемо враховувати при визначенні системи заходів протидії економічним злочинам у вугільній промисловості з урахуванням її специфіки на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях.

3.2. Загальносоціальні заходи протидії економічним злочинам у вугільній промисловості

Одним із напрямків застосування заходів протидії є їх впровадження на окремому підприємстві чи у межах цілої галузі промисловості (наприклад, ПЕК, АПК та інших). Саме в цьому аспекті ми пропонуємо розглядати питання загальносоціальної протидії економічним злочинам у вугільній промисловості.

Необхідно відмітити, що загальносоціальні заходи прямо не впливають на стан економічної злочинності, але створюють передумови щодо її зменшення. Вони сприяють зниженню рівня безробіття, вирішенню житлових проблем, збільшенню адресної допомоги сім'ям з низьким матеріальним достатком (якщо сукупний дохід сім'ї за місяць нижче встановленого прожиткового мінімуму) тощо.

Система загальносоціальних заходів впливу на економічні злочини у вугільній промисловості в цілому ґрунтується на комплексі загальносоціальних заходів протидії всій економічній злочинності, але має свої особливості. Така система сприяє розвитку вугільної промисловості та спрямована на вирішення її соціально-економічних проблем.

З аналізу сукупності причин та умов, які детермінують економічні злочини у вугільній промисловості, випливає, що на рівні держави та окремих регіонів Верховній Раді України, Секретаріату Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерству вугільної промисловості (Міністерству палива та енергетики), Міністерству фінансів України, Фонду державного майна, Антимонопольному комітету України, облдержадміністраціям було б доцільним вжити таких заходів:

- 1) визначити єдину прозору енергетичну стратегію України та розробити Концепцію перспективного розвитку та державної підтримки вугільної галузі промисловості;

2) розробити та прийняти “Державну цільову програму реформування та фінансової підтримки вугільної галузі”, яка б відповідала вимогам, які закріплені в Законі України “Про державні цільові програми”;

3) підвищити інвестиційну привабливість вугледобувних підприємств для залучення коштів зарубіжних інвесторів у розвиток вугільної промисловості;

4) посилити контроль з боку Міністерства вугільної промисловості (далі Міністерство) за ціновою політикою у вугільній галузі* та своєчасним усуненням недоліків у фінансово-господарській діяльності, виявлених КРС [188];

5) забезпечити керівниками вугледобувних підприємств 100% грошової оплати вугільної продукції, що постачається на теплоелектростанції [235];

6) розробити чітку державну політику відносно достатньої грошової підтримки вугільної галузі як дотаційної. Саме така підтримка буде забезпечувати надійне функціонування економічної схеми “вугілля – кокс – метал” та ТЕС. Без неї вугледобувні підприємства вимушені будуть постійно підвищувати ціну на видобуте вугілля з метою покриття його собівартості на отримання прибутку. А це однозначно призведе до підвищення цін на вироблену продукцію у металургійній промисловості та електроенергетиці як основних споживачів цього виду палива;

7) забезпечити на належному рівні соціальний захист працівників вугільної галузі та членів їх сімей, у тому числі й вивільнюваних працівників унаслідок закриття шахт [43; 115, с. 2; 320, с. 64-71]. Наприклад, тільки у 2000 р. державою було виділено коштів із бюджету для погашення регресів шахтарям у розмірі 19 % від запланованого. Пенсіонери пвпродовж 2–3 років не можуть отримати кошти за регресними вимогами. Але останнім часом держава разом з вугільними підприємствами намагається виплачувати кошти за регресними вимогами відсотками (в розмірі 20-30 % від загальних сум). На нашу думку, в даному напрямку буде доцільним розроблення і прийняття Державної програми соціального захисту робітників вугільних підприємств, у якій необхідно визначити основні напрямки й форми соціального захисту на державному і місцевому рівнях, передбачити механізм вирішення соціальних проблем, а також джерела фінансування відповідних заходів. Зазначимо, що на сьогодні у Верховній Раді України зареєстровано (2 липня 2008 року за номером 2708) розроблений Мінвуглепромом зако-

* Наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства палива та енергетики України, Міністерства промисловості України від 25 березня 2003 року №70/141/118 “Про утворення Консультативної ради з питань формування цінової політики в базових галузях економіки” створено спеціальний орган.

нопроект "Про підвищення престижності шахтарської праці". Проект Закону України було розроблено з метою надання додаткових гарантій у виплаті та підвищенні заробітної плати (з поступовим підняттям її до світового рівня) і розв'язання соціально-побутових проблем шахтарів [251];

8) подолати кризу неплатежів за рахунок повної заборони бартерних операцій з вугіллям [228; 233]. У цьому напрямі керівництвом галузі останнім часом були вжиті відповідні заходи, що привели до зниження рівня бартеру на цих підприємствах. Так, якщо у 1999 р. бартер складав 46,8 %, то вже у 2003 р. – 9,8 %, за 9 місяців 2004 р. – 5,4 %. Це свідчить про посилення порядку та підвищення прозорості у сфері реалізації вугілля [64]. Стосовно цін на вугілля на внутрішньому ринку слід зазначити, що вони перевищують вартість закупівлі аналогічних марок вугілля за кордоном з урахуванням митних та транспортних витрат. А це, в свою чергу, веде до того, що вигідніше буде закуповувати імпортне вугілля, наприклад з Росії чи Польщі, чим вугілля з шахт України. Заробітна плата, як ми вже зазначали, працівникам вугільних підприємств до 2000 р. виплачувалась відсотками (20-30 %), потім наказом Міністерства заробітну плату почали виплачувати два рази на місяць, що у свій час допомогло уникнути страйків [219]. Останнім часом заборгованість із заробітної плати у вугільній промисловості України зменшилась на 119,5 млн. грн. і становила на серпень 2003 р. 1162,8 млн. грн., а станом на 1 січня 2008 р. – 100 млн. грн. [179; 214];

9) удосконалити процес реформування управління галуззю. В першу чергу, це стосується процесів корпоратизації вугільних підприємств та їх подальшої приватизації [189; 211, с. 49-52; 244; 289], які, на думку вчених, повинні бути спрямовані на досягнення єдиної мети – подальшого розвитку вугледобувних підприємств та зменшення дотацій з державного бюджету [205];

10) внести зміни до Постанови КМУ "Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами" від 2 жовтня 2003 р. №1540 (цим документом була відмінена Постанова КМУ "Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів (ліцензій) на користування надрами" від 31 серпня 1995 р. №709), які стосуються встановлення порядку переоформлення ліцензій у випадках, коли відповідно до чинного законодавства має місце правонаступництво. Ці зміни необхідні для усунення правових прогалин, що сприяють незаконному видобутку кам'яного вугілля комерційними структурами тощо.

Буде не зовсім правильним стверджувати, що держава не вживає ніяких заходів загальносоціального характеру. Це можна побачити крізь призму прийняття урядом відповідних нормативно-правових документів.

Так, враховуючи значення вугільної промисловості для економіки України, відповідно до Указу Президента України №40 від 11 березня 1992 р. “Про розвиток базових галузей промисловості в Україні” була розроблена “Програма розвитку вугільної промисловості і її соціальної сфери на період до 2005 року”, до якої пізніше були внесені певні корективи, що було пов’язано з розширенням джерел фінансування галузі і початком реструктуризації промисловості (19 вересня 2001 р. Постановою КМУ № 1205 була затверджена Програма “Українське вугілля”). Згідно з Постановою КМУ № 193 від 28.02.2001 “Про заходи соціального захисту працівників, вивільнюваних у зв’язку із закриттям неперспективних вугледобувних та вуглепереробних підприємств Міністерства вугільної промисловості”, відповідні міністерства повинні передбачити кошти при формуванні державних і місцевих бюджетів на соціальний захист вивільнюваних робітників (у цьому напрямі була прийнята також Постанова КМУ “Про заходи щодо створення нових робочих місць для працівників, які вивільнюються з вугледобувних та вуглепереробних підприємств, які ліквідуються згідно з рішенням Кабінету Міністрів України” від 25 грудня 2002 р. № 1954) [43; 230].

Для вирішення соціальних проблем галузі були прийняті: Постанова КМУ № 938 від 6 липня 2002 р. “Про заходи щодо поліпшення роботи підприємств вугільної галузі”, Постанова КМУ №1311 від 21 серпня 2003 р. “Про затвердження Порядку надання і визначення обсягів державної підтримки вугледобувних підприємств та вуглепереробних підприємств на часткове покриття витрат із собівартості продукції, а також будівництва та технічного переоснащення підприємств з видобутку кам’яного вугілля, лігніту (бурого вугілля) і торфу”^{*}.

Перелік нормативних документів щодо цього питання продовжують: Постанова КМУ №939 від 27 серпня 1997 із змінами від 6 грудня 2000 “Про порядок ліквідації збиткових вугледобувних підприємств в Міністерстві палива та енергетики”, Постанова КМУ №1213 від 7 липня 1999 “Про додаткові заходи щодо поліпшення соціально-економічного становища вугільної промисловості”, а також Розпорядження КМУ від 14 трав-

^{*} У даному напрямку був розроблений проект Закону України “Про фінансове оздоровлення підприємств вугільної галузі” від 17.04.2004 р. №3412, метою якого є усунення передумов банкрутства підприємств вугільної промисловості, підвищення інвестиційної привабливості суб’єктів господарювання вугільної промисловості та застосування механізмів емісії акцій для вирішення проблем заборгованості підприємств, у тому числі перед працівниками з заробітної плати та соціальних виплат. На думку розробників цього законопроекту, його реалізація не приведе до втрат державного бюджету і надасть можливість покращити фінансово-економічний стан підприємств вугільної промисловості. Це, разом із реалізацією програми державної підтримки, дозволить протягом 3-5 років досягти ефективного функціонування галузі // www.rada.kiev.ua

ня 2008 р. “Про схвалення Концепції реформування вугільної галузі” [223; 227; 262] та інші.

Головне завдання, яке вирішується у наведених нормативно-правових документах, – шляхи розв’язання соціальних проблем у шахтарських колективах, а саме: своєчасні виплати працівникам галузі заробітної плати, регресних позовів і одноразової допомоги; визначення на місті переліку товарів і продуктів харчування у трудових колективах, що можуть бути поставлені за рахунок погашення заборгованості з виплат заробітної плати працівникам галузі. При цьому необхідно враховувати, що здебільшого зміст цих документів носить загальний, аніж конкретний характер, що безумовно, можна вважати недоліком.

Таким чином, вирішення загальносоціальних проблем у вугільній промисловості є невід’ємною частиною соціально-економічної програми держави, в якій мають бути передбачені і враховані можливі криміногенно значущі фактори, небажані процеси і явища, які можуть виникнути при її реалізації, яка, в свою чергу, має не останнє значення у протидії економічним злочинам на об’єктах даної промисловості.

Правильна соціально-економічна політика в цій галузі буде сприяти не тільки виведенню останньої з кризового становища, а і зниженню рівня економічних злочинів. Вважаємо, що Міністерству палива та енергетики, Міністерству вугільної промисловості бажано було б на загальносоціальному рівні приділити увагу розробці більш конкретних прозорих механізмів подолання соціальної кризи і встановлювати персональну відповідальність відповідних виконавців у даних Міністерствах (що можна спостерігати протягом 2003–2004 рр.).

У зв’язку з вищесказаним слід актуалізувати питання щодо ролі кримінологів у розробці загальносоціальних заходів протидії економічним злочинам у цій промисловості. На нашу думку, саме завдяки комплексному вивченню детермінант економічних злочинів науковці можуть запропонувати можливі варіанти рішення соціально-економічних проблем галузі та враховувати їх при організації профілактики. Але без сприяння відповідних державних органів, таких як ВРУ, Секретаріат Президента України, КМУ, Міністерство палива та енергетики, Міністерство вугільної промисловості реалізація соціально-економічних заходів майже неможлива.

3.3. Спеціально-кримінологічні заходи протидії економічним злочинам у вугільній промисловості

Економічні злочини вчиняються головним чином при розбалансуванні економічного механізму там, де не спрацьовує нормальний економічний інтерес законних учасників суспільного виробництва, порушені відтворювальні пропорції, відсутній врегульований ринок, правильно організований облік та контроль. Це означає, що виникає негайна потреба в розробці спеціального механізму протидії економічним злочинам [22, с. 57; 209, с. 25].

Під *спеціальною або спеціально-кримінологічною протидією злочинів* в цілому у кримінології розуміють реалізацію заходів, які безпосередньо спрямовані на усунення, послаблення, нейтралізацію криміногенних факторів соціального середовища та на осіб, які можуть вчинити злочини.

Спеціально-кримінологічні заходи протидії, як і заходи загальносоціального рівня, можуть бути економічного, соціального, правового, організаційно-управлінського характеру. Відрізняються вони лише спеціальною визначеністю та цілеспрямованістю на боротьбу зі злочинами. При розробці та вдосконаленні системи заходів спеціальної протидії економічним злочинам на об'єктах вугільної галузі необхідно обов'язково враховувати ту обставину, що протидія цим злочинам буде ефективною тільки при реалізації загальносоціальних заходів.

Необхідно вказати, що для описання спеціально-кримінологічної протидії злочинності у науковій літературі склалися дві основні позиції:

– *перший підхід* полягає в тому, що при рішенні цього наукового завдання вчені виходять із положення, що протидія злочинності є системою заходів, які спрямовані на усунення, послаблення або нейтралізацію дій криміногенних факторів [134, с. 156];

– *другий підхід* пов'язаний з тим, що протидія злочинності розглядається вченими як діяльність різноманітних органів, організацій, службових осіб, громадян, яка пов'язана з усуненням або послабленням причин та умов злочинності [46].

Вважаємо, що розгляд спеціально-кримінологічної протидії економічним злочинам з урахуванням тільки одного підходу було б неповним. Тому далі пропонуємо розглянути систему спеціально-кримінологічних заходів протидії економічним злочинам у вугільній промисловості у п'яти основних напрямках: 1) загальні заходи спеціально-кримінологічного характеру та система спеціальних суб'єктів протидії злочинам; 2) заходи, спрямовані на удосконалення роботи щодо виявлення злочинів; 3) заходи, спрямовані на удосконалення роботи щодо виявлення та усунення причин

та умов, що сприяють вчиненню злочинів (заходи щодо підвищення ефективності практики виконання вимог ст.ст. 23, 23-1, 23-2 КПК України); 4) заходи, спрямовані на удосконалення контролю та нагляду за дотриманням законності на підприємствах вугільної галузі; 5) заходи щодо удосконалення функціонування системи протидії злочинів (координація, взаємодія, контроль за виконанням профілактичних заходів, оцінка ефективності застосування заходів спеціальними суб'єктами тощо).

Загальні заходи спеціально-кримінологічного характеру та система спеціальних суб'єктів протидії економічним злочинам на об'єктах вугільної промисловості. Боротьба з економічними злочинами забезпечується не лише правоохоронними органами, але й іншими державними органами і громадськими формуваннями [279, с. 13-18].

Згідно із законодавством до системи правоохоронних органів, які беруть участь у протидії економічній злочинності, входить низька суб'єктів. Виходячи із завдань нашого дослідження та враховуючи об'єкт профілактичного обслуговування, до якого відносяться підприємства вугільної галузі країни, роль певного правоохоронного органу та суду у протидії економічним злочинам у даній галузі, ми звернемо увагу на такі спеціальні суб'єкти: *органи прокуратури, СБУ, податкову міліцію, ОВС, суд, контрольно-ревізійні управління (КРУ)*. Діяльність цих суб'єктів буде ефективною тоді, коли відповідні заходи будуть застосовані при взаємодії із загальними суб'єктами протидії цим злочинам, а також за участю керівників відповідних служб вугледобувних підприємств як низової ланки у системі загальних суб'єктів.

Аналіз відомчих нормативно-правових документів дає можливість до спеціальних суб'єктів ОВС, які мають універсальну компетенцію у сфері боротьби з економічними злочинами (в тому числі й на об'єктах вугільної промисловості) віднести такі: ДСБЕЗ, в структурі якої можна виділити відділ боротьби зі злочинністю в базових галузях економіки та з нецільовим використанням бюджетних коштів, спеціальний відділ ДСБЕЗ на стратегічних об'єктах при УМВС України в області; БОЗ, а безпосередньо відділи боротьби з ОЗГ у пріоритетних напрямках економіки; підрозділи БОЗ, ДСБЕЗ, ВБППВ (відділ боротьби з протиправними посяганням на вантажі) УМВСТ (управління міністерства внутрішніх справ на транспорті), слідчі підрозділи ОВС. Враховуючи вирішальну роль ОВС у боротьбі з цими злочинами у вугільній промисловості, в подальшому сконцентруємо увагу переважно саме на ній.

У системі суб'єктів профілактики економічних злочинів на об'єкті, що вивчається, загальні суб'єкти, які були визначені раніше, можуть брати активну участь у застосуванні загальних заходів спеціальної протидії, які спрямовані в першу чергу на усунення криміногенних детермінант. До

них можна віднести спеціальні заходи *економічного, технічного, організаційно-управлінського характеру* тощо.

Спеціально-кримінологічні заходи економічного та технічного характеру в цілому, спрямовані на усунення умов, які сприяють вчиненню на вугледобувних об'єктах викрадання державних коштів, товарно-матеріальних цінностей та інших зловживань, що завдають великої матеріальної шкоди та вчинені службовими особами цих підприємств.

Для дослідження проблеми запобігання економічним злочинам ми звернулися до вивчення експертної думки, вибірково проаналізувавши подання, що були складені в порядку ст. 23-1 КПК України органами дізнання, слідчими ОВС та прокуратури й адресовані керівникам відповідних підприємств галузі. Вказані документи були присвячені проблематиці усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину^{*}; узагальнення отриманих рекомендацій надає змогу запропонувати такі заходи спеціальної протидії економічним злочинам:

- введення заборони на закупівлю підприємствами вугільної галузі гірничого обладнання у приватних підприємців без наявної необхідності;

- розробка належних технічних умов зберігання товарно-матеріальних цінностей та економічних умов їх використання у шахті;

- введення журналів суворого обліку, в яких чітко б відображалися матеріальні цінності, які дійсно були відпущені у шахту через вантажопідйомні ліфти. Це, в свою чергу, поліпшить контроль та перевірку наявності цих цінностей на відповідній виробничій ділянці (на практиці ведення таких журналів – не є обов'язковим, вони не є документом суворого бухгалтерського обліку, що створює умови для постачання у шахту “повітря” замість необхідного обладнання);

- пза думкою вітчизняного вченого Б.Г. Розовського, слід час від часу переглядати норми припустимих недоліків у технологічних процесах, пов'язаних з видобутком вугілля, та у кінцевому рахунку звести їх до мінімальних, щоб усунути сприятливі умови для зловживань [257, с. 13]. Це, насамперед, стосується процесів, пов'язаних зі встановленням зольності вугілля та його кількості, яка завантажується у вагони;

- відмова від метричної системи обліку кількості видобутого вугілля, яке зберігається на вугільних складах чи в бункерах вугледобувних підприємств, тому що в такому випадку не завжди враховується той факт, що вугілля має різну форму та обсяги, а це, в свою чергу, призводить до приблизного визначення кількості видобутого вугілля, що породжує створення надлишків, які потім викрадаються [57, с. 15-16; 203];

^{*} Під час вивчення кримінальних справ ми прийшли до висновку, що майже в 80 % випадках ті заходи які зазначаються в поданні слідчого ОВС чи слідчого Прокуратури, носять загальний характер.

- удосконалення застарілої системи контролю наявності вантажу на “Укрзалізниці”, яка зараз не забезпечує зберігання ТМЦ при транспортуванні повною мірою (такий контроль здійснює прийомоздавач на пунктах комерційного огляду – ПКО) [38, с. 75-79];

- зменшення посередницьких операцій з вугіллям за участю комерційних структур шляхом укладання “прямих угод” із заводами-виробниками на постачання необхідних матеріалів та обладнання для вугільних підприємств, а також безпосередньо зі складів УМТЗ (управління матеріально-технічного забезпечення) вугільних об’єднань, де ціна на необхідні ТМЦ набагато нижче, ніж у комерційних структурах [255].

Вважаємо, що розробка спеціально-економічних заходів у цьому напрямку має передбачати налагодження системи фундаментальних і прикладних досліджень із проблем запобігання і протидії злочинам у вугільній галузі. На наш погляд, у подальшому необхідно забезпечити тісну взаємодію між спеціалістами в галузі кримінології, працівниками підрозділів ДСБЕЗ, БОЗ і спеціалістами з Національного гірничого університету (м. Дніпропетровськ), Інституту економіки промисловості НАН України (м. Донецьк) для розробки більш конкретних заходів протидії економічним злочинам на цих об’єктах.

Спеціальні заходи організаційно-управлінського характеру, які впливають з вивчення кримінальних справ та характеристик осіб, що вчинили економічні злочини у цій галузі, повинні бути спрямовані на подальше удосконалення підбору, розстановки і виховання керівних кадрів у галузі, кандидатів на посади, пов’язані з матеріальною відповідальністю, а також для роботи у контрольно-ревізійних підрозділах. Кримінолог І.М. Даньшин з цього приводу зазначає, що не можна миритись із таким положенням, коли окремі керівники проявляють поблажливість до викрадачів, переміщують таких робітників на інші керівні посади, якщо вони самі зловживають службовим становищем, займаються привласненням, розротою ввіреного їм майна [39, с. 35-36; 240, с. 114]. Враховуюче те, що серед осіб, засуджених за економічні злочини у цій промисловості, за станом роботи найбільш активну криміногенну групу становили чоловіки, які перебували на посадах від 2 до 5 років, а серед жінок – ті особи, які перебували на посадах від 5 до 10 років, було б доцільним керівникам вугледобувних підприємств, ДХК через кожні 4 роки проводити ротацию кадрів.

У цьому ж напрямку необхідно діяти підвищуючи роль керівників і трудового колективу вугледобувних підприємств у протидії викраденням на виробництві. Можна погодитись із позицією В.Б. Ястребова та А.Д. Берензона щодо вжиття заходів із боку адміністрації підприємств, спрямованих на удосконалення порядку нормування та витрачання сировини

(участь у роботі щодо періодичного перегляду діючих норм щодо видобутку вугілля та певних витрат, пов'язаних із цим процесом); поліпшення охорони матеріальних цінностей на підприємствах цієї промисловості (розробка рекомендацій щодо раціонального розміщення постів охорони на підприємствах, розробка чітких функціональних обов'язків охоронців та системи взаємодії з правоохоронними органами тощо); підвищення зацікавленості працівників вугледобувних підприємств у недопущенні фактів вчинення економічних злочинів; удосконалення дисциплінарної практики, порядку прийому та звільнення працівників, які мають відношення до розпорядження, зберігання, контролю за витратами, транспортування ТМЦ [19, с. 51-52].

Слід, крім того, перекрити канали розкрадань на вугледобувних підприємствах, починаючи з робітничих місць (ділянок, відповідних підрозділів), взяти під контроль технологічні процеси видобутку вугілля, обмеживши доступ сторонніх осіб. У даному напрямку доцільно переглянути функціональні обов'язки всіх службових осіб цих підприємств і внести до них відповідні корективи, завдяки яким вони зобов'язані виявляти факти зловживань та розкрадань своїми підлеглими. Цей процес має бути побудованим на відповідній ієрархії службових осіб вугільної галузі. Майже у кожному поданні слідчого ОВС та прокуратури у кримінальних справах даної категорії однією з умов, що сприяє вчиненню економічних злочинів, вказується слабкий контроль з боку керівництва підприємства. Сюди також слід віднести заходи, що спрямовані на підвищення ефективності діяльності КРВ, вдосконалення системи обліку і звітності на підприємствах вугільної галузі (це має відношення і до бухгалтерських працівників цих підприємств) [111, с. 72-77; 112, с. 75-79].

Бухгалтерська діяльність, незважаючи на її важливість у забезпеченні нормального функціонування економіки та управління, в нашій країні може здійснюватися без ліцензії та атестування. На нашу думку, було б доцільно ввести обов'язкову атестацію таких працівників на підприємствах вугільної галузі з метою забезпечення їх професіоналізму та підвищення відповідальності у зв'язку із зайняттям бухгалтерською діяльністю. У випадку позитивного рішення атестаційною комісією повинна видаватися ліцензія, яка є підґрунтям для здійснення такого виду діяльності. Відповідно до Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" атестаційні комісії з питань бухгалтерської діяльності відсутні, але є методологічна рада з питань бухгалтерського обліку при Міністерстві фінансів України, до обов'язків якої належить розробка методичних збірників та роз'яснень для підвищення кваліфікації бухгалтерів (*проведення атестації бухгалтерів законодавством поки що не врегульовано*) [84].

Відсутність належної системи підвищення кваліфікації фінансово-бухгалтерських працівників має певні негативні наслідки. Так, наприклад, на підприємствах вугільної промисловості за дослідний період (1998–2003 рр.) доля фінансово-бухгалтерських працівників з усіх категорій притягнутих до кримінальної відповідальності працівників склала 22 %. У більшості випадків злочини були пов'язані зі службовою недбалістю, тому в даному напрямку доцільно підтримати пропозицію Міністерства фінансів України щодо запровадження обов'язкового проходження такими працівниками не рідше ніж раз у п'ять років підвищення кваліфікації у закладах, що надають освітні послуги за відповідною ліцензією*. Пропонований захід підвищив би відповідальність цих працівників, їх правову та економічну грамотність, значно поліпшив би якість самого бухгалтерського обліку. Невирішення цієї проблеми буде тільки сприяти різноманітним зловживанням [168, с. 43-49].

Крім вищезазначених недоліків, необхідно також звернути увагу на вирішення питання щодо збільшення терміну зберігання бухгалтерських документів про основні результати фінансово-господарської діяльності підприємств. Ця прогалина певною мірою заважає створенню доказової бази при розслідуванні правоохоронними органами економічних злочинів, які були вчинені на цих підприємствах 4 або 5 років тому і належать до категорії тяжких та особливо тяжких; проведенню повної документальної ревізії з окремих фактів, що були виявлені правоохоронними органами. З огляду на це можна підтримати пропозицію Міністерства фінансів України щодо збільшення терміну зберігання звітної бухгалтерської документації підприємства до п'яти років.

Застосування зазначених спеціальних заходів протидії майже неможливе без участі відповідних спеціальних суб'єктів боротьби.

Заходи, спрямовані на удосконалення роботи щодо виявлення економічних злочинів на підприємствах вугільної промисловості. Перелічені нами спеціальні суб'єкти протидії економічним злочинам функціонують в межах, визначених законодавством. Для того, щоб вести мову про заходи удосконалення їх роботи у даному напрямку, цілком логічним є визначення напрямків їх діяльності.

На нашу думку, до головних завдань СБУ у даному напрямку можна віднести виявлення, запобігання та розкриття корупції та організованої

* Див.: ст. 8 проекту Закону України про внесення змін до Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" (щодо фінансової звітності за міжнародними стандартами) від 14.04.2004 р., реєстраційний №5404 від 15.04.2004 (Комітет з питань економічної політики, управління народним господарством, власності та інвестицій) // www.rada.kiev.ua

злочинної діяльності у сфері економіки, взаємодія з правоохоронними органами у боротьбі зі злочинністю [77]. Аналіз публікацій у засобах масової інформації показав, що підрозділи СБУ не виявляють злочинну діяльність певних організованих злочинних груп, які діють на об'єктах вугільної промисловості, а лише допомагають органам внутрішніх справ, здебільшого через обмін оперативною інформацією про злочини, які готуються або вже вчинені на об'єктах цієї промисловості. Такий стан справ, на наш погляд, пояснюється двома причинами: 1) виявлення та протидія економічним злочинам у вугільній промисловості не є головним завданням СБУ (за КПК України у порядку ст. 112 "Підслідність" до компетенції СБУ в цій галузі можна віднести проведення досудового слідства за ст.ст. 209 та 255 КК України); 2) недостатня кількість підрозділів, які б займалися виявленням та знешкодженням організованих груп у цій галузі промисловості (в СБУ створений відділ "К" боротьби з корупцією і організованою злочинністю, а в структурі ОВС є підрозділи БЕЗ та БОЗ, які створені не тільки при УМВС областей, а також і при УМВС на транспорті, що значно розширює можливості органів внутрішніх справ у даному напрямку) тощо.

У протидії цим злочинам у стратегічній галузі не менш важливу функцію виконує і *податкова міліція*. Даний суб'єкт бере активну участь у запобіганні злочинам у сфері оподаткування [82]. За даними Податкової адміністрації, тільки за 1999 р. податковими органами в ПЕК було виявлено 5000 порушень податкового законодавства. Було стягнуто до державної казни 317 млн. грн. У вугільній промисловості виявлено 552 правопорушення, а скільки з них злочинів, у статистичних даних не вказано, тому що показники конкретизуються тільки у рамках всього ПЕК. Так, за першій квартал 2000 р. у ПЕК було виявлено 765 порушень податкового законодавства, порушено 319 кримінальних справ за ознаками ст. 148² "Ухилення від сплати податків" КК України 1960 р. [301, с. 3]. З моменту прийняття Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" активізувалася робота на стратегічних об'єктах щодо виявлення фактів злочинів, відповідальність за які передбачено ст. 209 КК України (2001 р.) [95]. Наприклад, за офіційними даними Державного департаменту боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, ДПА України у 2003 р. було виявлено 97 злочинів за ознаками ст. 209 КК України, з яких 5,1 % – на об'єктах ПЕК [65].

Незважаючи на те, що СБУ та податкова міліція здійснюють незначний обсяг роботи у сфері протидії економічним злочинам у вугільній промисловості, їх участь важлива при комплексних відпрацюваннях об'єктів стратегічного значення, у тому числі й вугільної промисловості.

Вважаємо, що їх діяльність має бути спрямована на виявлення та знешкодження економічних джерел існування організованих злочинних груп (далі ОЗГ), виявлення фіктивних фірм, які співпрацюють із вугледобувними підприємствами та суттєво загрожують їх економічній безпеці, виявлення фактів легалізації “брудних” коштів, при цьому здійснюватись у тісній взаємодії з органами прокуратури та органами внутрішніх справ.

Особлива роль у протидії як всій економічній злочинності, так і у конкретній галузі промисловості відведена саме *органам прокуратури*. Вона полягає в тому, що органи прокуратури вживають заходів щодо координації дій правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю та здійснюють слідчу профілактику. Щодо останньої, то в даному напрямку значну роль відіграють як слідчі прокуратури, так і слідчі ОВС (за результатами вивчення кримінальних справ з економічних злочинів у вугільній промисловості, більшість цих справ були порушені та знаходились у провадженні слідчих органів прокуратури) [75]. Було б доцільним для своєчасного виявлення економічних злочинів на об'єктах вугільної галузі з урахуванням можливостей органів прокуратури приділяти особливу увагу вивченню: 1) адміністративних матеріалів про неправомірне використання державного майна на об'єктах вугільної галузі (ст. 184-1 КУпАП), дрібне викрадення чужого майна (ст. 51 КУпАП), порушення права державної власності на надра (ст. 47 КУпАП) [120]; 2) вивченню цивільних справ з позовів про відшкодування майнової шкоди, завданої вугледобувному підприємству матеріально відповідальними особами або службовими особами цих підприємств. При цьому відомості, отримані в ході вивчення цих справ, можуть допомогти виявити обставини, при яких заподіюється матеріальна шкода підприємству або приховуваний злочин, а також певні упущення в діяльності судових органів.

Стосовно *спеціальних підрозділів ОВС* у протидії економічним злочинам у даній промисловості слід зазначити, що на їх ефективність впливають такі фактори: недостатній рівень координації у діяльності цих підрозділів; існування конкуренції між різноманітними підрозділами, службами, які належать до різних відомств [111, с. 72-77; 304, с. 77-81]; недоліки в діяльності самих спеціальних підрозділів. Саме вжиття відповідних заходів щодо їх усунення позитивно вплине на процеси своєчасного виявлення та протидії цим злочинам у стратегічних галузях економіки.

Визначені нами оперативні підрозділи ОВС реалізують свою функцію з протидії економічним злочинам на підприємствах вугільної промисловості переважно за допомогою оперативно-розшукових заходів. У зв'язку з чим для боротьби з економічною злочинністю особливу актуальність представляють проблеми оперативно-розшукової діяльності. Пояснюється це положення, на думку В.Д. Пчолкіна, змінами причин та умов, що ви-

значають динаміку, структуру та характер економічних злочинів, недоліками їх класифікації, а також розмежуванням компетенції різних суб'єктів ОРД, які здійснюють боротьбу з ними [252]. У той же час не в усіх сферах діяльності підрозділів ДСБЕЗ, БОЗ, ВБППВ розроблені заходи своєчасного реагування на нові способи вчинення злочинів, особливо таких, як у галузі паливно-енергетичного комплексу, що пов'язані з посяганням на державне майно та бюджетні кошти. Деякі фахівці в галузі оперативно-розшукової діяльності з метою покращення діяльності підрозділів ДСБЕЗ та БОЗ висловлюють думку про необхідність розробки та прийняття окремого нормативного акту, який би регламентував правові та організаційно-тактичні основи оперативного обслуговування стратегічних об'єктів економіки [7, с. 328-336].

Діяльність оперативних підрозділів на об'єктах вугільної промисловості також пов'язана з проведенням оперативно-розшукової профілактики (ОРП) економічних злочинів. ОРП є специфічним різновидом спеціально-кримінологічної профілактики економічних злочинів, для здійснення якої на належному рівні необхідне використання саме кримінологічної інформації [201, с. 572-579].

Вважаємо, що на об'єктах вугільної промисловості працівники ДСБЕЗ та БОЗ можуть здійснювати такі заходи ОРП: вивчення за допомогою засобів і методів ОРД контингенту осіб (особи, які схильні до вчинення економічних злочинів на цих об'єктах), за якими здійснюється оперативно-профілактичне спостереження; документування фактів та обставин дій цих осіб, що забезпечує реалізацію індивідуальних профілактичних заходів; ініціативне здійснення пошукових заходів для виявлення ознак підготовки до злочину, злочинних намірів або злочинної діяльності осіб, за якими здійснюється оперативно-профілактичне спостереження, тощо.

Не менш важливе значення для розробки заходів впливу на економічні злочини у цій галузі промисловості та здійснення процесу протидії їм відіграє знання спеціальними суб'єктами ОВС організаційно-виробничої діяльності вугледобувних підприємств. З аналізу результатів анкетування працівників УДСБЕЗ, УБОЗ УМВС України в трьох областях та вивчення кримінальних справ випливає, що в процесі обслуговування об'єктів вугільної промисловості працівникам цих оперативних підрозділів слід збирати інформацію про організаційно-виробничу діяльність вугледобувного підприємства, зокрема щодо:

- забезпечення зберігання майна на об'єкті;
- наявності невикористаного обладнання, його якісного стану та умов зберігання;
- наявності запасів сировини, матеріалів та умов їх зберігання;

- стану пропускної системи підприємства при завезенні чи вивезенні сировини, матеріалів, обладнання;

- ведення оперативного обліку замовлень і поставчань матеріалів, вугілля;

- своєчасного реагування на інформацію зі ЗМІ та Інтернету про недоліки в організації та оплаті праці на вугледобувних підприємствах, що значно сприятиме протидії викраденню ТМЦ, коштів та полегшить виявлення цих злочинів тощо.

Для удосконалення роботи щодо своєчасного виявлення економічних злочинів на об'єктах вугільної промисловості підрозділам ВБОЗ та ВДСБЕЗ ОВС, на нашу думку, необхідно враховувати певні особливості функціонування вугільних підприємств, а саме:

- при складанні кошторису витрат на утримання та експлуатацію гірничого обладнання іноді завищують витрати на поточний ремонт обладнання та транспортних засобів, які знаходяться на обліку у вугледобувних підприємствах. Тим самим утворюється резерв на випадок непередбачених обставин – передчасного виходу їх із ладу, а в деяких випадках і для викрадення;

- при вивченні витрат щодо зносу малоцінних та швидкозносувальних предметів слід приділити особливої уваги тим, що становлять дефіцит і на які існує дуже високий попит з боку комерційних структур (ці предмети можуть бути викрадені шляхом їх необґрунтованого списання, а потім реалізовані за заниженими цінами суб'єктам підприємницької діяльності, які можуть знову поставити їх на вугільне підприємство, але вже за набагато вищими цінами);

- якщо рік у рік витрати на знос малоцінних та швидкозносувальних приладів зростають без відповідного збільшення інших показників, слід вивчати причину цього явища з погляду можливого впливу факторів, що мають кримінологічний характер;

- необхідно приділяти особливу увагу збільшенню витрат на поточний ремонт будинків і споруд підприємств, що, можливо, пов'язане з залученням до цієї роботи “шабашників” та оформленням “мертвих душ” тощо.

У зв'язку з тим, що останні три роки в цій галузі активно відбуваються процеси приватизації вугледобувних підприємств, спеціальні суб'єкти ОВС не залишають поза увагою цей процес. Працівники ДСБЕЗ та БОЗ з метою запобігання вчиненню злочинів під час приватизації цих об'єктів здійснюють постійне оперативне супроводження кожного етапу їх роздержавлення. Згідно із законодавством цей процес складається з 3-х основних етапів:

1 етап – перетворення ДХК у державне підприємство (вони будуть

складатися з тих підприємств, які забезпечуватимуть закінчений виробничий цикл та витримають вимоги збалансованих майнових комплексів);

2 етап – корпоратизація державного підприємства (цей етап необхідний для визначення ринкової вартості об'єднання);

3 етап – безпосередньо приватизація державного підприємства [292].

У даному напрямку працівники зазначених спеціальних суб'єктів протидії економічним злочинам обов'язково здійснюють:

- вивчення суб'єктів, яких на конкурсній основі відбирає ФДМ, для кожної шахти, для проведення оцінки основних фондів вугільних підприємств;

- вивчення експертних оцінок пакетів акцій дочірніх підприємств і майна ДХК, де можливі зловживання певними службовими особами, спрямовані на необґрунтоване заниження вартості об'єкту. Так, станом на жовтень 2003 р. було тричі проведено оцінку ДХК "Павлоградвугілля" (перший раз об'єднання було оцінено в 3 млрд. 600 млн. грн., другий – в 1 млрд. 525 млн. грн., третій – в 1 млрд. 886 тис. грн.);

- вивчення дій керівництва ДХК, спрямованих на підвищення інвестиційної привабливості вугледобувних підприємств;

- оперативне супроводження процесів передачі в комунальну власність або приватизації об'єктів соціальної сфери, які не ввійшли до статутного фонду ДХК тощо [197, с. 1-3; 282, с. 85].

Слід зазначити, що приватизаційні процеси вугільних підприємств у цілому в країні відбуваються складно. На думку С. Єрмілова, колишнього Міністра палива та енергетики України, це пов'язане з проблемою перебування більшості підрозділів вугільної промисловості у стані банкрутства та санації [213].

Економічні злочини у вугільній промисловості вчинюються не тільки безпосередньо на самих вугледобувних підприємствах, а також і під час транспортування вугілля різних марок залізницею. Останнім часом на залізницях України спостерігається стійка тенденція зростання злочинності, зокрема у сфері вантажоперевезень. У той же час зі зростанням загальної кількості викрадень вантажів (мастильно-паливні матеріали, вугілля, металопрокат) відсоток розкриття цих злочинів суттєво зменшився і складає лише 82 %. Такий стан боротьби з цими злочинами, на думку деяких вчених, обумовлений певними факторами, а саме: існуванням організованих груп з добре поставленою розвідкою та контррозвідкою, недостатнім фінансуванням певних служб "Укрзалізниці"; постійним удосконаленням методів викрадення вантажів; наявністю застарілої системи контролю перебування вантажу на "Укрзалізниці" (такий контроль здійснює прийомоздавач на пунктах комерційного огляду – ПКО) [35, с. 75-79]. Останній фактор суттєво впливає на затримку факту фіксації злочину і початку його

розслідування.

Діюча система контролю вантажоперевезень зобов'язує прийомоздавача у разі виявлення нестачі вантажу визначити кількість нестачі та оформити “*Акт загальної форми*”, що прямує разом із потягом до одержувача вантажу. Після згоди одержувача вантажу складається “*комерційний акт*” на вантаж, який пересилається назад до місця оформлення “*Акта загальної форми*”. Саме *комерційний акт* враховується при вирішенні питання про порушення кримінальної справи, і з моменту її порушення починається відпрацювання залізниці у зворотному напрямку. До розслідування справи залучаються слідчі, оперативні працівники міліції здійснюють оперативно-розшукові заходи, але при цьому, як стверджують працівники транспортної прокуратури, великою є ймовірність того, що справа не буде розкрита на певній ділянці залізниці. Це пов'язане з тим, що розкрадання вчинено зовсім в іншому місті та призводить до безрезультатного витрачання державних коштів і відволікання спеціалістів [129, с. 46-47]. Якщо, наприклад, недовантаження вугілля або його розкрадання скоєно на Донецькій чи Придніпровській залізницях, то й розслідування злочинів має починатися там – із моменту першого виявлення нестачі. Але поки ще залишається невирішеною проблема контролю за вантажоперевезеннями на залізницях. Саме для виявлення факту викрадання вантажу вченими пропонуються певні технічні заходи вирішення даної проблеми, а саме здійснювати безупинний технічний контроль вантажів від станції завантаження до приймача вантажу.

Не останню роль у попередженні та викритті економічних злочинів на вугільних об'єктах, пов'язаних із викраденням вугілля вагонними нормами, відіграє підрозділ ВБППВ при УМВСТ. Саме з цим підрозділом необхідно постійно співпрацювати працівникам ВБОЗ та ВДСБЕЗ при проведенні профілактичних заходів на об'єктах вугільної галузі та для своєчасної протидії економічним злочинам. На жаль, не завжди така взаємодія відбувається з об'єктивних причин – заважає “гонитва” за кількісними показниками* [282, с. 89-90].

При вдосконаленні системи заходів протидії економічним злочинам ОВС необхідно враховувати і пропозиції практиків щодо цих заходів. Хоча, на нашу думку, вони іноді й носять декларативний характер, але частіше сприяють успішному вирішенню завдань з питань протидії та своєчасного виявлення цих злочинів. До них переважно належать заходи, спрямовані на утворення надійних оперативних позицій на об'єктах вугі-

* Результати вибіркового опитування працівників ВБППВ показали, що на сьогодні не існує ефективної взаємодії між ВБППВ та ДСБЕЗ, ВБОЗ УМВСТ на Придніпровській, Донецькій залізницях у попередженні та виявленні злочинів, пов'язаних з викраденням вантажів, саме через “гонитву” за показниками.

льної промисловості; проведення цілеспрямованих перевірок цих об'єктів щодо забезпеченості рівня зберігання матеріальних цінностей та правильності використання коштів цільової державної допомоги; здійснення контролю з використанням форм і методів оперативно-розшукової діяльності за великими торгівельними операціями на цих об'єктах [26, с. 97-100].

Діяльність спеціальних суб'єктів має також бути спрямована на *своєчасне виявлення осіб*, які можуть чи займаються протиправною діяльністю на шахтах та інших підприємствах вугільної промисловості. Але цей процес повинен відбуватися з обов'язковим урахуванням кримінологічної характеристики осіб, які притягувалися до кримінальної відповідальності або були засуджені за економічні злочини на цих об'єктах. У даному напрямку було б доцільним посилити контроль за особистими доходами службових осіб, а також за рухом коштів на їх особистих рахунках. Вважаємо за доцільне проведення працівниками ОВС спільно з керівництвом підприємств вугільної промисловості індивідуальної профілактики щодо осіб, які виявили намір вчинити злочин на цих об'єктах, за допомогою методів *переконання, стимулювання та примусу*. Дещо різні точки зору на це питання висловлюють працівники підрозділів БОЗ та ДСБЕЗ ОВС. Тільки 60,9 % серед опитаних висловилися за те, щоб проводити індивідуальну профілактику (профілактичні бесіди) з особами, які намагаються вчинити злочин, за участю керівників ДХК, а 39,1 % – проти. На думку останніх, ця робота є марною і суттєво впливає на “показники” в роботі. Ми вважаємо, що в даній ситуації суб'єкти профілактики економічних злочинів штучно сприяють вчиненню злочинів певними особами, щодо яких відома достовірна інформація про підготовку до вчинення такого злочину. На нашу думку, має спрацьовувати першочергова мета профілактики або протидії злочинам – недопущення доведення злочину до кінця та усунення певних причин та умов, що сприяють його вчиненню.

Удосконалення системи заходів протидії економічним злочинам ОВС, яка також сприяла б своєчасному виявленню цих злочинів, була б не повною без *застосування заходів, спрямованих на підвищення рівня кваліфікації працівників спеціальних підрозділів*. Цей процес, вважаємо, повинен відбуватися за допомогою педагогічних заходів, ефективність яких стосовно окремих видів злочинів визначається російським вченим О.І. Алексєєвим [4; 5].

Так, для підготовки спеціалістів підрозділів БОЗ, ДСБЕЗ, ВБППВ, на нашу думку, слід враховувати те, для якого регіону вони готуються, і з огляду на це вводити спеціальні курси, які б викладали фахівці у тій чи іншій галузі промисловості разом із практичними працівниками зазначених підрозділів, які безпосередньо займаються оперативним обслуговуванням відповідних об'єктів промисловості. Якщо ж брати і вивчати всі

галузі промисловості у комплексі, що пропонується навчальним процесом спеціалізованих ВНЗ МВС України, за обмежений час, то користі з цього буде мало. Це пов'язане з тим, що спеціаліста з боротьби з економічними злочинами в усіх галузях промислового комплексу і господарювання підготувати дуже важко – необхідно знати специфіку кожної галузі. Те, що у вугільній промисловості, крім вугледобувних підприємств, багато ще й допоміжних, обумовлює наявність широкого спектру специфічних елементів виробництва, які необхідно враховувати працівникам зазначених підрозділів для протидії економічним злочинам на цих об'єктах.

Для підвищення рівня кваліфікації спеціальних суб'єктів пропонуємо:

- на базі навчальних закладів МВС організувати курси підвищення кваліфікації терміном від 1 до 3 місяців суто за спеціалізацією майбутньої діяльності, на яких розглядати проблемні ситуації та проблемні кримінальні справи;

- на курсах підвищення кваліфікації моделювати можливі типові ситуації правопорушень із залученням провідних фахівців паливно-енергетичного комплексу (ПЕК);

- на курсах підвищення кваліфікації буде доцільним застосовувати ігрові моделі операцій, спрямованих на попередження економічних злочинів на цих об'єктах (моделі мають базуватися на аналізі можливих способів викрадення державного майна з підприємств, зловживання службовим становищем; на вивченні осіб, які частіше скоюють економічні злочини; на виявленні можливих форм взаємодії відповідних суб'єктів профілактики з чітким розподілом їх прав та обов'язків);

- здійснювати цілеспрямований відбір у підрозділи УДСБЕЗ, УБОЗ фахівців відповідних галузей економіки України, на яких буде покладений обов'язок здійснювати оперативне обслуговування підприємств вугільної галузі;

- на базі РВВС (районних відділів внутрішніх справ) чи МВВС (міських відділів внутрішніх справ), в яких працівники ДСБЕЗ займаються оперативним обслуговуванням об'єктів вугільної галузі, з метою ознайомлення зі структурою та особливостями діяльності певних підприємств, нормативними документами, які регламентують діяльність таких підприємств, та з економічною ситуацією у вугільній галузі – організувати проведення відповідних занять за участю представників ДХК чи викладачів відомчих навчальних закладів Міністерства палива та енергетики. Це пов'язано з тим, що в економіці як країни, так і вугільної галузі відбуваються постійні зміни, які вносять корективи у діяльність вугледобувних підприємств та можуть впливати на стан оперативної обстановки на цих об'єктах, а працівникам ОВС, у зв'язку з великою завантаженістю у роботі, важко слідкувати та аналізувати нові зміни і в законодавстві, і в еконо-

міці.

Саме на необхідність запровадження таких курсів у ВНЗ МВС вказали 68,2 % опитаних працівників ОВС. Проте для поліпшення ефективності діяльності ОВС у даному напрямку створення курсів підвищення кваліфікації недостатньо. Необхідно також впровадити раціональну перестановку кадрів, їх періодичну атестацію, підготовку і перепідготовку, інформаційно-аналітичне забезпечення. Вказані аспекти є необхідними умовами підвищення ефективності діяльності цих підрозділів у протидії економічним злочинам на вугільних підприємствах.

Деякі російські вчені (К.М. Тарсунов) стверджують, що попередження злочинів і забезпечення безпеки в промисловому регіоні є багатофакторною проблемою, для рішення якої іноді недостатньо зусиль самих тільки ОВС. Можна погодитись із тим, що цілком закономірною в сучасних умовах є активізація процесу зростання у вказаному напрямку зусиль різноманітних державних органів і суспільства в цілому [278, с. 106-113].

Заходи, спрямовані на удосконалення роботи щодо виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню економічним злочинам на підприємствах вугільної промисловості. У цьому аспекті вважаємо доцільним звернути увагу на деякі питання щодо вдосконалення застосування заходів кримінально-правового впливу, заходів щодо підвищення ефективності практики виконання вимог ст.ст. 23, 23-1, 23-2 КПК України, а також заходів щодо вдосконалення діяльності служб безпеки на приватизованих вугледобувних підприємствах.

Виходячи з результатів вивчення кримінальних справ з економічних злочинів, які були вчинені у вугільній промисловості, можна дійти висновку, що своєчасне вжиття *заходів кримінально-правового впливу* ефективно впливає на протидію злочинам. Особливу роль у вжитті вказаних заходів відіграють *суди*. Якщо звернути увагу на судову практику у кримінальних справах зазначеної категорії злочинів у вугільній промисловості то можна виявити, що: 1) у 43 % кримінальних справ до винних осіб був застосований Закон України “Про амністію”; 2) у 9 % – винним було призначено покарання у виді позбавлення волі на певний термін (від 1 до 7 років); 3) у 24 % – особи були звільнені від покарання з випробуванням; 4) у 24 % – особи були звільнені від кримінальної відповідальності в порядку ст. 45, 47, 48, 49 КК України 2001 р.; 5) у 10 % – поряд з основним покаранням не було призначено додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Останнім часом подібна тенденція зберігається у всіх економічних злочинах. Так, тільки з 1998 р. до 2002 р. зменшилась кількість осіб, яким призначено покарання у виді позбавлення волі на певний термін; зменшилась кількість осіб, яким призначена додаткова міра покарання у виді поз-

бавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [271, с. 36-41].

Вважаємо, що суди, враховуючи соціальні та економічні фактори вчинення таких злочинів відповідною категорією осіб, частіше всього не призначають покарання, пов'язане із позбавленням волі на певний строк, та додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а призначають альтернативні види покарання, враховуючи те, що особи, до яких вони застосовуються, можуть виправитись і без реального відбуття покарання, пов'язаного із позбавленням волі на певний термін.

Вибірковий аналіз кримінальних справ, розглянутих судами визначених регіонів з 1998 р. до 2003 р., свідчить про те, що амністія часто застосовується до осіб, винних у вчиненні певних злочинів на об'єктах вугільної промисловості. Але в цьому, на перший погляд позитивному, аспекті, є і відповідні негативні моменти, а саме те, що у 30 % кримінальних справ кримінологічної групи, що вивчається, в суді була змінена кваліфікація вчиненого діяння з тяжкої статті на більш м'яку, що в подальшому привело до призначення більш м'якого покарання, яке не пов'язане з позбавленням волі на певний термін, або до можливості застосувати Закон України "Про амністію". Щодо останнього, суди мотивують своє рішення тим, що в матеріалах кримінальної справи не повністю доведений умисел особи, яка вчинила злочин. У більшості випадків у суді здійснювалась перекваліфікація на злочин, вчинений з необережності (наприклад, зі ст. 364 на ст. 367 КК України) або матеріалами кримінальної справи не повністю доведено суми збитків від злочину.

Враховуючи сказане вище, вважаємо за доцільне внести пропозицію щоб суди з метою посилення превентивного впливу призначеного покарання за економічні злочини застосовували основні види покарання разом із додатковими, якщо особа для вчинення злочину використовувала своє службове становище.

Важливе значення для удосконалення роботи щодо виявлення та усунення детермінант, які сприяють вчиненню цих злочинів на об'єктах вугільної промисловості, відіграє слідча профілактика. В цілому під слідчою профілактикою злочинів розуміють спеціальну діяльність органів дізнання, досудового слідства ОВС і прокуратури у виявленні та усуненні причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів [13, с. 161]. Для реалізації слідчої профілактики у кримінально-процесуальному законодавстві передбачено, що зазначені органи обов'язково повинні при проведенні дізнання і досудового слідства виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню злочинів і вживати заходи щодо їх усунення через звернення до відповідних органів, громадських організацій, службових осіб із поданням

про вжиття заходів щодо усунення цих причин і умов (ст.ст. 23, 23-1 КПК України) [281, с. 117-124].

Аналіз кримінальних справ з економічних злочинів у вугільній промисловості показав, що майже в 80 % випадках ті заходи, які зазначались в поданні слідчого ОВС чи слідчого прокуратури, носили загальний характер. Працівники, нажаль, приділяють недостатньо уваги встановленню причин та умов, що сприяли вчиненню економічних злочинів на об'єктах вугільної промисловості. Як правило, слідчі ОВС та прокуратури у поданні використовують такі загальні фрази: “причинами та умовами, що сприяли скоєнню розкрадання, стала відсутність належного контролю на виробництві певного відділу підприємства”; “слабкий контроль з боку адміністрації підприємства, відсутність контрольно-перепускного пункту” та інше. Увага звертається на встановлення скоріше умов вчинення злочинів, ніж причин, що спонукали особу до цього. Згадаємо, що для ефективності здійснення профілактичних заходів для усунення причин та умов, що сприяли вчиненню економічних злочинів, слід дотримуватись законності та обґрунтованості, але це, як не прикро, робиться не завжди. У зв'язку з цим у кожному випадку пропозиції та рекомендації, які містяться в поданнях і ухвалах суду, мають базуватись на законі і зібраних у справі доказах [24, с. 138]. Не завжди у регулятивній частині цих документів надаються рекомендації щодо усунення керівниками відповідних підприємств детермінант, що вплинули на вчинення злочину їх працівниками. Як правильно зазначає А.П. Сафонов, серед працівників прокуратури немає єдиної думки щодо обов'язкового зазначення у поданні цих рекомендацій [263, с. 40].

На нашу думку, було б доцільним відображати у рекомендаціях тільки ті заходи, які б чітко впливали з матеріалів кримінальної справи і були б спрямовані на усунення дії криміногенних детермінант цих злочинів. Щодо останнього, то ці заходи повинні бути реальними для виконання службовими особами відповідних вугледобувних підприємств, яким це подання адресовано.

Практичне виконання подань організаціями, підприємствами вугільної галузі, які включають у себе вжиття службовими особами цих організацій відповідних заходів щодо усунення виявлених детермінант, фактично включає формальне “листування” про таке вжиття. Правоохоронними органами майже не здійснюється перевірка у напрямку справжнього визначення конкретних заходів, які були вжиті стосовно кожного подання.

Досі не вирішеним залишається питання про послідовність дій, які необхідно б було виконати для перевірки відповідним органом (який вніс подання) наявності вжитих заходів на підприємстві, де було вчинено злочин. На практиці контроль за виконанням подань обмежується одержан-

ням у встановлений термін (не більше 1 місяця) відповіді від організації про вжиті заходи, а той факт, чи дійсно це було здійснено, поки що лишається поза контролем. Дослідження показало, що лише органи прокуратури час від часу перевіряють виконання застосованих заходів відповідальними особами підприємств вугільної галузі. Проте, на нашу думку, залежно від певного випадку на усунення детермінант може бути потрібно більше місяця, а тому законодавцю доцільно було б це враховувати.

Все разом сказане вище дає можливість запропонувати наступні заходи, спрямовані на підвищення ефективності виконання подань:

1. При складанні подань слідчими ОВС та прокуратури слід вимагати від керівників підприємств вугільної галузі, де були вчинені економічні злочини, негайного усунення умов, а не причин, які тому сприяли. Це пов'язане з тим, що причини – це категорія більш постійна, ніж умови, які можна усунути на рівні відповідних державних органів (наприклад, КМУ, Мінвуглепром, Мінпаливенерго, органи місцевого самоврядування). Викладене також стосується і окремих ухвал, які виносяться судом відповідно до ст. 23-2 КПК України. Наприклад, як вугледобувне підприємство може своїми силами без втручання вищезазначених суб'єктів усунути таку причину, як низький рівень заробітної плати працівників цих підприємств?

2. При формулюванні причин та умов вчинення злочинів на конкретному об'єкті промисловості чітко їх зазначати з урахуванням специфіки роботи промислового об'єкта. Підтримуючи позицію В.В. Печерського, вважаємо, що це повинно впливати під час вивчення структури виробництва слідчими при розслідуванні економічних злочинів [210].

3. Рекомендацій щодо усунення причин та умов, які зазначаються в поданні (слідчим ОВС, прокуратури) або окремій ухвалі (судом), не повинні стосуватися оперативно-господарської діяльності вугільних підприємств і організацій тому що такі рекомендації виходять за межі компетенції цих суб'єктів.

4. Продовжувати практику щодо перевірки органами прокуратури реальності вжиття заходів службовими особами підприємств вугільної галузі, які були зазначені у поданні.

5. Забезпечити обов'язкове притягнення до відповідальності винних за невиконання або не реагування на подання слідчого.

У зв'язку з тим, що процес роздержавлення об'єктів вугільної галузі тільки набирає оберти, а в майбутньому планується, що вугільні підприємства будуть самостійними, на нашу думку, на цих підприємствах з новою формою власності з метою профілактики правопорушень та злочинів економічної спрямованості необхідним буде створення *служби безпеки*, які існують на багатьох приватних підприємствах, організаціях та устано-

вах. Саме на цей підрозділ покладаються головні обов'язки щодо забезпечення економічної безпеки будь-якого підприємства. Поряд із цим на сьогодні немає єдиної позиції як серед вчених, так і серед практиків щодо питання комплексного, системного підходу до забезпечення безпеки підприємств, механізму і принципів створення та функціонування служб безпеки, їх взаємодія між собою та правоохоронними органами.

Як зазначають деякі економісти (А.Ю. Пекін), там, де створюються служби економічної безпеки підприємства, вони частіш за все не мають розробленої та ефективно діючої системи оцінки і забезпечення економічної безпеки підприємств, теоретичної бази своєї роботи, що суттєво знижує ефективність їх функціонування [208, с. 181-187]. Тому при створенні таких підрозділів на приватизованих об'єктах, у тому числі й вугільної промисловості, необхідно враховувати зазначені недоліки, що буде тільки сприяти підвищенню ступеня економічної безпеки підприємства. Це, на наш погляд, викликає необхідність у доопрацюванні та прийнятті законопроекту "Про служби безпеки суб'єктів господарювання" [249; 250].

Цей Закон визначав би правові, організаційні та управлінські основи функціонування служб безпеки суб'єктів господарювання та інших юридичних осіб усіх форм власності, порядок їх взаємодії з іншими суб'єктами, які здійснюють діяльність у забезпеченні безпеки, а також права, обов'язки і гарантії працівників служб безпеки у зв'язку зі здійсненням цієї діяльності [249]. Належна правова база буде тільки сприяти підвищенню ефективності діяльності цих служб у своєчасному виявленні та усуненні криміногенних детермінант, внаслідок чого підвищить рівень економічної безпеки підприємства. Однак, у своїй діяльності цим підрозділам необхідно враховувати, що на ступінь економічної безпеки підприємства можуть впливати наступні обставини: 1) рівень забезпечення технологічної незалежності підприємства та досягнення високої конкурентноздатності; 2) висока ефективність менеджменту підприємства; 3) оптимальність та ефективність організаційної структури підприємства; 4) високий рівень кваліфікації персоналу підприємства, якісна правова захищеність усіх аспектів діяльності підприємства, забезпечення захищеності інформації, яка становить комерційну таємницю, тощо.

У цілому служба безпеки повинна буде співпрацювати зі спеціальними суб'єктами протидії економічним злочинам (БОЗ, ДСБЕЗ, СБУ, податковою міліцією, органами прокуратури).

На думку деяких вчених, однією з необхідних передумов нормального функціонування промисловості в цілому й існування окремих підприємств в умовах загальної економічної та політичної нестабільності є розробка і практичне застосування системи забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств [15, с. 138]. Така система включає в себе

комплекс заходів, спрямованих на захист нормальної діяльності підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз. Вважаємо, що в умовах становлення й розвитку ринкових механізмів економіки країни, приватизації стратегічних об'єктів, важливим завданням кримінології та економічних наук стає розробка та практичне застосування на практиці системи забезпечення кримінологічної безпеки як складової економічної безпеки таких підприємств у період економічної та політичної нестабільності. Щодо розроблення комплексної системи кримінологічної і економічної безпеки підприємств, які мають стратегічне значення для економіки держави, досі серед вчених немає єдиних поглядів, що ускладнює вирішення даного питання [12, с. 146-165; 208, с.181-187; 313, с. 15-17].

На нашу думку, *кримінологічна безпека вугледобувних підприємств* – це такий стан, при якому функціонує надійний механізм їх захисту від зовнішніх (злочинна діяльність організованих груп, окремих суб'єктів підприємницької діяльності) та внутрішніх (вчинення певних злочинів або злочинна діяльність службових осіб вугледобувних підприємств) загроз злочинного характеру, що дозволяє ефективно використовувати ресурси цих підприємств для забезпечення їх фінансової стійкості (стабільності). Важливе місце при організації кримінологічної безпеки вугледобувних підприємств в Україні відіграє розробка певної системи заходів переважно за участю служб безпеки цих підприємств та відповідних підрозділів ОВС, прокуратури та податкової міліції. Така система може включати в себе комплекс організаційно-управлінських, правових, економічних, соціальних, технічних заходів, спрямованих на ефективне забезпечення захисту безпеки цих підприємств від зовнішніх та внутрішніх загроз [283, с. 33-35].

Заходи, спрямовані на удосконалення контролю та нагляду за дотриманням законності на підприємствах вугільної промисловості. Контроль та нагляд належать до об'єктивно необхідних явищ суспільного життя. Їх наявність та особливості прояву зумовлені комплексом соціально-економічних факторів, які відображають важливі закономірності соціального розвитку.

Розгорнута характеристика змісту контролю (нагляду) як функції управління надана в роботі В.Г. Афанасьєва, який визначає контроль як систему спостереження та перевірки відповідності функціонування об'єкта прийнятим управлінським рішенням (законів, норм, планів, стандартів, правил тощо), виявлення допущених відхилень та визначення шляхів їх усунення [11, с. 240].

Саме контролю та нагляду належить одна з вирішальних ролей у системі заходів попередження злочинності в цілому. Теоретичним підґрунтям попередження злочинів контрольсько-наглядовими засобами є положення

про те, що ця діяльність за своїм змістом є засобом попередження злочинності. Як правильно писав В.К. Звірбуль стосовно наглядової діяльності прокурора, основна роль прокурорського нагляду у попередженні полягає у виявленні та усуненні порушень законів, які можуть бути обставинами, що сприяють вчиненню злочинів; припиненні переростання протиправної діяльності окремих посадових осіб і громадян у злочини [95, с. 66].

Терміни “контроль” і “нагляд” в етимологічному значенні є синонімами [33, с. 451, 555]. Вони використовуються у зв’язці з різноманітними органами і означають наявність певної компетенції щодо здійснення нагляду та перевірок у тій чи іншій сфері життєдіяльності. Виключенням із цього є тільки *прокуратура*. Виконуючи функцію нагляду за виконанням закону, вона має значно більший, ніж інші органи контролю, обсяг повноважень щодо виявлення та усунення порушень закону. Крім цього, якщо той чи інший орган контролю має право проводити перевірки тільки в окремій сфері життєдіяльності, то прокурорський нагляд розповсюджується на всі сфери життєдіяльності, врегульовані законами, у тому числі на діяльність самих контролюючих органів щодо дотримання законності. На наш погляд, прокурорський нагляд безпосередньо у вугільній галузі повинен бути спрямований на дотримання, по-перше, бюджетного законодавства, по-друге, правил проведення тендерів за рахунок бюджетних коштів, по-третє, законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності та використання надр тощо. Саме наглядовий напрямок діяльності органів прокуратури сприятиме своєчасному виявленню криміногенних детермінант та правопорушень, які можуть передувати вчиненню економічних злочинів.

Широкі можливості щодо контролю за виконанням відповідних законів у вугільній галузі має *Державна контрольно-ревізійна служба* [79]. Тому важливе значення для підвищення рівня протидії економічним злочинам на вугледобувних підприємствах матиме удосконалення діяльності *КРС* (контрольно-ревізійних служб). Реалізація цього напрямку полягає у необхідності підвищення якості проведення планових чи позапланових перевірок. КРС необхідно якомога повно відображати в актах ревізій результати *логічних перевірок* (порівняння господарських операцій, відображених у документах, з різними взаємопов’язаними показниками, подіями для того, щоб визначити, чи була об’єктивна можливість проведення цих операцій), *нормативно-правових перевірок* (встановлення відповідності здійснених операцій чинним правилам, вимогам статуту підприємства).

Вибіркове вивчення актів документальних ревізій на вугледобувних підприємствах продемонструвало, що при *економічних перевірках* у ході встановлення економічної доцільності здійснених операцій, їх обґрунтованості джерелами фінансування і попередніми розрахунками не в усіх випадках працівниками КРС досліджуються всі операції (це більше стосу-

ється комерційних відділів вугільних підприємств). Як правило, перевірка операцій має вибірковий характер. Це пояснюється стислим терміном проведення таких перевірок, але, на нашу думку, для підвищення ролі контролю за дотриманням законів та рівня протидії цим злочинам таке положення речей є неприпустимим.

Відповідно до Наказу Головного КРУ № 107 від 26 листопада 1999 року “Про затвердження Інструкції про організацію проведення ревізій і перевірок органами державної контрольно-ревізійної служби в Україні за зверненнями правоохоронних органів” КРВ у всіх випадках після закінчення перевірки на об’єкті повинні негайно (відповідно до п.5.1 Інструкції термін передачі актів ревізії до правоохоронних органів встановлений до 7 днів, а в деяких випадках – до 20 днів) пред’явити акт ревізії до ОВС, для того щоб у випадку виявлення фактів розкрадань чи зловживань з боку посадових осіб об’єкта, що був перевірений, порушити кримінальну справу [185]. Однак на практиці трапляються ситуації, коли акти перевірки фінансово-господарської діяльності вугільних підприємств надходять до ОВС та органів прокуратури з запізненням на 2-3 місяці, а іноді акти ревізій просто переписують, і в них вже міститься зовсім інша інформація, яка не відображає серйозних фінансових порушень. Виходячи з цього, було б доцільним через певні проміжки часу проводити атестацію кадрів КРУ, підвищувати їх професійний рівень.

Важлива роль у системі органів, які здійснюють контроль за виконанням законів на об’єктах вугільної галузі, належить *органам державної податкової служби* [82]. З урахуванням повноважень цих органів та практики їх діяльності на об’єктах вугільної галузі, вважаємо доцільним активізувати їх роботу не тільки щодо дотримання податкового законодавства, а й у напрямку виявлення фіктивних фірм, які співпрацюють із вугледобувними підприємствами, та протидії легалізації “брудних” коштів.

Останнім часом у забезпеченні контролю за законністю проведення процесу роздержавлення ДХК особливе місце, поряд із органами прокуратури та КРС, займають і ті суб’єкти, які спільно та узгоджено здійснюють контроль за цим процесом, а саме: *Спеціальна контрольна комісія по приватизації у ВРУ, Міністерство фінансів України, Фонд державного майна України, Рада національної безпеки і оборони України.*

Участь у здійсненні контролю за дотриманням законів на підприємствах вугільної галузі великої кількості органів на практиці тягне за собою дублювання та ”паралелізм” у цій роботі. З одного боку, існує факт нерационального використання засобів контролю, а з іншого – відволікання великої кількості службових осіб вугледобувних підприємств від безпосередніх обов’язків, пов’язаних зі здійсненням господарської діяльності.

Заходи щодо удосконалення функціонування системи протидії еко-

номічним злочинам на підприємствах вугільної промисловості. Вищесказане свідчить про те, що у протидії економічним злочинам у вугільній промисловості бере участь велика кількість суб'єктів, які в більшості випадків не пов'язані між собою відомчою приналежністю. Наявність у них (маються на увазі загальні та спеціальні суб'єкти) спільних завдань, з одного боку, та відомча роз'єднаність – з іншого, обумовлюють необхідність постійної взаємодії та координації між цими суб'єктами.

Зазначимо, що проблемам взаємодії та координації боротьби з економічними злочинами останнім часом присвячені праці вітчизняних вчених В.Т. Білоуса, О.Г. Кальмана, В.В. Коваленка та інших [20; 110; 118]. Проте, незважаючи на певну теоретичну розробленість цього питання, деякі його аспекти дотепер ще повністю не розроблені, а інколи викликають суперечки серед вчених та практиків. Це також стосується і проблеми вдосконалення взаємодії органів внутрішніх справ з іншими суб'єктами протидії економічним злочинам в окремій стратегічній галузі з урахуванням її специфіки. В працях зазначених вище вчених проблеми взаємодії та координації розглядаються лише у рамках всієї економічної злочинності, а не в окремих галузях економіки, де є свої особливості.

Термін “взаємодія” означає “взаємний зв'язок, взаємну підтримку” [200, с. 73]. За своїм змістом він є близьким до терміну “координація”, але, на нашу думку, в сфері протидії злочинності ототожнення цих категорій буде не зовсім коректним. Термін “координація”, то цей термін в юридичній літературі застосовується тоді, коли йдеться про взаємоузгоджену діяльність різних суб'єктів, які здійснюють боротьбу зі злочинністю та окремими злочинами. Поняття “координація” та “взаємодія” розрізняються як види відносин між суб'єктами профілактики злочинності. Так, при взаємодії обидві сторони (суб'єкти протидії злочинності) повинні самі організувати співробітництво у сфері боротьби з окремими видами злочинів і роль організатора взаємодії може виконувати як один, так і інший суб'єкт. При здійсненні координації одна із сторін є тільки організатором таких відносин, а інші, хоча і виступають їх суб'єктами, але організувати їх не повинні [13, с. 273-274]. Останнє, як правило, впливає з положень чинного законодавства. Так, наприклад, органи прокуратури відповідно до ст. 10 та 29 Закону України “Про прокуратуру” вживають заходів щодо координації дій правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю та здійснюють слідчу профілактику [75]. В цілому аналіз цих термінів показує, що взаємодія та координація є способами організації спільних дій у боротьбі зі злочинністю в цілому та окремими її видами.

Щодо координації суб'єктів протидії економічним злочинам в цілому та окремо на об'єктах вугільної промисловості, то, враховуючи географію цих злочинів та розташування об'єктів профілактичного обслугово-

вування, вона може бути як *адміністративно-територіальною* (завданням такої координації є узгодження зусиль всіх державних органів та організацій у сфері протидії злочинності на державному, регіональному та місцевих рівнях), так і *міжвідомчою* (прокурори областей, районів та міст організують координацію діяльності безпосередньо між правоохоронними органами) [166]. Важливу роль у розвитку адміністративно-територіальної координації до 2005 р. відігравав Координаційний комітет з питань боротьби із корупцією та організованою злочинністю (далі Комітет), а останнім часом функції Комітету були передані Раді національної безпеки і оборони України [286; 295]. Саме на цьому рівні діяльність РНБОУ та його регіональних представництв спрямована на організацію взаємодії усіх суб'єктів боротьби зі злочинністю для вирішення довгострокових стратегічних завдань. Слід зазначити, що, незважаючи на те, що цими комітетами розглядалась велика кількість різноманітних питань, питанню декриміналізації вугільної галузі не завжди приділяється окрема увага [293; 299; 300].

На відміну від адміністративно-територіальної, міжвідомча координація допомагає забезпечити діяльність тільки правоохоронних органів, і в першу чергу ОВС, СБУ, податкової міліції. Саме на цьому рівні координації його учасники вирішують тактичні задавання конкретного характеру. Вважаємо, що в даному напрямку, крім загальних форм координації, було б корисним активізувати застосовування і такої форми, як організація проведення спільних наукових досліджень за участю науковців у галузі боротьби з економічними злочинами на стратегічних об'єктах промисловості України [113, с. 42-43]. Такі дослідження мають бути спрямовані на вивчення криміногенної ситуації у вугільній галузі кожного регіону за 1-3 або 5 років*, а саме на з'ясування причин та умов, що сприяють вчиненню економічних злочинів.

В процесах *координації боротьби з економічними злочинами* у вугільній промисловості згідно з чинним законодавством відігравати вирішальну роль повинні органи прокуратури на різних рівнях**. Прокурорська

* Такий період пропонується нами, виходячи з того, що вказаний часовий ланцюг надасть можливість правильно і повно використовувати дані статистики і слідкувати за динамікою цих злочинів.

** Так, наприклад, у Законі України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" у ст. 16 закріплені деякі принципи положення, де на прокурора покладені функції забезпечення взаємодії органів прокуратури, ОВС, СБУ та інших правоохоронних органів у боротьбі із злочинністю [80]. Про координацію йдеться і в листі Генерального прокурора України від 25 квітня 1994 р. №20-13 та Наказі Генерального прокурора України від 19 січня 2004 р. №1. Саме останніми документами зазначено, що координація діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю у різних сферах соціального життя є важливим і пріоритетним напрямком в організації роботи органів прокуратури [Лист Генерального прокурора №20-13 "Про зміни в ст. 29 Закону України "Про прокуратуру" від 25.04.1994].

координація в цьому напрямку повинна створювати належні умови щодо: ефективного використання ресурсів ОВС, податкової міліції, СБУ, КРС та органів прокуратури у протидії економічним злочинам на вугледобувних підприємствах; уникнення дублювання функцій цими суб'єктами; спрямування всіх зусиль суб'єктів протидії на досягнення єдиного результату; повного і глибокого аналізу криміногенної ситуації в цій галузі; обміну інформації; налагодження взаємодії між суб'єктами протидії та ДХК (Об'єднаннями) вугільної галузі тощо. Слід зазначити, що проблеми саме прокурорської координації боротьби зі злочинністю висвітлені в роботах багатьох вчених: Л.М. Давиденка, В.К. Звірбуля, П.М. Каркача та інших [53; 113]. Проте ми не будемо докладніше зупинятися на цій тематиці, тому що проблеми прокурорської координації виходять за межі нашого дослідження.

Враховуючи те, що основну роботу у протидії економічним злочинам у вугільній галузі здійснюють ОВС безпосередньо через свої спеціальні підрозділи, запорука успіху такої роботи – *удосконалення взаємодії ОВС з іншими суб'єктами протидії*^{*}. Невирішення проблеми удосконалення взаємодії призведе до зниження ефективності системи заходів протидії, що застосовується відповідними суб'єктами.

Аналіз відповідних нормативно-правових документів [Наказ МВС України “Про затвердження Положення про основи організації розкриття органами внутрішніх справ злочинів загальнокримінальної спрямованості” №458 від 30 квітня 2004 р., Інструкція про взаємодію правоохоронних та інших державних органів України у боротьбі із злочинністю № 4348 від 10 серпня 1994 р., “Комплексна програма профілактики злочинності на 2001–2005 рр.” від 25 грудня 2000 р., укази Президента України “Про заходи щодо детінізації економіки України на 2002-2004 рік” від 5 березня 2002 р., „Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції” від 18 листопада 2005 р., Розпорядження КМУ "Про затвердження заходів щодо детінізації національної економіки на 2006-2007 роки" від 23 серпня 2005 р.] показав, що в них заходи щодо удосконалення взаємодії недостатньо зорієнтовані на боротьбу зі злочинністю у базових галузях економіки, у тому числі у вугільній галузі. Це, в свою чергу, обумовлює необхідність прийняття додаткових або уточнення існуючих програм щодо врегулювання питання взаємодії правоохоронних органів.

Для деталізації комплексу запобіжних заходів, який би застосовувався спеціальними суб'єктами і в першу чергу ОВС, на об'єктах вугільної

^{*} За узагальненими результатами проведеного нами вибіркового опитування 183 працівників ДСБЕЗ, ВБОЗ та слідчих, які займалися виявленням та розслідуванням економічних злочинів на об'єктах вугільної галузі, 63,7 % опитаних не співпрацювали з іншими правоохоронними органами і вважали, що в цьому немає сенсу.

промисловості, буде доцільним, на наш погляд, на базі зазначених вище документів після розроблення загальної “Концепції боротьби з економічною злочинністю” та прийняття Закону України “Про боротьбу з економічною злочинністю”, з урахуванням специфіки інфраструктури всіх вугільних регіонів (Донецького, Дніпропетровського, Львівського, Луганського) *розробити регіональні програми профілактики економічних злочинів у вугільній промисловості*. У них слід закріпити принципи побудови системи протидії економічним злочинам на цих об’єктах промисловості; чітко визначити загальні та спеціальні суб’єкти профілактики, їх права та обов’язки, напрямки та форми взаємодії; систему заходів профілактичного впливу; матеріально-технічне і кадрове забезпечення профілактичної роботи тощо.

З урахуванням тих злочинів, які вчинюються на об’єктах вугільної галузі, та можливостей виділених нами суб’єктів протидії, для підвищення ефективності їх діяльності у даній сфері пропонуємо наступні напрямки та форми взаємодії ОВС з іншими суб’єктами:

Напрямки міжвідомчої взаємодії:

1. З КРВ вугільних ”Об’єднань”, місцевими та регіональними відділами КРУ з метою виявлення фактів:

- незаконного списання основних засобів на підприємстві;
- нецільового використання бюджетних коштів та укладення економічно не вигідних угод з комерційними структурами на поставку необхідного обладнання за цінами, які в декілька разів вище, ніж у безпосередніх підприємств-виробників;
- незаконного нарахування премій та заробітної плати працівникам вугільних підприємств тощо.

2. З податковою міліцією з метою:

- виявлення фактів зловживань службовими особами у сфері податкового законодавства;
- виявлення фактів легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом;
- виявлення фактів нецільового використання бюджетних коштів;
- виявлення фіктивних фірм, з якими укладені угоди на вугільних підприємствах;
- своєчасного вивчення та недопущення приватизації об’єктів вугільної промисловості інвесторами за кошти, які отримані злочинним шляхом, тощо.

3. З підрозділами СБУ для:

- виявлення організованих злочинних груп на цих підприємствах та знешкодження їхнього економічного підґрунтя;
- протидії фактам викрадення вибухових речовин, що зберігаються на

цих підприємствах для проведення гірничих робіт;

- протидії організованим злочинним групам, які займаються викраденням вугілля вагонними та машинними нормами;

- своєчасного вивчення та недопущення приватизації об'єктів вугільної промисловості інвесторами для легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом;

- протидії злочинам, пов'язаним з незаконною приватизацією окремих підприємств галузі, тощо.

4. З органами прокуратури для:

- своєчасного порушення кримінальних справ щодо злочинів економічної спрямованості та сприяння якісному їх розслідуванню;

- своєчасного виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню цих злочинів на об'єктах вугільної галузі та вжиття заходів для їх усунення;

- перевірки дотримання законності при приватизації респектабельних об'єктів галузі тощо.

5. З керівництвом ДХК з метою:

- перевірки законності і цільового використання бюджетних коштів на закриття збиткових шахт та створення нових робочих місць для вивільнених працівників (разом з “Укрвуглереструктуризацією”);

- перевірки законності проведення тендерів на закупку обладнання для підприємств галузі за державні кошти;

- протидії зловживанням при списанні основних засобів та реалізації їх як металобрухту;

- своєчасного виявлення фіктивних фірм, які загрожують економічній безпеці цих підприємств;

- протидії фактам незаконного надання в оренду певних приміщень підприємств без узгодження цього питання з ФДМ та Мінвуглепромом тощо.

6. З відділами та управліннями ФДМ України для:

- протидії зловживанням, пов'язаним з оцінкою основних засобів стратегічних об'єктів, що підлягають приватизації;

- своєчасного вивчення та недопущення приватизації об'єктів вугільної промисловості інвесторами, які не мають досвіду роботи в цій галузі та наміру сприяти подальшому його розвитку тощо.

Напрямки відомчої взаємодії підрозділів ДСБЕЗ, БОЗ та БППВ ОВС:

1. Перевірка законності використання цільових бюджетних коштів на закупівлю обладнання.

2. Проведення індивідуальної профілактичної роботи щодо криміногенної групи осіб (працівники, які найбільш схильні до вчинення економічних злочинів) на цих підприємствах.

3. Оперативне супроводження процесів приватизації стратегічних

об'єктів.

4. Перевірка правильності проведення тендерів.
5. Перевірка законності здійснення великих бартерних операцій з вугіллям.
6. Протидія викраденню вугілля вагонними нормами.
7. Перевірка правильності надання в оренду окремих приміщень підприємств та земельних ділянок комерційним структурам.
8. Перевірка законності надання кредитів вугільним підприємствам під заставу вугілля, яке буде видобуте в майбутньому.
9. Перевірка правильності відпуску товарно-матеріальних цінностей у шахти та їх списання.
10. Перевірка правильності надання путівок у будинки відпочинку та нарахування премії інженерно-технічному персоналу підприємств.
11. Протидія груповим злочинам економічної спрямованості та діяльності організованих груп.
12. Перевірка необґрунтованої затримки виплати заробітної плати працівникам вугільної галузі та правильність використання керівництвом профспілок вугільних підприємств внесків шахтарів тощо.

Основні форми взаємодії:

1. Здійснення спільних слідчих та оперативно-пошукових заходів, спрямованих на своєчасне виявлення детермінант, що сприяють вчиненню економічних злочинів, а також виявлення цих злочинів на стадії підготовки чи замаху або вже вчинених, але невідомих правоохоронним органам.
2. Обмін інформацією з питань боротьби з економічними злочинами на об'єктах вугільної галузі (переважно це оперативна інформація про злочини, які готуються або вже вчинені, і є необхідність у негайному їх виявленні).
3. Постійне інформування ДХК відповідних підрозділів ОВС, СБУ, ПМ, органів прокуратури про: взаєморозрахунки з теплоелектростанціями та комерційними структурами за відвантажене вугілля (вивчення дебіторської, кредиторської заборгованості та її причини); рівень бартерних операцій; рівень заборгованості із заробітної плати; місце і час проведення тендерів; розміри державної підтримки роботи вугільних підприємств і напрямки використання цих коштів; час і місце проведення ревізій відомчими КРВ та результати таких перевірок тощо*.

* Саме удосконалення взаємодії з правоохоронними органами вимагає Мінпаливенерго від керівників ДХК. Так, у Рішенні колегії Міністерства "Про підсумки роботи паливно-енергетичного комплексу України за 9 місяців 2003 року" від 31 жовтня 2003 р. №9.1 звертається увага на: вжиття заходів щодо удосконалення практики взаємодії з правоохоронними органами для виявлення фактів зловживань у фінансово-господарській діяльності підприємств паливно-енергетичного комплексу (п. 9.2.); розробку до 1 грудня 2003 р. заходів Мінпаливенерго щодо протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом (п. 9.3.). [www.mpe.energy.gov.ua/minenergo/control/uk/publish]

4. Виконання окремих запитів правоохоронних органів щодо протидії цим злочинам.

5. Проведення спільних комплексних перевірок об'єктів вугільної галузі.

6. Видання керівниками відповідних правоохоронних органів спільних наказів щодо застосування узгоджених заходів, спрямованих на мінімізацію криміналізації вугледобувних підприємств на місцевому, регіональному та міжрегіональному рівнях*.

7. Проведення координаційних засідань керівників та інших працівників спеціальних суб'єктів (ОВС, СБУ, ПМ, органів прокуратури) за участю керівників ДХК (Об'єднань) на рівні області та окремих міст з метою:

- інформування про результати протидії економічним злочинам у цій галузі;

- спільного аналізу практики боротьби з економічними злочинами на об'єктах вугільної галузі та ефективності системи заходів, що застосовуються;

- вивчення та розповсюдження позитивного досвіду боротьби з економічними злочинами на об'єктах вугільної галузі (це можна здійснювати шляхом розробки спільних методичних рекомендацій з тактики виявлення, документування і протидії економічним злочинам, враховуючи особливості способу їх вчинення та специфіку виробничих процесів);

- розробки комплексних планів протидії економічним злочинам у вугільній промисловості на рівні регіону, району та міста, які повинні бути складовою частиною комплексних планів соціального та економічного розвитку підприємств та окремих регіонів тощо [55, с. 35].

Поряд із зазначеним вище слід також звернути увагу на те, що узагальнені результати досліджень В.Т. Білоуса, О.Г. Кальмана, В.В. Коваленка свідчать про недостатні зв'язки ОВС з населенням. Починаючи з 2003 року пріоритетним напрямком у діяльності підрозділів ОВС є впровадження політики МВС України – “працювати на народ”, а головною метою діяльності міліції – “соціальний комфорт громадян” [180, с. 3].

Виходячи з цього, у сфері протидії економічним злочинам на об'єктах

* Шляхом видання спільних наказів спеціальними суб'єктами профілактики можливо вирішити проблему взаємного інформування правоохоронними органами один одного про виявлені ними в процесі здійснення своїх функцій причини та умови у вугільній промисловості, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень, безпосередня боротьба з якими віднесена до компетенції іншого підрозділу чи служби у системі правоохоронних органів. У цьому напрямку необхідне спільне вивчення проблем профілактики та спільна, а скоріше, комплексна розробка пропозицій та заходів щодо їх вирішення (можливо внесення цими спеціальними суб'єктами спільних пропозицій до відповідних інстанцій, наприклад на локальному рівні до керівництва ДХК, про усунення причин та умов, що сприяють вчиненню економічних злочинів).

вугільної галузі не буде зайвим застосування заходів, що спрямовані на посилення взаємодії ОВС з населенням. До цих заходів можна віднести законодавче забезпечення (прийняття певних законів або затвердження відповідних комплексних програм), залучення громадськості до вирішення завдань боротьби з економічною злочинністю. В даному випадку важливо, щоб норми не тільки правильно і чітко визначали реальні механізми соціального та правового захисту громадян, але також декларували б позитивне ставлення держави до самої ідеї участі населення у процесі попередження економічних злочинів і злочинності взагалі. У законотворчому процесі і в практичній діяльності необхідно максимально враховувати застосування відносно нових елементів (грошових виплат) у механізмі спонукання населення до участі у процесі забезпечення безпеки і попередження економічних злочинів на об'єктах вугільної промисловості. В сучасних умовах примусити людей допомагати ОВС у попередженні злочинів на ідеологічній основі досить проблематично.

У цьому напрямку важливим також є чітке визначення засад, на яких будуть здійснюватися взаємодія та координація правоохоронних органів. Саме на це звертає увагу професор О.В. Негодченко при розгляді питання стосовно удосконалення правоохоронної діяльності ОВС у боротьбі зі злочинністю [192, с. 11–17]. Можна погодитись із позицією вітчизняного вченого О.М. Ключова, що взаємодія ОВС у боротьбі зі злочинністю на регіональному рівні має базуватися на таких загальних принципах, як законність, науковість, правова впорядкованість, системність, гласність та плановість [116, с. 14–19].

Крім вищеперерахованих заходів для ефективного функціонування системи протидії економічним злочинам у вугільній галузі слід назвати й удосконалення *ресурсного забезпечення* діяльності суб'єктів такої протидії. Ресурсне забезпечення має включати у себе належне фінансування, кадрове забезпечення, матеріально-технічні засоби. Проблема ресурсного забезпечення потрібно розглядати під різним кутом зору: з позиції такої забезпеченості окремих суб'єктів боротьби зі злочинністю у межах того чи іншого відомства і з позиції самої концепції попередження злочинності, що передбачає постійне ресурсне забезпечення державних програм у даній сфері. Вирішення цієї проблеми буде тільки сприяти оптимальному режиму роботи всіх суб'єктів та механізмів системи протидії на цих об'єктах і тим самим підвищить потенціал всієї системи.

Наприкінці зазначимо, що удосконалення системи заходів протидії економічним злочинам у вугільній промисловості ще не свідчить про її ефективність та ефективність діяльності спеціальних суб'єктів боротьби. Тому існує потреба у постійному *аналізу й оцінці діяльності цих суб'єктів* на стратегічному об'єкті промисловості. Як не прикро, але на

практиці основним критерієм оцінки діяльності працівників правоохоронних органів і досі вважається співвідношення розкритих злочинів до загальної кількості вчинених. Чим вищий відсотковий показник, тим краща оцінка роботи правоохоронців, і навпаки, чим нижчі абсолютні показники порівняно з аналогічними показниками минулих років, тим ця оцінка гірша. Але значення цих показників лише відносне і, на нашу думку, призводить до зростання латентної злочинності та навмисного її приховування.

Для оцінки діяльності спеціальних суб'єктів протидії економічним злочинам у цій промисловості необхідно враховувати не тільки кількісні, але й якісні показники. При цьому слід звертати увагу на наступні кількісно-якісні показники (*критерії оцінки*): кількість виявлених злочинів і якість їх розкриття; кількість справ, направлених на додаткове розслідування; відсоток справ, у яких особи виправдані судом; кількість припинених злочинів у вугільній галузі на стадії підготовки або замаху; обсяги відшкодованої матеріальної шкоди від економічних злочинів за допомогою правоохоронних органів; кількість подань, складених у порядку ст. 23-1 КПК України, та відповідей від керівників підприємств вугільної галузі про вжитих заходів щодо усунення криміногенних факторів; результати перевірки реальності виконання подань слідчих ОВС та органів прокуратури; стан економічної безпеки вугледобувних підприємств за звітний період; вивчення громадської думки щодо оцінки діяльності правоохоронних органів; кількість проведених правоохоронними органами комплексних перевірок об'єктів цієї галузі промисловості та його результати; кількість проведених спільних нарад з питань протидії економічним злочинам у цій галузі за участю як загальних, так і спеціальних суб'єктів протидії, та їх результати тощо.

Для того щоб запровадити таку систему оцінки, необхідно розробити основні (базові) *критерії оцінки діяльності правоохоронних органів*, які б склали спеціально вибрану систему показників, призначену для оцінки ефективності визначеної однорідної за своїм характером діяльності органів і підрозділів ОВС, прокуратури, СБУ, податкової міліції*.

Таким чином, поліпшення функціонування системи протидії цим злочинам полягає в удосконаленні координації та взаємодії визначених нами суб'єктів, їх ресурсного забезпечення, оцінки ефективності їх діяльності,

* У даному напрямку слід також визначитись із суб'єктом, який буде проводити аналіз і оцінку діяльності відповідних правоохоронних органів з метою отримання більш об'єктивних результатів. Вважаємо, що цю роботу мають виконувати незалежні експерти (громадяни, які мають відповідну освіту, або науковці) методом опитування (анкетування), спираючись на основні критерії оцінки діяльності цих спеціальних суб'єктів, запропоновані нами вище.

взаємодії з населенням.

У цілому стосовно спеціальних заходів протидії цим злочинам слід зазначити, що в більшості випадків ці заходи спрямовані на усунення конкретних детермінант, які безпосередньо впливають на рівень кримінологічної безпеки вугледобувних підприємств. І саме вони застосовуються спеціальними суб'єктами, до яких відносяться: підрозділи ДСБЕЗ, БОЗ УМВС областей, ДСБЕЗ, БОЗ, БППВ при УМВСТ, органи прокуратури, СБУ, податкова міліція.

Діяльність вказаних спеціальних суб'єктів є важливою при комплексних відпрацюваннях об'єктів вугільної галузі і спрямована на виявлення економічних джерел існування організованих злочинних груп (ОЗГ), виявлення фіктивних фірм, організацію контролю за відвантаженням і відправкою великих обсягів вугілля комерційним структурам, попередження можливих фактів розкрадань чи зловживань тощо [Додаток Д].

Заходи у цій галузі, які застосовуються спеціальними суб'єктами, мають бути побудовані на принципах законності, демократизму, гуманності, обґрунтованості, економічної доцільності, науковості, реальності, конкретності тощо.

Для удосконалення антикриміногенного впливу на економічні злочини у вугільній промисловості є необхідність постійно переглядати напрямки та форми як взаємодії спеціальних підрозділів ОВС з іншими суб'єктами протидії, так і координації спеціальних та загальних суб'єктів боротьби. Враховуючи географію розташування об'єктів вугільної промисловості, було б доцільним здійснювати координацію суб'єктів протидії не на державному, а скоріше на міжрегіональному, регіональному та місцевому рівнях.

Спеціальні заходи протидії економічним злочинам на об'єктах вугільної галузі будуть ефективними тоді, коли застосовуватимуться у комплексі з загальносоціальними заходами протидії цим злочинам.

ВИСНОВКИ

Розробка теоретичних і прикладних проблем протидії економічним злочинам у вугільній промисловості в сучасних умовах належить до числа актуальних кримінологічних проблем. Проведення комплексного дослідження й аналізу кримінологічно значущої інформації за період з 1998 р. до 2007 р. щодо рівня, динаміки, географії економічних злочинів у вугільній галузі країни, характеристики осіб, які вчиняють ці злочини, детермінант, які сприяють їх вчиненню, і головних напрямків протидії цим злочинам на об'єктах вугільної промисловості дозволяє дійти таких висновків.

Реалізація завдань протидії економічним злочинам у вугільній промисловості та розробка стратегії і тактики протидії їм потребують одноманітного розуміння поняття “економічні злочини”, її правової і соціальної сутності, здійснення науково обґрунтованої класифікації економічних злочинів, яка б дозволила розробляти і застосовувати у попереджувальній діяльності спеціальні комплекси запобіжних заходів: економічних, соціальних, політичних, організаційно-управлінських, правових та інших. З урахуванням цього має будуватися і визначення стратегічних підходів до розробки тактичних заходів правоохоронних органів у вугільній промисловості.

Під *економічними злочинами у вугільній промисловості* пропонується розуміти переважно умисні корисливі злочини, які вчиняються на об'єктах вугільної галузі службовими та іншими особами, які включені в систему економічних відносин у цій галузі та посягають на ці відносини, а також на порядок управління економікою на об'єктах цієї галузі, заподіюючи при цьому шкоду економічним інтересам працівників галузі, в цілому галузі та державі.

До більш суттєвих ознак економічних злочинів нами віднесено: а) відповідна сфера економічних відносин; б) заподіяння шкоди економічним інтересам громадян, суб'єктів господарювання та держави, які охороняються законом; в) наявність умисної форми вини та корисливого мотиву; г) спеціальний суб'єкт злочину та загальні суб'єкти, що включені в систему економічних відносин, на які вони посягають. Відповідно, до економічних злочинів у цій галузі промисловості доречно віднести ті, відповідальність за які передбачена ст.ст. 175, 191, 209, 210, 212, 222, 233, 357, 364, 366-368 КК України.

Проведений аналіз криміногенного стану вугільної галузі свід-

чить про те, що економічні злочини на об'єктах цієї галузі розповсюджені не на всій території України, а у певних регіонах (Волинському, Дніпропетровському, Донецькому, Кіровоградському, Луганському, Львівському) і залежить від місця залягання родовищ кам'яного вугілля та функціонування вугледобувних підприємств. Найбільш ураженими через економічні злочини залишаються вугільні галузі таких регіонів: Луганського (42 %), Донецького (40 %), а найменше – Дніпропетровського (7 %), Львівського (3 %), Волинського (1 %), Кіровоградського (0,8 %).

Виявлено, що останнім часом, хоча і спостерігається незначна тенденція до зменшення, абсолютна кількість економічних злочинів у вугільній промисловості ще залишається високою. В середньому кількість злочинів за дослідний період коливалась від 680 до 1159. Характер динаміки свідчить також про нові способи вчинення, розширення масштабів корумпованості, організованості і латентизації економічних злочинів у цій галузі, що в цілому співпадає з загальними тенденціями у всій економічній злочинності.

У структурі економічних злочинів у цій галузі переважають злочини у сфері службової діяльності (46 %), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (42 %), господарські злочини (9 %). Незважаючи на загальну тенденцію до незначного зменшення цих злочинів у вугільній галузі, рівень особливо тяжких, тяжких і злочинів середньої тяжкості поступово зростає і становить 86 %.

Залишається багато випадків вчинення злочинів у групі (в середньому 38 % від усіх осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності). Питома вага осіб, які вчинили економічні злочини на об'єктах цієї галузі, становила 32%. Більшу вікову групу серед осіб, які були притягнуті до кримінальної відповідальності за економічні злочини на об'єктах вугільної промисловості, становлять особи жіночої та чоловічої статі віком від 40 до 50 років – 60,3 %, що відрізняється від показників у всій економічній злочинності (переважають особи старше 30 років) Співвідношення чоловіків і жінок становить відповідно 60% і 40%, що співпадає з подібним розподілом у всій економічній злочинності. За соціальним станом серед засуджених у вугільній галузі переважають керівники підрозділів і керівники підприємств (60%), а за всіма економічними злочинами – робітники (62,8 %).

Галузеве дослідження економічних злочинів дозволило більш точно визначити коло криміногенних посад на підприємствах вугільної галузі, ніж загальні дослідження. Насамперед, це начальники та заступники структурних підрозділів цих підприємств, директори вугледобувних пі-

дприємств, директори з комерційних питань вугледобувних підприємств, головні інженери шахт тощо.

Стосовно впливу терміну перебування на певній посаді на вчинення економічного злочину, то у всій економічній злочинності переважають особи, які працювали на підприємстві більше 5 років (36,7 %), а у вугільній галузі навпаки – особи, які обіймали посади від 2 до 5 років (48,5 %); хоча серед жінок у цій галузі переважають ті особи, які перебували на посадах від 5 до 10 років. Щодо освітнього рівня засуджених за економічні злочини у вугільній галузі осіб зазначимо, що на відміну від даних за всією економічною злочинністю (8,5 % – особи, які мали вищу освіту, 66 % – особи, які мали спеціальну та середню освіту), у цій галузі переважають особи, які мають вищу (48,4 %) та спеціальну (42,5 %) освіту. Рівень рецидиву у засуджених осіб у вугільній галузі дещо нижчий (5 %), ніж в усіх сферах економіки (7–9 %).

У цілому як для осіб, які вчиняють злочини на об'єктах вугільної галузі, так і для особи корисливого злочинця залишається притаманною корислива мотивація та антисуспільна спрямованість, яка залежить від моральних якостей цих осіб. Отримана в результаті дослідження кримінологічна інформація щодо таких осіб може використовуватися правоохоронними органами, і, в першу чергу ОВС, для прогнозування криміногенної обстановки на підприємствах вугільної галузі в конкретному регіоні та злочинної поведінки окремих категорій працівників цих підприємств; корегування планів щодо протидії економічним злочинам у даній галузі промисловості; поглибленого вивчення осіб, які схильні до вчинення цих злочинів; конкретизації заходів індивідуальної профілактики щодо осіб, які схильні до вчинення цих злочинів у даній галузі, тощо.

На підставі відповідних критеріїв ми систематизували економічні злочини у цій галузі, поділивши останні на 9 основних груп. Саме така систематизація буде корисною для органів внутрішніх справ при визначенні пріоритетних напрямків профілактичної діяльності спеціальних підрозділів на об'єктах цієї галузі.

Рівень латентності цих злочинів у вугільній галузі досі залишається таким же високим, як і рівень латентності всіх економічних злочинів, і дорівнює 90 %. З метою виявлення латентних злочинів у цій галузі доцільним є: більш широке використання експертного опитування фахівців правоохоронних органів та досвідчених працівників вугледобувних підприємств; здійснення прокуратурою перевірок щодо вжитих правоохоронними органами заходів у відповідь на критичні виступи у ЗМІ стосовно окремих службових осіб підприємств вугільної галузі; вивчення прокуратурою

та ОВС матеріалів перевірки контрольно-ревізійними службами вугледобувних підприємств щодо фактів порушення службовими особами підприємств галузі фінансової дисципліни; проведення економічного аналізу на вугледобувних підприємствах контрольно-ревізійними службами та аудиторським фірмами тощо.

Щодо дослідження детермінант економічної злочинності, то воно є невід'ємною складовою всієї системи боротьби зі злочинністю. Саме загальні криміногенні фактори детермінації економічної злочинності в Україні обумовлюють формування комплексу криміногенних факторів, які впливають на вчинення економічних злочинів у вугільній промисловості.

Здебільшого проблеми протидії економічним злочинам у вугільній промисловості обумовлені специфікою детермінації цих злочинів. Визначено, що найбільш суттєво на детермінацію економічних злочинів у вугільній галузі промисловості впливають такі фактори: *економічні* (наявність бартерних операцій, недостатній рівень державної підтримки вугледобувних підприємств, недоліки цінової політики на видобуте вугілля, відсутність обґрунтованого підходу розподілу коштів на підтримку окремих підприємств галузі, відсутність державного контролю за монополізацією комерційними структурами безпосередніх виробників обладнання для вугільної галузі, недосконалість механізму приватизації рентабельних вугледобувних та переробних підприємств), *політичні* (відсутність перспективної політики розвитку вугільної галузі, прийняття власними структурами економічних рішень під впливом політичних міркувань, недоліки політики реструктуризації неприбуткових підприємств галузі), *соціальні* (відсутність належної державної підтримки для вирішення проблем, пов'язаних із закриттям шахт, працевлаштуванням вивільнюваних працівників таких підприємств, несвоєчасні виплати заробітної плати при наявності високої середньої заробітної плати по галузі та збільшення обсягів реалізованого вугілля, що є наслідком хибної політики окремих керівників вугледобувних підприємств, а не держави в цілому), *правові* (відсутність прозорої енергетичної стратегії держави та єдиної концепції розвитку вугільної галузі, наявність нормативно-правових документів, які мають декларативний характер і спрямовані на усунення негативних наслідків у галузі, а не на усунення відповідних факторів), *організаційно-управлінські* (вони головним чином полягають у недоліках діючої системи контролю за збутом вугільної продукції, системи звіту та обліку з боку керівництва, у кадровій роботі підприємств вугільної галузі; відсутності певний час чіткої вертикальної системи керування галуззю; недотриманні керівниками вугледобувних підприємств елементарної фінансової

дисципліни).

На стан боротьби з економічними злочинами у цій промисловості негативно впливають і певні недоліки, які існують у діяльності правоохоронних органів і перш за все пов'язані з: недосконалістю законодавства (відсутність розробленої “Концепції боротьби з економічною злочинністю” та відповідних концепцій боротьби з економічними злочинами в окремих сферах економіки, Закону України “Про боротьбу з економічною злочинністю”), недоліками у виборі пріоритетних напрямків боротьби з економічними злочинами, проблемами підвищення кваліфікації працівників органів внутрішніх справ, недоліками політики “гонитви за кількісними показниками” в діяльності органів внутрішніх справ, відсутністю дієвого механізму взаємодії ОВС з іншими правоохоронними органами щодо протидії економічним злочинам у цій галузі тощо.

Оскільки вчинення економічних злочинів у вугільній промисловості залежить від економічних, соціальних, політичних, правових, організаційно-управлінських факторів, які постійно змінюються, то важливим завданням держави має стати здійснення стабільного кримінологічного моніторингу криміногенного стану цієї стратегічної галузі промисловості.

Встановлена система загальних та спеціальних суб'єктів протидії економічним злочинам у вугільній промисловості. До загальних суб'єктів віднесені: Верховна Рада України, Секретаріат Президента України, Кабінет Міністрів України, Міністерство палива та енергетики, Міністерство вугільної промисловості, Міністерство фінансів України, Фонд державного майна, Антимонопольний комітет України, органи місцевого самоврядування. До спеціальних суб'єктів: органи прокуратури, СБУ, податкова міліція, відповідні підрозділи ОВС (підрозділи боротьби з економічною злочинністю, а саме відділ боротьби зі злочинністю в базових галузях економіки та з нецільовим використанням бюджетних коштів та спеціальний відділ ДСБЕЗ на стратегічних об'єктах при УМВС України в області; підрозділи боротьби з організованою злочинністю, а безпосередньо відділи боротьби з ОЗГ у пріоритетних напрямках економіки; підрозділи БОЗ, ДСБЕЗ, ВБППВ – відділ боротьби з протиправними посяганням на вантажі УМВСТ; слідчі підрозділи), суд, контрольно-ревізійні служби.

Робота, яка проводиться загальними та спеціальними суб'єктами щодо протидії економічним злочинам у вугільній промисловості, їх організованим формам, потребує постійного корегування як на загальносоціальному, так і спеціально-кримінологічному рівнях.

Визначені нами головні напрямки протидії економічним злочинам у стратегічній галузі, основні завдання, суб'єкти, принципи та засоби протидії цим злочинам мають забезпечити системний підхід до їх здійснення.

Заходи загальносоціальної та спеціально-кримінологічної протидії економічним злочинам на об'єктах цієї галузі мають розроблятися і здійснюватися в рамках єдиної стратегії. При цьому система заходів загальносоціальної протидії повинна передувати заходам спеціально-кримінологічної протидії.

Загальносоціальні заходи у цій галузі мають бути спрямовані на вирішення соціально-економічних проблем та удосконалення соціально-економічного розвитку галузі шляхом: визначення єдиної прозорої енергетичної стратегії України та розроблення „Концепції перспективного розвитку та державної підтримки вугільної галузі промисловості”; розроблення та прийняття “Державної цільової програми реформування та фінансової підтримки вугільної галузі”, яка б відповідає вимогам, що закріплені у Законі України “Про державні цільові програми”; підвищення інвестиційної привабливості вугледобувних підприємств для залучення коштів зарубіжних інвесторів у розвиток цієї галузі; посилення контролю з боку Міністерства вугільної промисловості за ціновою політикою у галузі; забезпечення на належному рівні соціального захисту працівників вугільної галузі та членів їх сімей, у тому числі і вивільнюваних унаслідок закриття шахт працівників; подолання кризи неплатежів за рахунок зниження бартерних операцій із вугіллям; удосконалення процесу реформування управління галуззю, який пов'язаний з корпоратизацією та подальшою приватизацією її об'єктів, та інше.

Для вдосконалення системи спеціально-кримінологічної протидії економічним злочинам у вугільній промисловості розроблена та запропонована система заходів протидії, яка повинна реалізовуватися у п'ять основних напрямках, а саме: 1) застосування загальних заходів спеціально-кримінологічного характеру; 2) заходи, спрямовані на удосконалення роботи щодо виявлення злочинів; 3) заходи, спрямовані на удосконалення роботи щодо виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів (заходи щодо підвищення ефективності практики виконання вимог ст.ст. 23, 23-1, 23-2 КПК України); 4) заходи, спрямовані на удосконалення контролю та нагляду за дотриманням законності на підприємствах вугільної промисловості; 5) заходи щодо удосконалення функціонування системи протидії злочинам (координація, взаємодія, контроль за виконанням профілактичних заходів, оцінка ефективності застосування заходів спеціальними суб'єктами тощо).

Серед спеціально-кримінологічних заходів протидії слід відзначити

наступні:

1. Введення заборони на закупівлю підприємствами вугільної галузі гірничого обладнання у приватних підприємців без наявної необхідності.

2. Розробка належних технічних умов зберігання товарно-матеріальних цінностей та економічних умов їх використання у шахті. Відмова від метричної системи обліку кількості видобутого вугілля, яке зберігається на вугільних складах чи в бункерах вугледобувних підприємств.

3. Підвищення рівня кваліфікації працівників спеціальних підрозділів ОВС через створення спеціальних курсів на базі ВНЗ МВС для працівників ДСБЕЗ та БОЗ, які обслуговують об'єкти вугільної галузі.

4. Для більш конкретної деталізації комплексу запобіжних заходів, який би застосовувався спеціальними суб'єктами, і в першу чергу ОВС, на об'єктах вугільної промисловості, є доцільним після розроблення загальної "Концепції боротьби з економічною злочинністю" та прийняття Закону України "Про боротьбу з економічною злочинністю" з урахуванням специфіки інфраструктури всіх вугільних регіонів розробити регіональні програми профілактики економічних злочинів у вугільній промисловості, в яких закріпити принципи побудови системи протидії економічним злочинам на цих об'єктах промисловості; чітко визначити загальні та спеціальні суб'єкти профілактики, їх права та обов'язки, напрямки та форми взаємодії; систему заходів профілактичного впливу; матеріально-технічне і кадрове забезпечення профілактичної роботи тощо.

5. Підтримується позиція про здійснення координації протидії цим злочинам на двох основних рівнях, а саме на адміністративно-територіальному рівні, де важливу роль у забезпеченні взаємодії усіх суб'єктів боротьби зі злочинністю для вирішення довгострокових стратегічних завдань у цій галузі промисловості відіграють регіональні комітети з питань боротьби з корупцією та організованою злочинністю, та міжвідомчому рівні, де важливу роль відіграють органи прокуратури і допомагають забезпечити діяльність тільки правоохоронних органів у цьому напрямку.

Враховуючи першочергову роль у протидії економічним злочинам у цій галузі, ОВС необхідно також приділяти увагу вдосконаленню напрямків та форм відомчої та міжвідомчої взаємодії. Основні форми взаємодії спеціальних суб'єктів протидії повинні полягати у: здійсненні спільних слідчих та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на своєчасне виявлення детермінант, що сприяють вчиненню економічних злочинів, а також виявлення цих злочинів на стадії підготовки, замаху або вже вчинених, але невідомих правоохоронним органам; обміні ін-

формацією з питань боротьби з економічними злочинами (переважно це оперативна інформація про злочини, які готуються або вже вчинені, і є необхідність у негайному їх виявленні); постійному інформуванні ДХК відповідних підрозділів ОВС, СБУ, ПМ, органів прокуратури про взаєморозрахунки з теплоелектростанціями та комерційними структурами за відвантажене вугілля (вивчення дебіторської, кредиторської заборгованості та її причини), рівень бартерних операцій, рівень заборгованості з заробітної плати, місце і час проведення тендерів, розміри державної підтримки роботи вугільних підприємств і напрямки використання цих коштів, час і місце проведення ревізій відомчими КРС та результати таких перевірок, проведенні спільних комплексних перевірок об'єктів вугільної галузі; проведенні координаційних засідань керівників та інших працівників спеціальних суб'єктів (ОВС, СБУ, ПМ, органів прокуратури) за участю керівників ДХК на рівні області та окремих міст з метою інформування про результати протидії економічним злочинам у цій галузі, спільного аналізу ОВС з іншими правоохоронними органами практики боротьби з економічними злочинами на об'єктах вугільної галузі та ефективності системи заходів, що застосовуються; розробки комплексних планів протидії економічним злочинам у вугільній промисловості на рівні регіону, району та міста, які мають бути складовою частиною комплексних планів соціального та економічного розвитку підприємств та окремих регіонів.

З метою налагодження в майбутньому форм та напрямків взаємодії правоохоронних органів зі службами безпеки приватизованих вугледобувних підприємств запропоновано внести відповідні теоретично обгрунтовані зміни та уточнення до проекту Закону України "Про служби безпеки суб'єктів господарювання" від 30.03.2006 р. реєстр. №9264.

Враховуючи те, що єдині критерії оцінки ефективності діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю ще не розроблені, виникають певні труднощі щодо визначення таких критеріїв для спеціальних суб'єктів протидії економічним злочинам у вугільній галузі. Тому нами для оцінки діяльності останніх суб'єктів протидії запропоновано враховувати наступні показники: кількість виявлених злочинів і якість їх розкриття; кількість справ, направлених на додаткове розслідування; відсоток справ, в яких особи виправдані судом; кількість виявлених злочинів у вугільній галузі на стадії підготовки або замаху; обсяги її матеріальної шкоди від економічних злочинів, відшкодовано за допомогою правоохоронних органів; кількість подань, складених у порядку ст. 23-1 КПК України, та відповідей від керівників підприємств вугільної галузі про вжиття заходів щодо усунення криміногенних факторів; результати перевірки щодо виконання подань слідчих ОВС та органів прокуратури; рівень економічної

безпеки вугледобувних підприємств за звітний період; вивчення громадської думки щодо оцінки діяльності правоохоронних органів; кількість проведених правоохоронними органами комплексних перевірок об'єктів цієї галузі промисловості та їх результати; кількість проведених спільних нарад з питань протидії економічним злочинам у цій галузі за участю як загальних, так і спеціальних суб'єктів протидії.

Ефективна боротьба з цими злочинами у стратегічній галузі потребує комплексного системного підходу та органічного поєднання загальносоціальних та спеціально-кримінологічних заходів, чітко визначених пріоритетів та належного кадрово-професійного, інформаційно-аналітичного, науково-методичного, матеріально-технічного забезпечення тощо. Ігнорування цих складових суттєво знижує ефективність протидії економічним злочинам у даному напрямку.

У цілому практичне втілення визначених у дослідженні заходів загальносоціальної та спеціально-кримінологічної протидії економічним злочинам у вугільній промисловості країни може послабити дію визначених криміногенних факторів і зменшити рівень цих злочинів.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПРОТИДІЯ ЕКОНОМІЧНИМ ЗЛОЧИНАМ У ВУГІЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ

ДОДАТКИ

Додаток А

Стан вугільної промисловості України¹

Графік А.1

¹ Дані, наведені у графіку, взяті з таких джерел: Адамов Б.И., Губерная Г.К., Чиликин А.И. Перспективы развития угольной промышленности Украины. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 1999. – С.4; звіти про підсумки роботи ПЕК у відповідні роки // www.mpe.energy.gov.ua/minenergo/control/uk/publish/02.12.03; звіти про підсумки роботи Міністерства вугільної промисловості // www.mvp.gov.ua/mvp/control/uk/publish.

Додаток Б

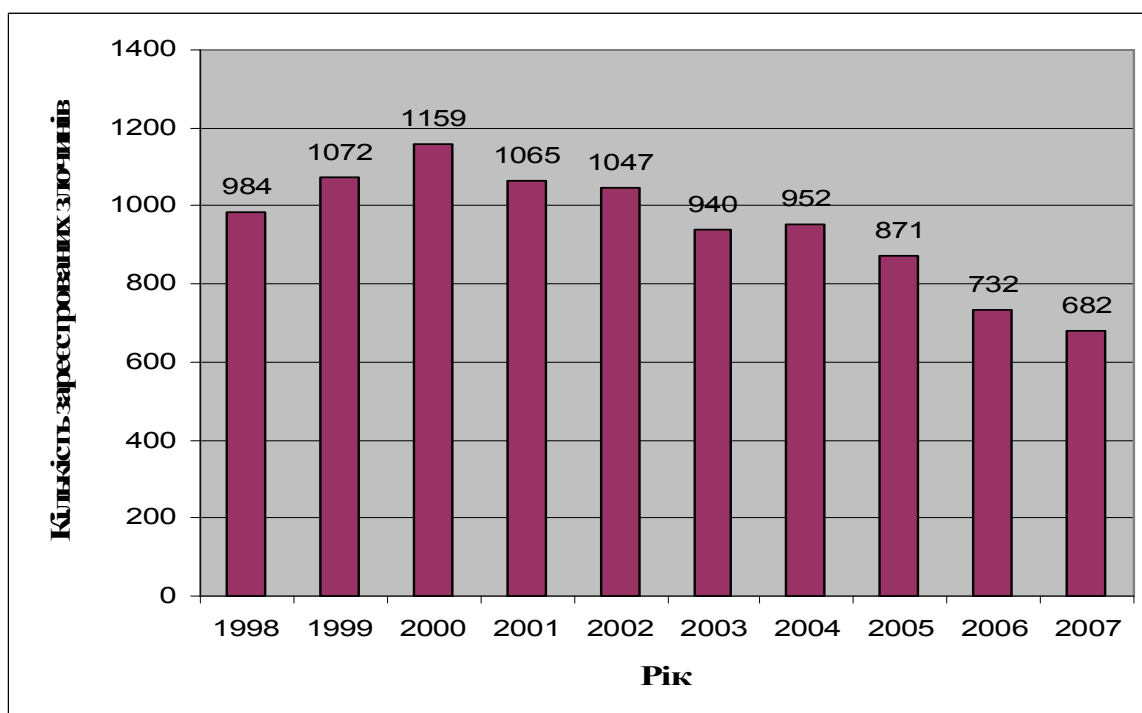
Кількісно-якісні показники економічних злочинів у вугільній промисловості України

Додаток Б.1

Дані про кількість виявлених економічних злочинів органами внутрішніх справ та географія їх розповсюдження по регіонах України

Гістограма Б.1.1

Кількість економічних злочинів, виявлених у вугільній промисловості України протягом 1998-2007 років (за даними ДІТ МВС України)

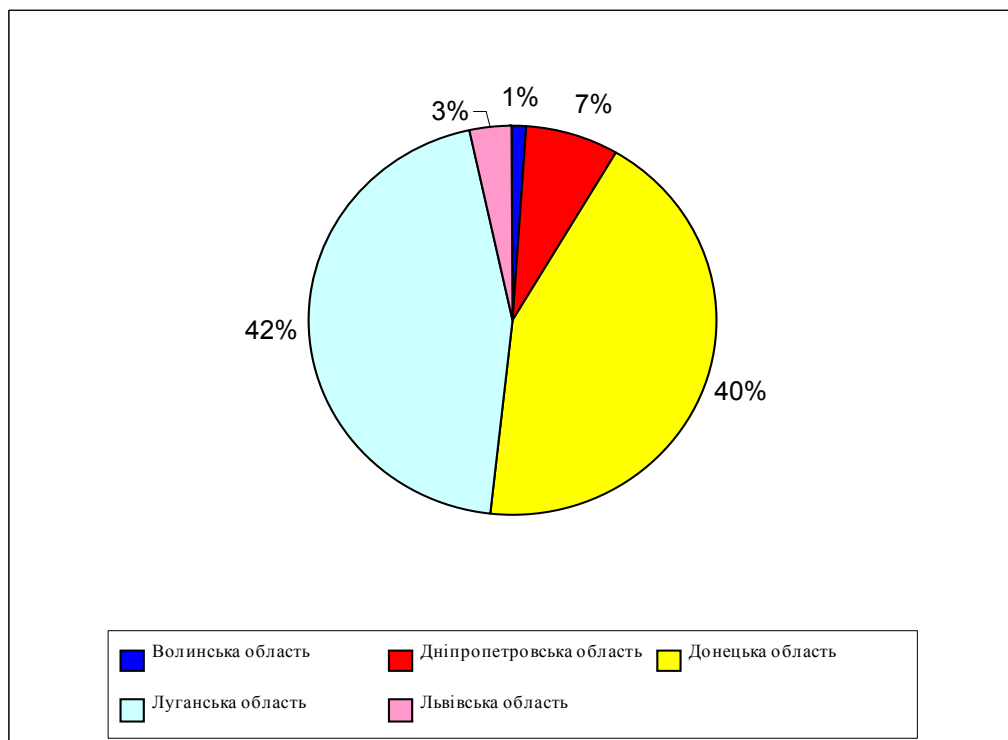
Таблиця Б.1.1.1

Динаміка економічних злочинів, зареєстрованих у вугільній промисловості України за період 1998-2007 рр. (за даними ДІТ МВС України)

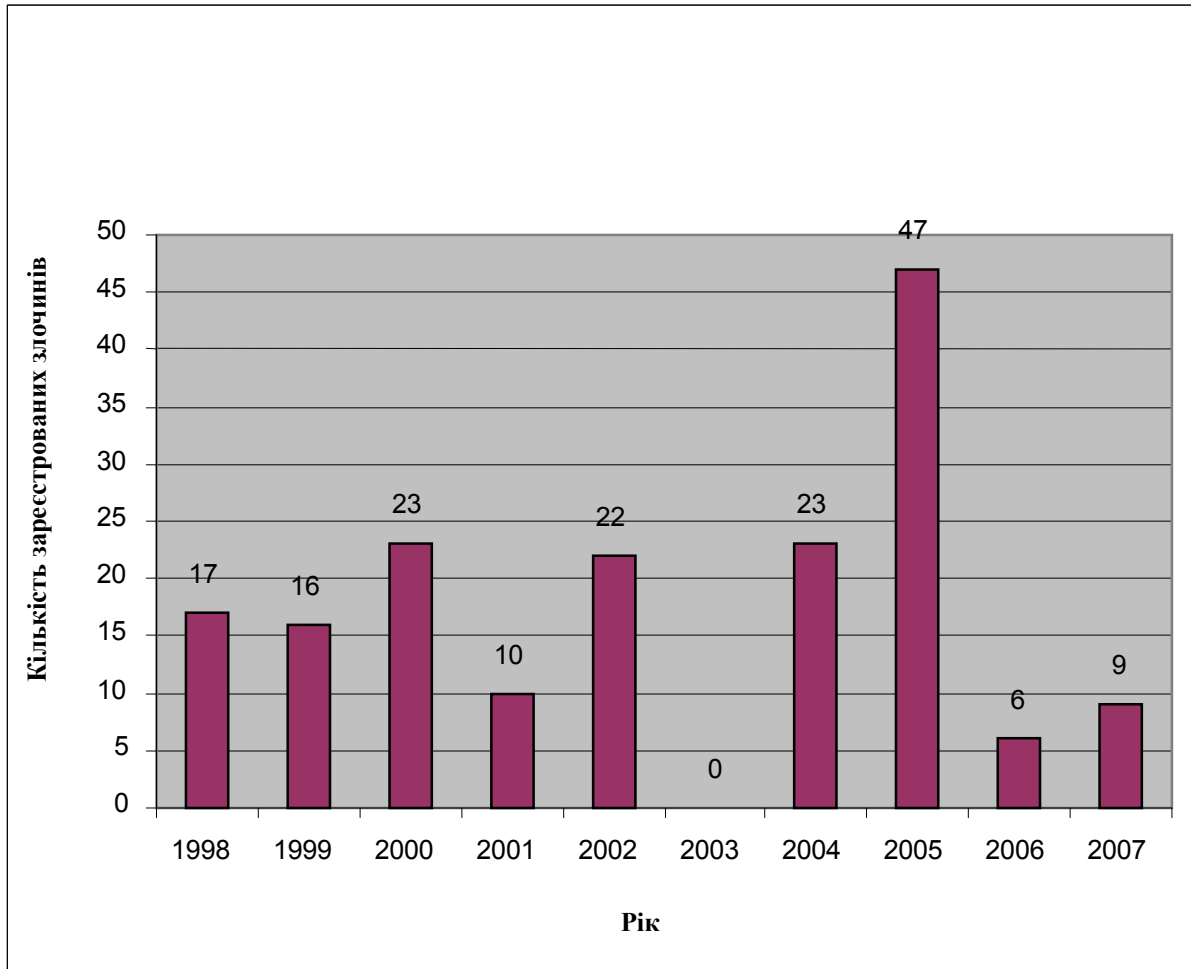
Показники	Роки									
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість зареєстрованих економічних злочинів	984	1072	1159	1065	1047	940	952	871	732	682
Динаміка (+/-) у % до 1998 р.		8,9	17,8	8,2	6,4	- 4,5	-3,3	-11,5	- 25,6	- 30,7

Діаграма Б.1.2

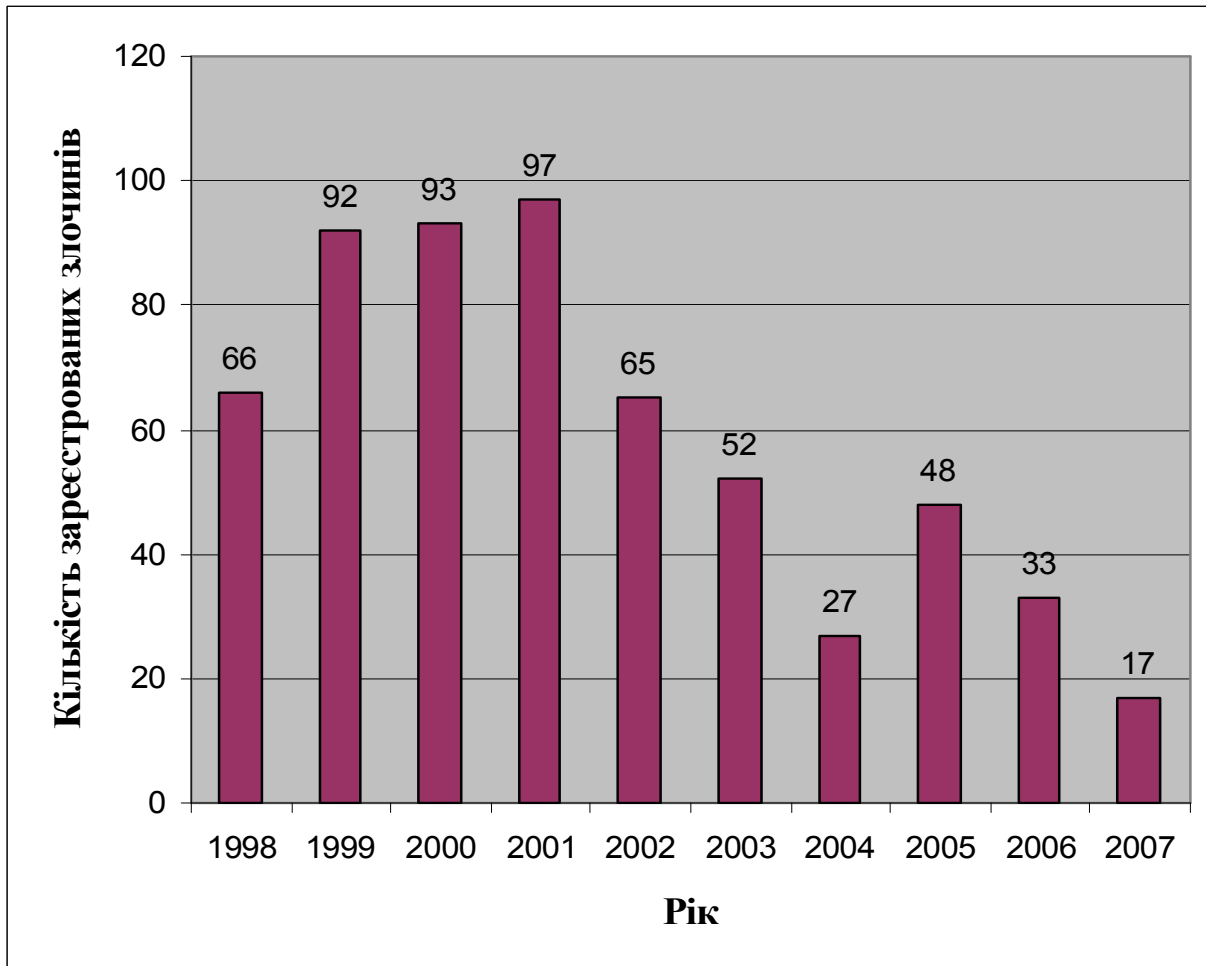
Розподіл економічних злочинів у вугільній промисловості України за регіонами протягом 1998-2007 років (за даними ДІТ МВС України)

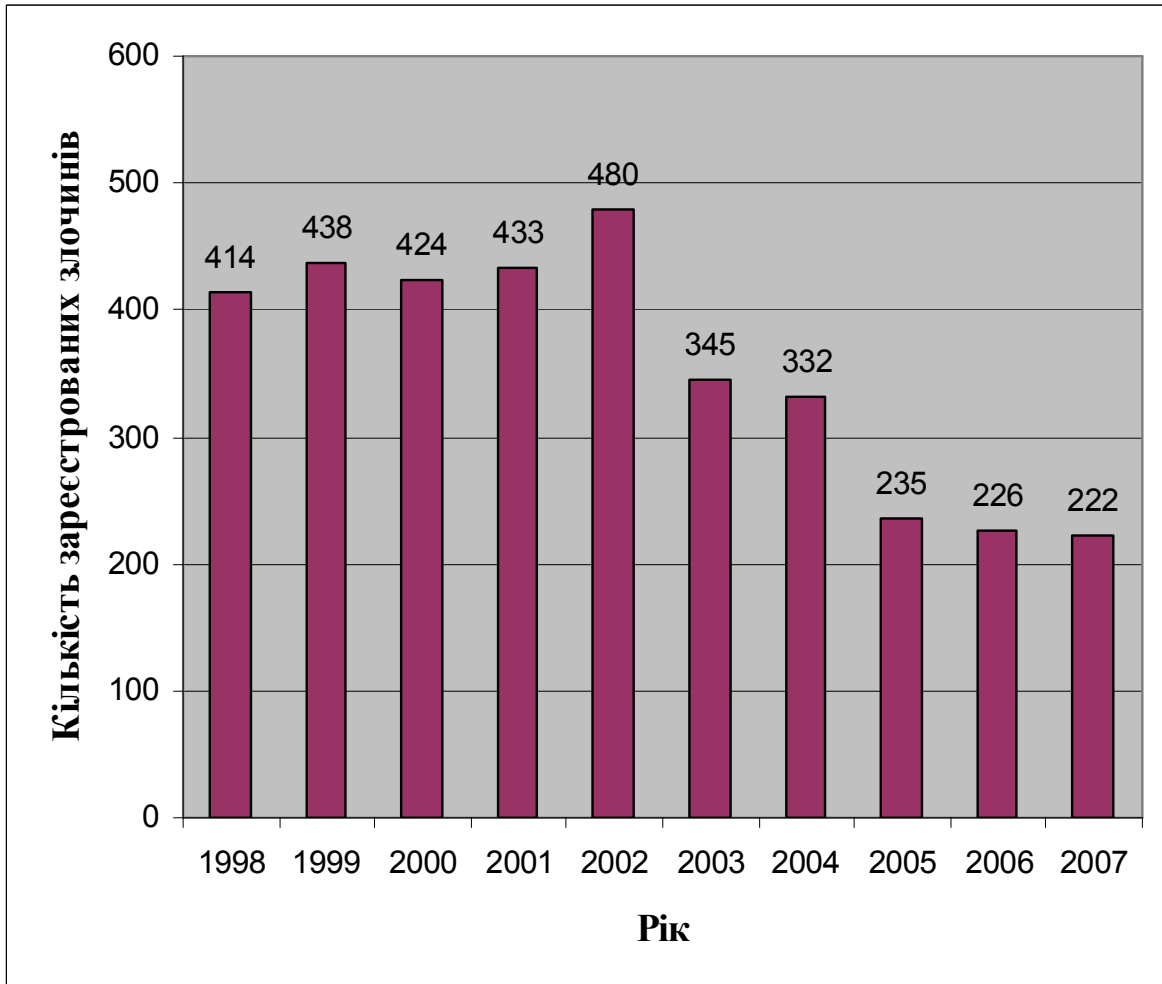
**Кількість виявлених економічних злочинів у вугільній промисловості
Волинської області з 1998 р. до 2007 р.
(за даними ДІТ МВС України)**

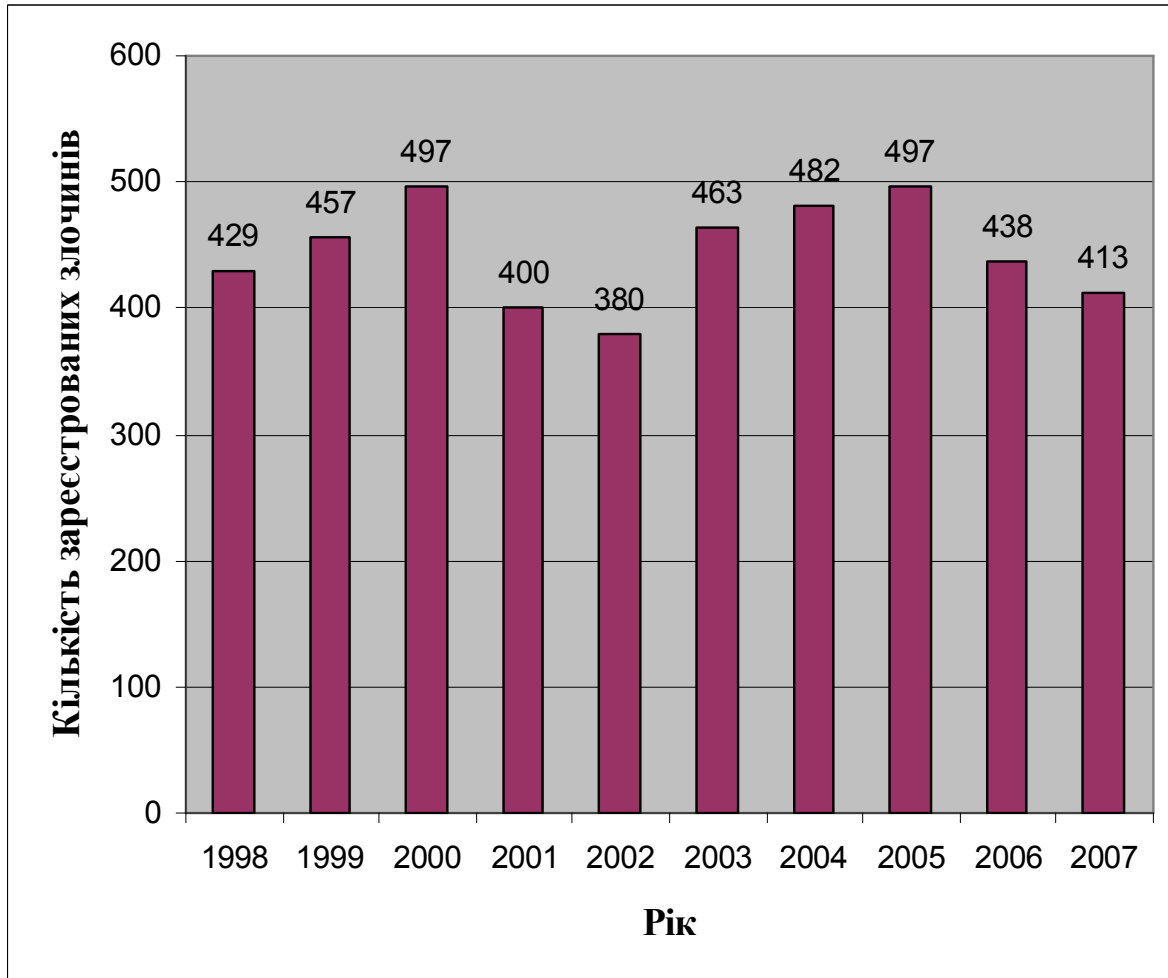
**Кількість виявлених економічних злочинів у вугільній промисловості
Дніпропетровської області з 1998 р. до 2007 р.
(за даними ДІТ МВС України)**

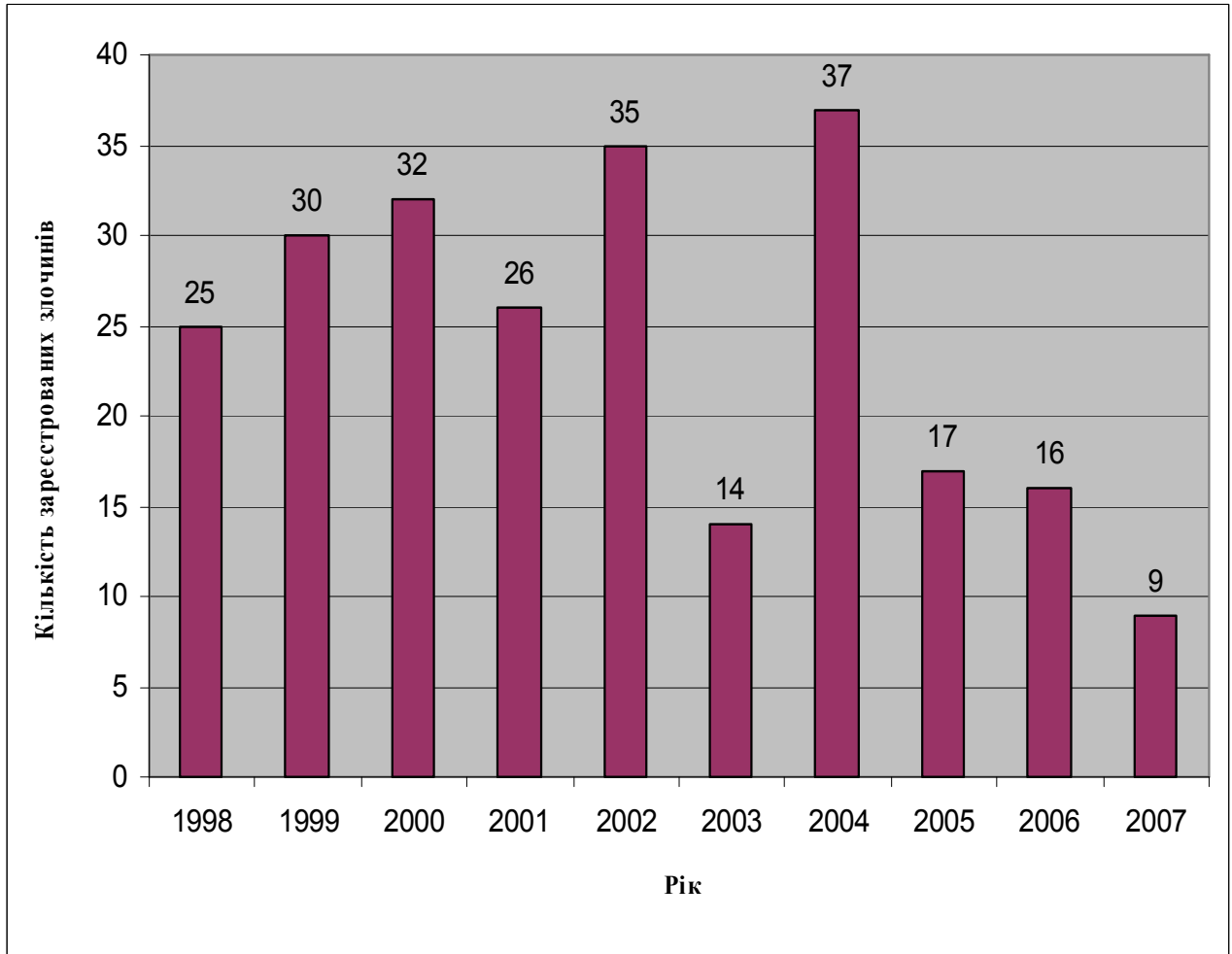
**Кількість виявлених економічних злочинів у вугільній промисловості
Донецької області з 1998 р. до 2007 р.
(за даними ДІТ МВС України)**

**Кількість виявлених економічних злочинів у вугільній промисловості
Луганської області з 1998 р. до 2007 р.
(за даними ДІТ МВС України)**

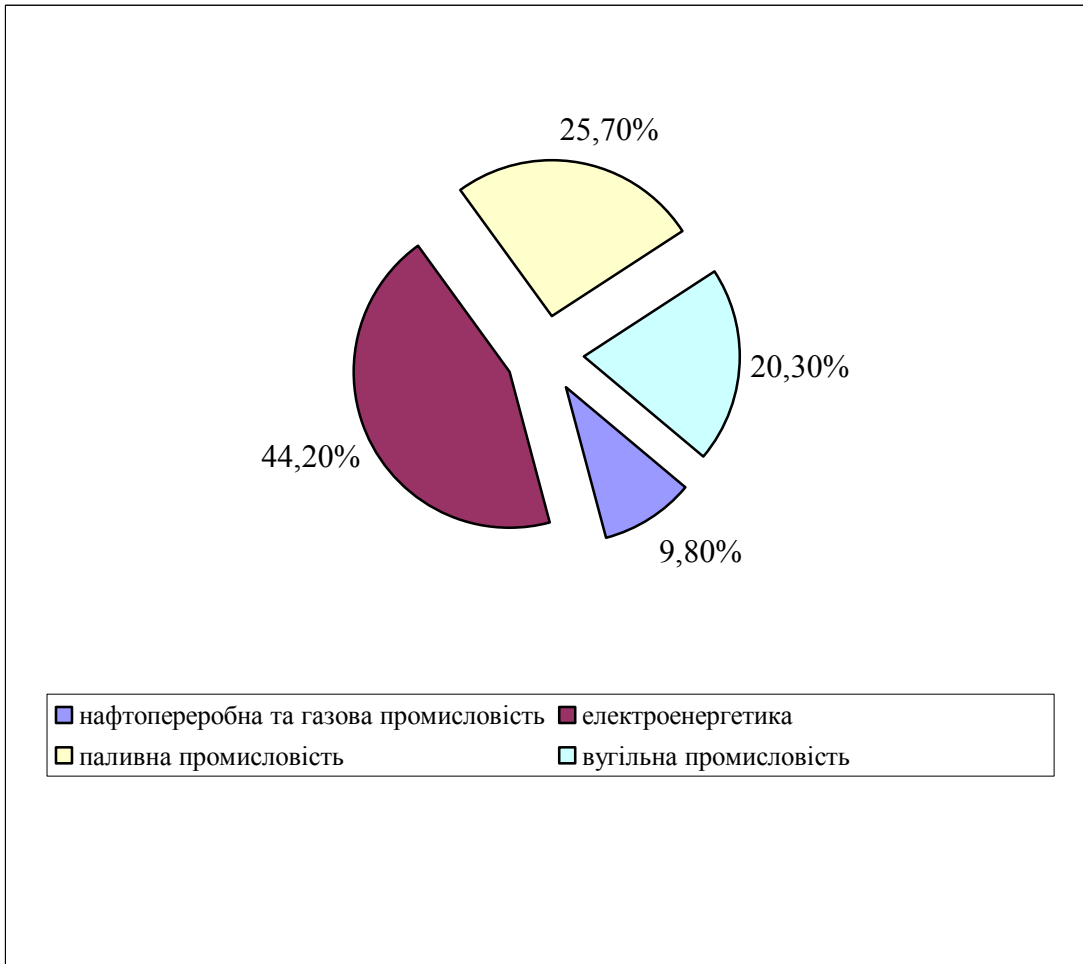

**Кількість виявлених економічних злочинів у вугільній промисловості
Львівської області з 1998 р. до 2007 р.
(за даними ДІТ МВС України)**

Діаграма Б.1.8

**Розподіл економічних злочинів, виявлених органами внутрішніх справ,
за галузями ПЕК України
за дослідний період (1998-2007 рр.)**

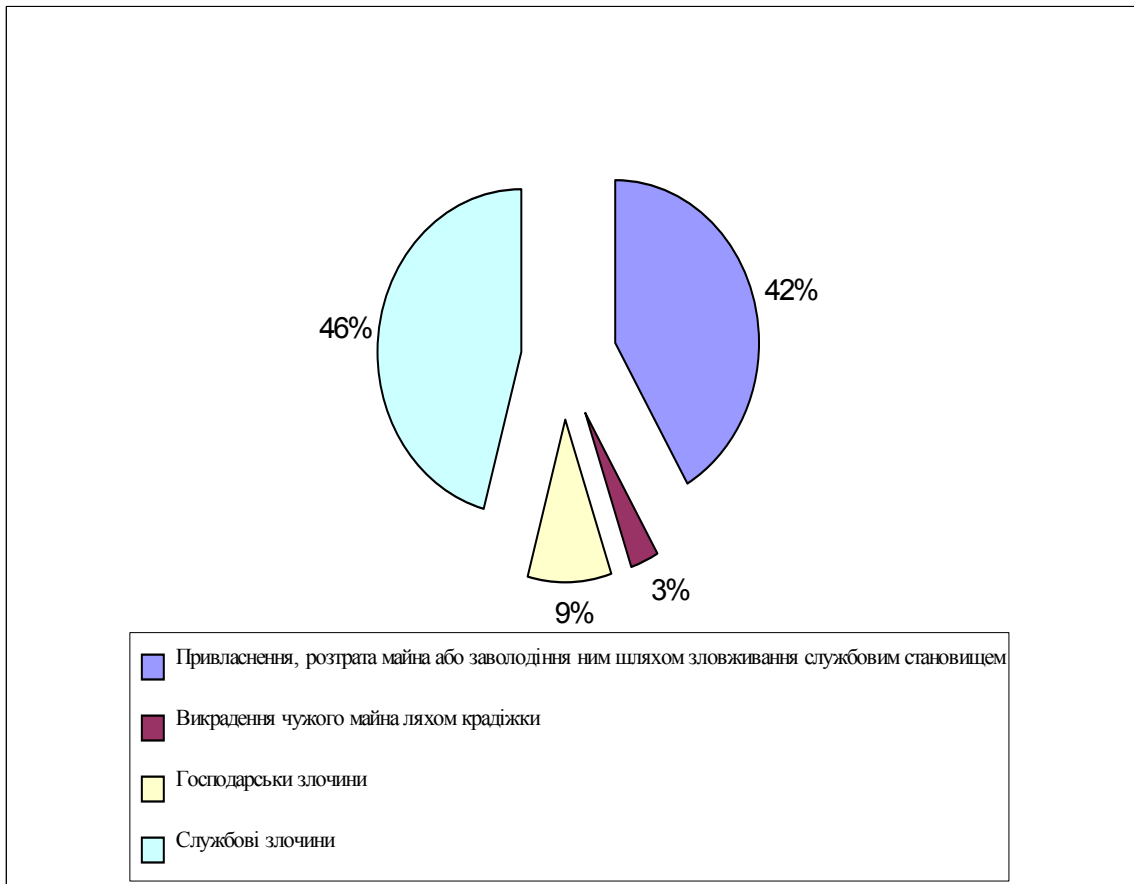

Додаток Б.2

Види економічних злочинів, що вчиняються у вугільній промисловості України

Діаграма Б.2.1

**Види економічних злочинів, які були вчинені у вугільній промисловості
України з 1998 р. до 2007 р. (за даними ДІТ МВС України)**

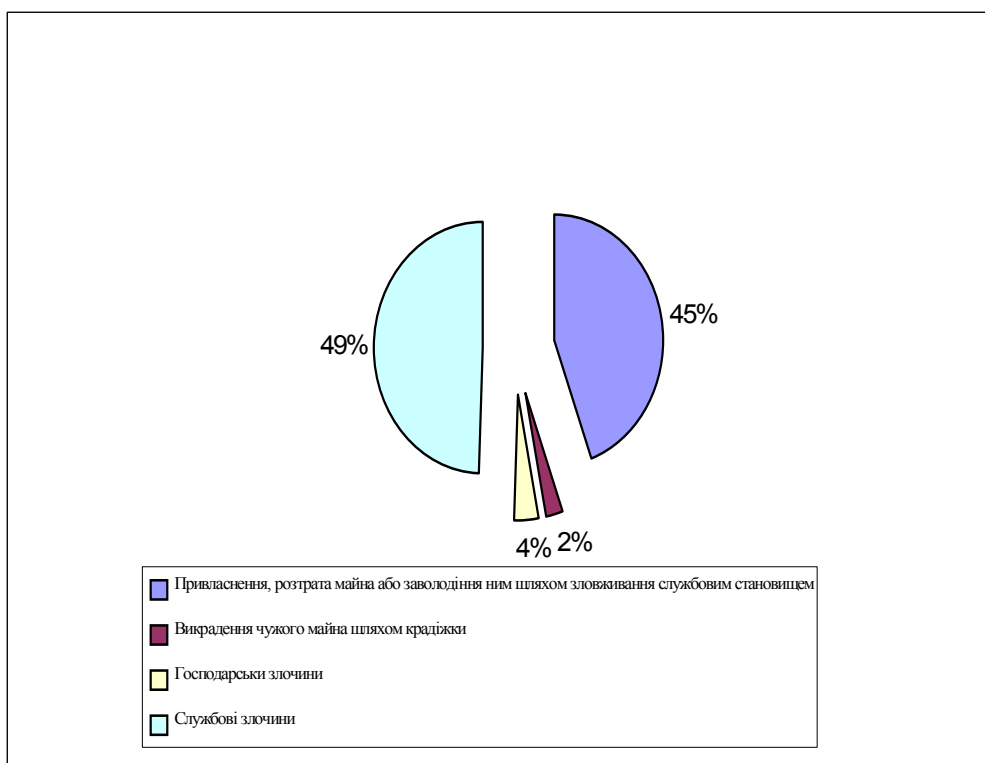
Діаграма Б.2.2

Розподіл економічних злочинів у вугільній промисловості Волинської області протягом 1998-2007 років (за даними ДІТ МВС України)

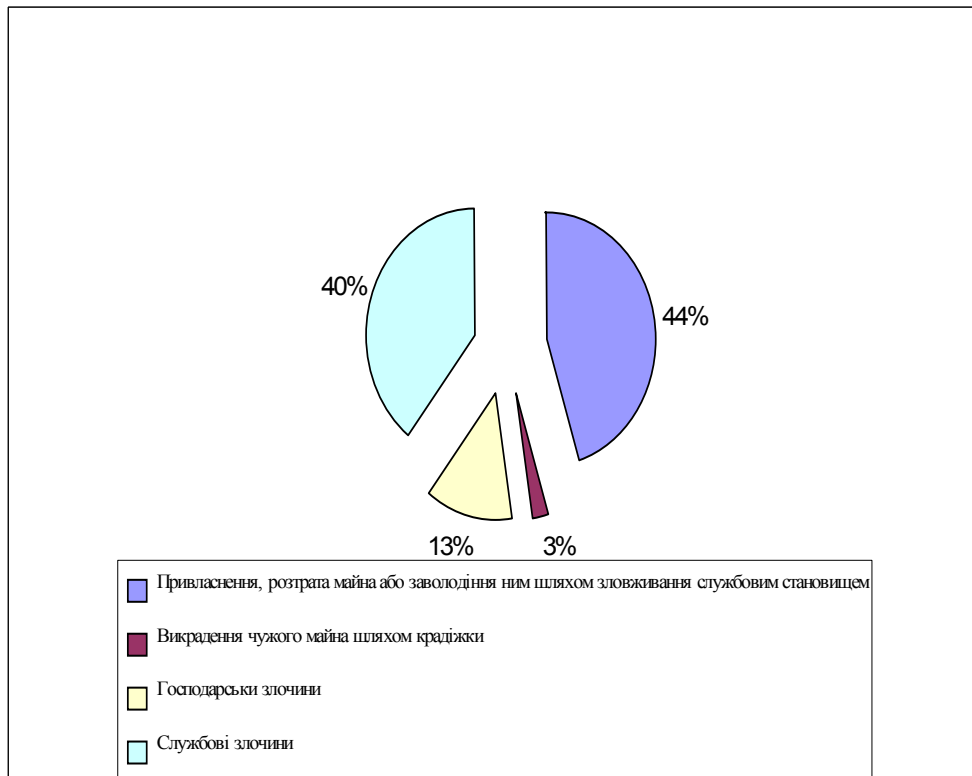
Діаграма Б.2.3

Розподіл економічних злочинів у вугільній промисловості Дніпропетровської області протягом 1998-2007 років (за даними ДІТ МВС України)

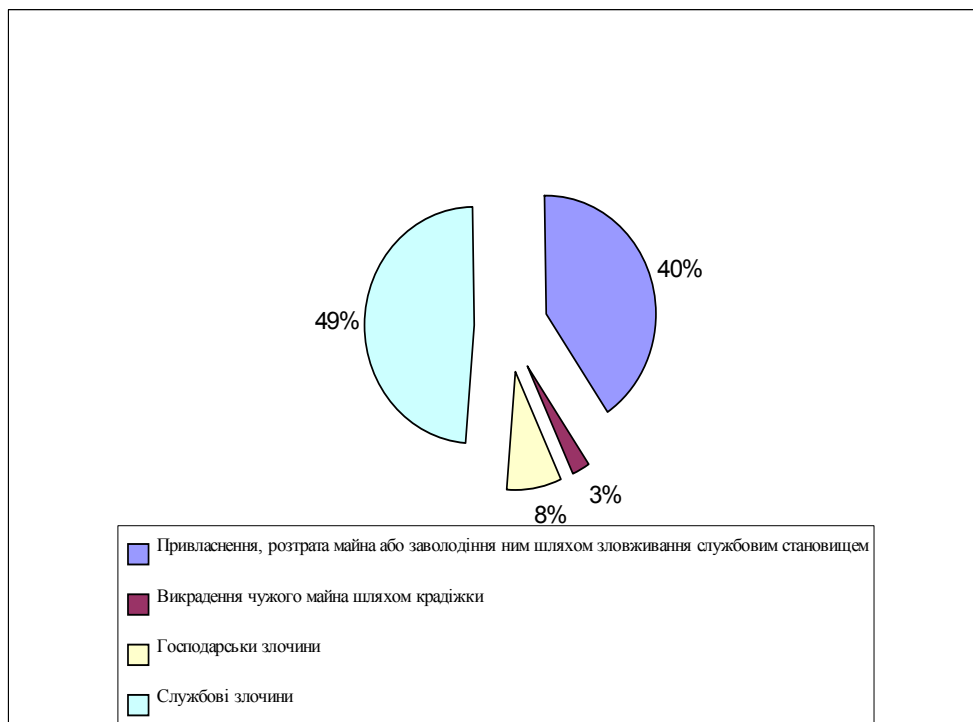
Діаграма Б.2.4

Розподіл економічних злочинів у вугільній промисловості Донецької області протягом 1998-2007 років (за даними ДІТ МВС України)

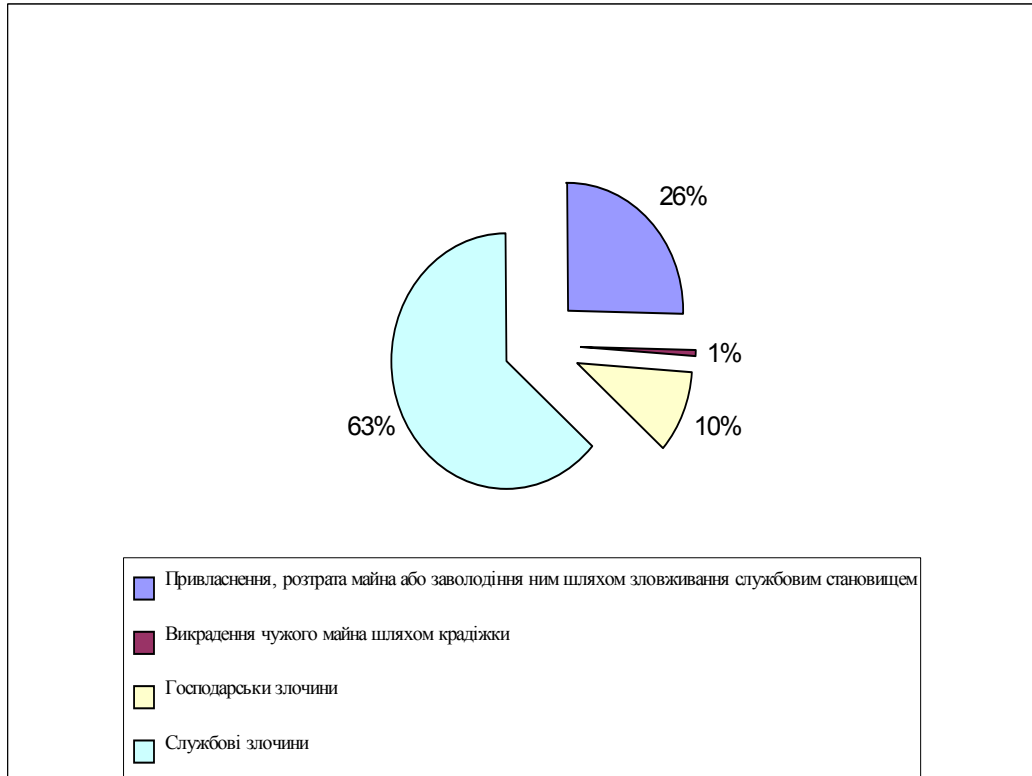

Діаграма Б.2.5

Розподіл економічних злочинів у вугільній промисловості Луганської області протягом 1998-2007 років (за даними ДІТ МВС України)

Розподіл економічних злочинів у вугільній промисловості Львівської області протягом 1998-2007 років (за даними ДІТ МВС України)

Таблиця Б.2.7

Види злочинів, які були вчинені на об'єктах ПЕК України протягом 2005 року (за даними ДІТ МВС України)

Об'єкти ПЕК України	Види злочинів			
	Злочини проти власності	З них за ст. 191 КК України	Злочини в сфері господарської діяльності	Злочини в сфері службової діяльності
Електроенергетика	2163	117	62	294
Паливна промисловість	589	237	51	295
Нафтопереробна та газова промисловість	239	119	20	156
Вугільна та торф'яна промисловість*	413	264	45	412

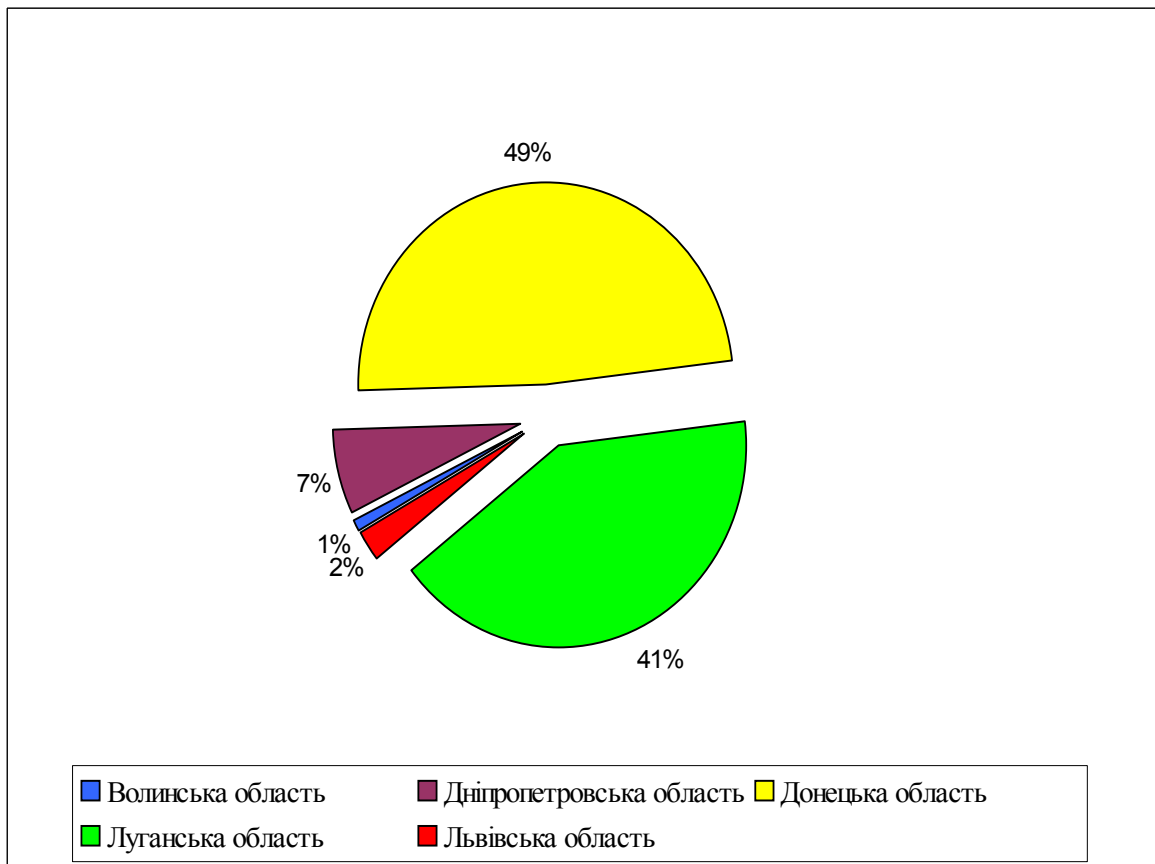
* Починаючи з 2003 року у звітах МВС України статистичні показники про виявлені злочини економічної спрямованості у вугільній промисловості окремо не виділяються, а вказуються разом з торф'яною промисловістю.

Додаток Б.3

Дані про матеріальну шкоду від економічних злочинів у вугільній промисловості України

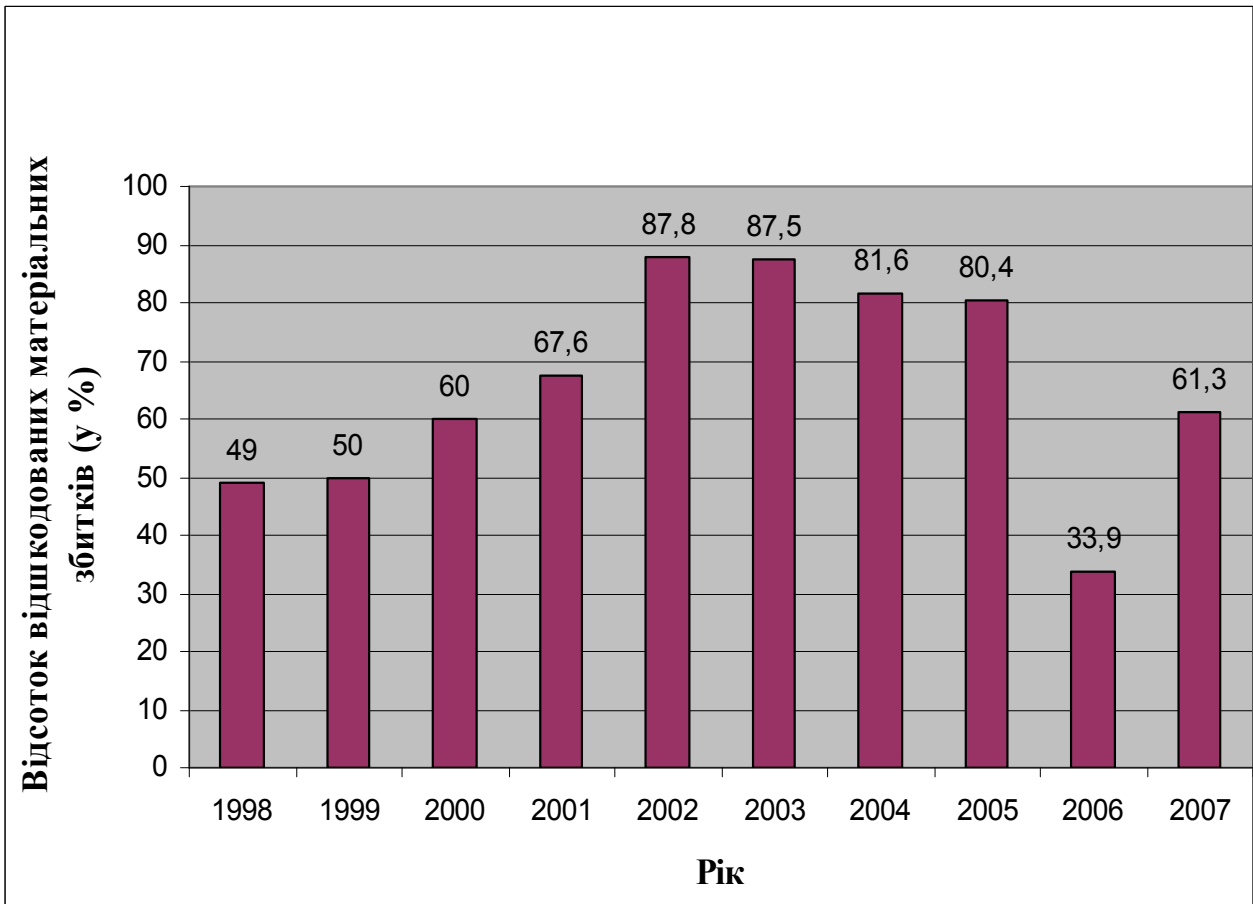
Діаграма Б.3.1

Розподіл матеріальної шкоди від економічних злочинів у вугільній промисловості України по регіонах протягом 1998-2007 років (за даними ДІТ МВС України)

Гістограма Б.3.2

**Відшкодування матеріальних збитків від економічних злочинів
у вугільній промисловості України протягом 1998-2007 років
(за даними ДІТ МВС України)**

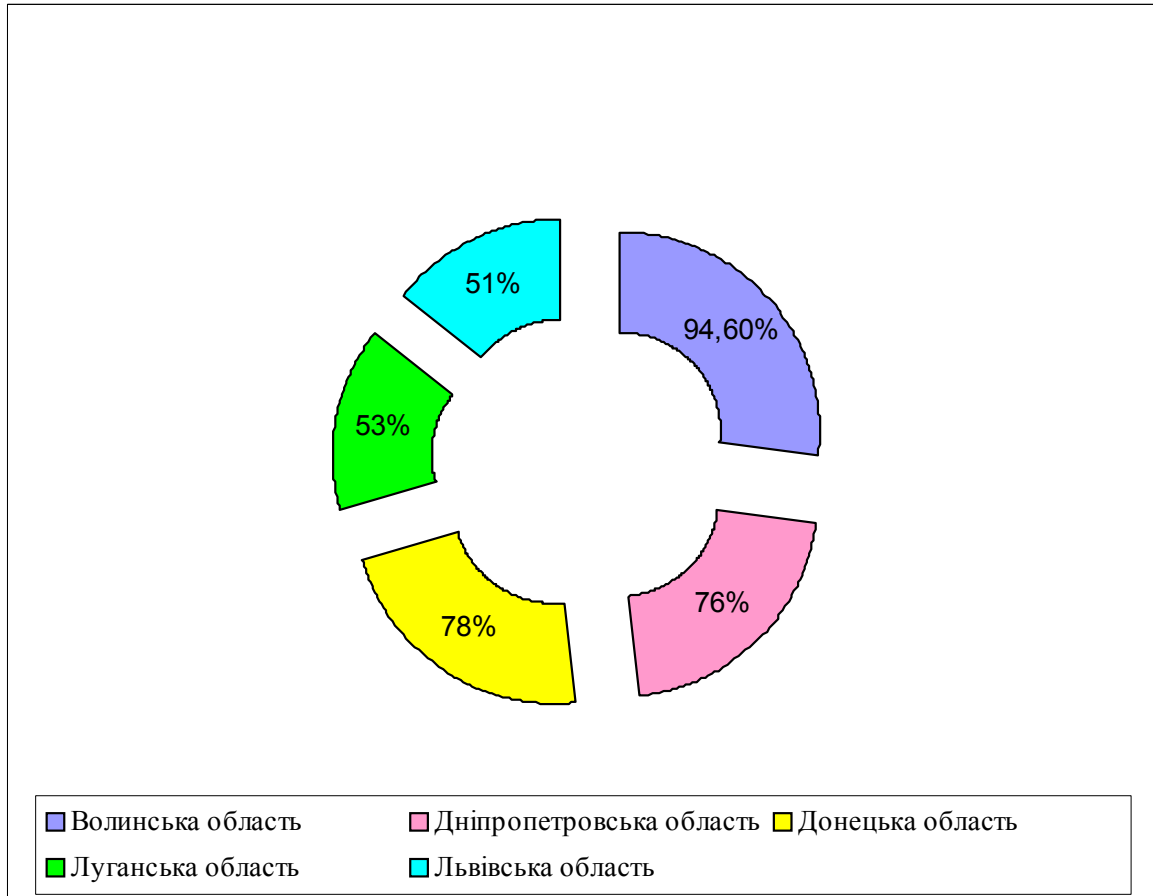
Діаграма Б.3.3

**Питома вага матеріальної шкоди у вугільній промисловості України
у загальному розмірі матеріальної шкоди по ПЕК,
завданої економічними злочинами протягом 1998-2007 років
(за даними ДІТ МВС України)**

Діаграма Б.3.4

**Стан відшкодування матеріальних збитків від економічних злочинів
у вугільній промисловості України протягом 1998-2007 років
(за даними ДІТ МВС України)**

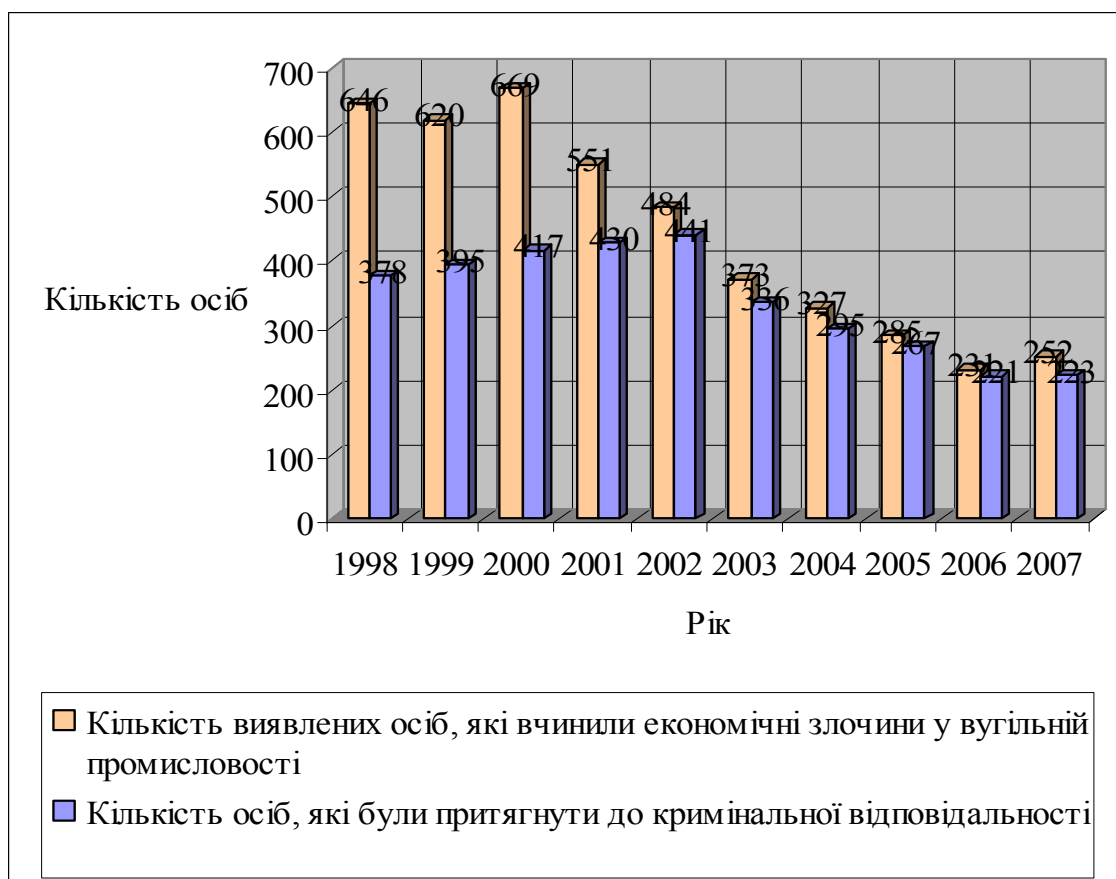

Додаток Б.4

Дані про осіб, які вчинили економічні злочини на об'єктах вугільної промисловості

Гістограма Б.4.1

Кількість виявлених та притягнених до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили економічні злочини у вугільній промисловості України протягом 1998-2007 років (за даними ДІТ МВС України)

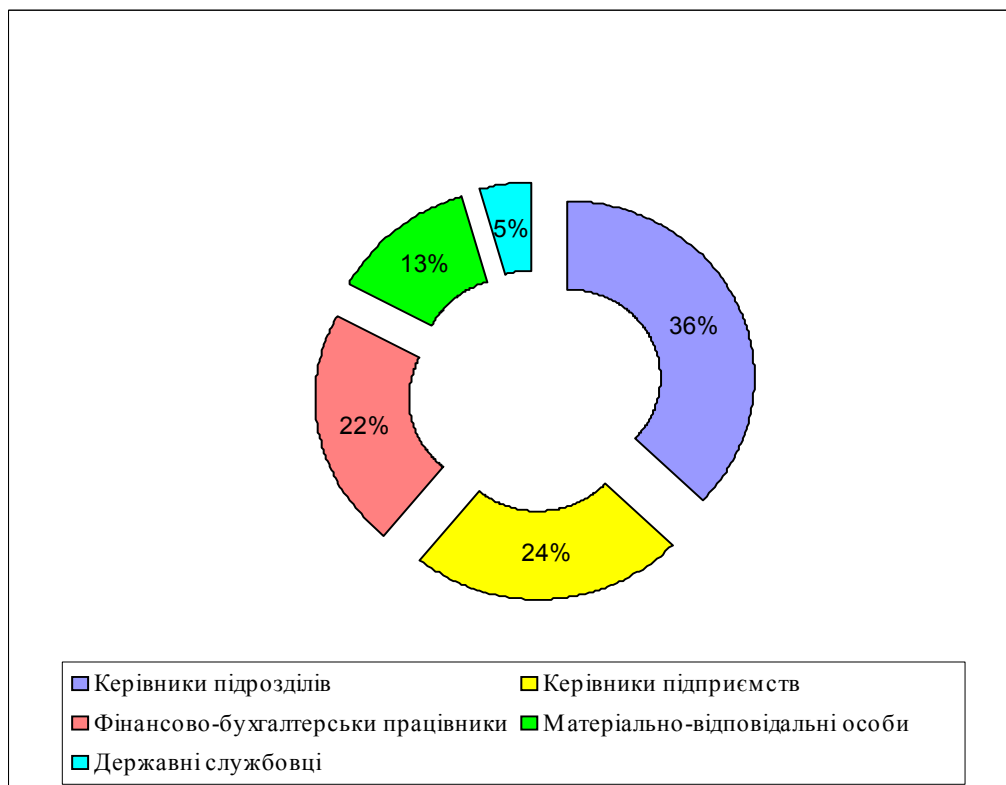
Таблиця Б.4.1.1

Діяльність ОВС щодо виявлення осіб, які вчинили економічні злочини у вугільній промисловості України за період з 1998 р. до 2007 р. (за даними ДІТ МВС України)

Показник	Рік									
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість виявлених осіб ОВС	646	620	669	551	484	373	327	285	231	252
Темпи зростання у порівнянні з 1998 р. (+/- %)	0	-4	3,6	-14,7	-25,1	-42,3	-49,3	-55,8	-64,2	-60,9

Діаграма Б.4.2

Посадовий стан осіб, які вчинили економічні злочини у вугільній промисловості України за період з 1998 по 2007 роки (за даними ДІТ МВС України)

Таблиця Б.4.2.1

Регіональні особливості соціально-посадового стану осіб, що вчинили економічні злочини у вугільній промисловості України у період з 1998 р. до 2007 р. (за даними ДІТ МВС України)

Показники	Волинський регіон	Львівський регіон	Дніпропетровський регіон	Донецький регіон	Луганський регіон
Керівники підприємств	2 (18%)*	3 (7,5%)	15 (13,8%)	130 (22,8%)	181 (27,4%)
Керівники підрозділів	4 (36,4%)	3 (7,5%)	50 (45,9%)	235 (41,3%)	229 (34,7%)
Фінансово-бухгалтерські працівники	2 (18%)	15 (37,5%)	10 (9,2%)	123 (21,6%)	159 (24,1%)
Матеріально відповідальні особи	3 (27,3%)	15 (37,5%)	33 (30,3%)	47 (8,3%)	71 (10,8%)
Державні службовці	-	4 (10%)	1 (0,9%)	34 (5,9%)	20 (3%)

* У дужках вказана питома вага певної категорії осіб у розрізі окремого регіону.

Додаток В

Узагальнені результати проведеного вибіркового анкетування 183* працівників органів внутрішніх справ (працівників ДСБЕЗ, ВБОЗ, слідчих ОВС) щодо проблем боротьби з економічними злочинами у вугільній промисловості

№ п/п	Питання	Результати відповідей, у %
1.	В якому підрозділі ОВС Ви працюєте (посада та назва підрозділу)	
	(оперуповноважений, старший оперуповноважений, заступник начальника та начальник підрозділу) ВДСБЕЗ	56,7
	(оперуповноважений, старший оперуповноважений, заступник начальника) ВБОЗ	33,6
	(слідчий, старший слідчий) СВ ОВС	9,7
2.	Скільки років працюєте в УДСБЕЗ (ВДСБЕЗ), УБОЗ (ВБОЗ) або слідстві:	
	а) від 1 місяця до 3 років	23,8
	б) від 3 до 5 років	46,7
	в) від 5 до 10 років	27,1
	г) від 10 і більше	2,4
3.	Ваша освіта:	
	а) вища юридична:	81,6
	б) вища економічна	14,8
	в) інша вища освіта	2,5
	д) інша	1,1
4.	Скільки років Ви займаєтесь оперативним обслуговуванням об'єктів вугільної галузі (для слідчих – скільки років займаєтесь розслідуванням кримінальних справ по економічних злочинах, вчинених на об'єктах цієї галузі):	
	а) від 1 місяця до 3 років	31,9
	б) від 3 до 5 років	43,2
	в) від 5 до 10 років	19,2
	г) від 10 і більше	5,7
5.	Як Ви вважаєте, чи збільшилась кількість економічних злочинів на об'єктах вугільної галузі за останні 3 роки:	
	а) так	99,3
	б) ні	0,7
6.	Які частіше злочини, передбачені чинним КК України, вчиняються на об'єктах вугільної галузі:	
	а) ст. 175 КК України	0,2
	б) ст. 185 КК України	12,5
	в) ст. 191 КК України	52,6

* Вибіркове анкетування було проведено серед тих працівників ОВС, які безпосередньо займалися оперативним обслуговуванням вугільної галузі або розслідували кримінальні справи за економічними злочинами, які були вчинені на об'єктах цієї галузі промисловості.

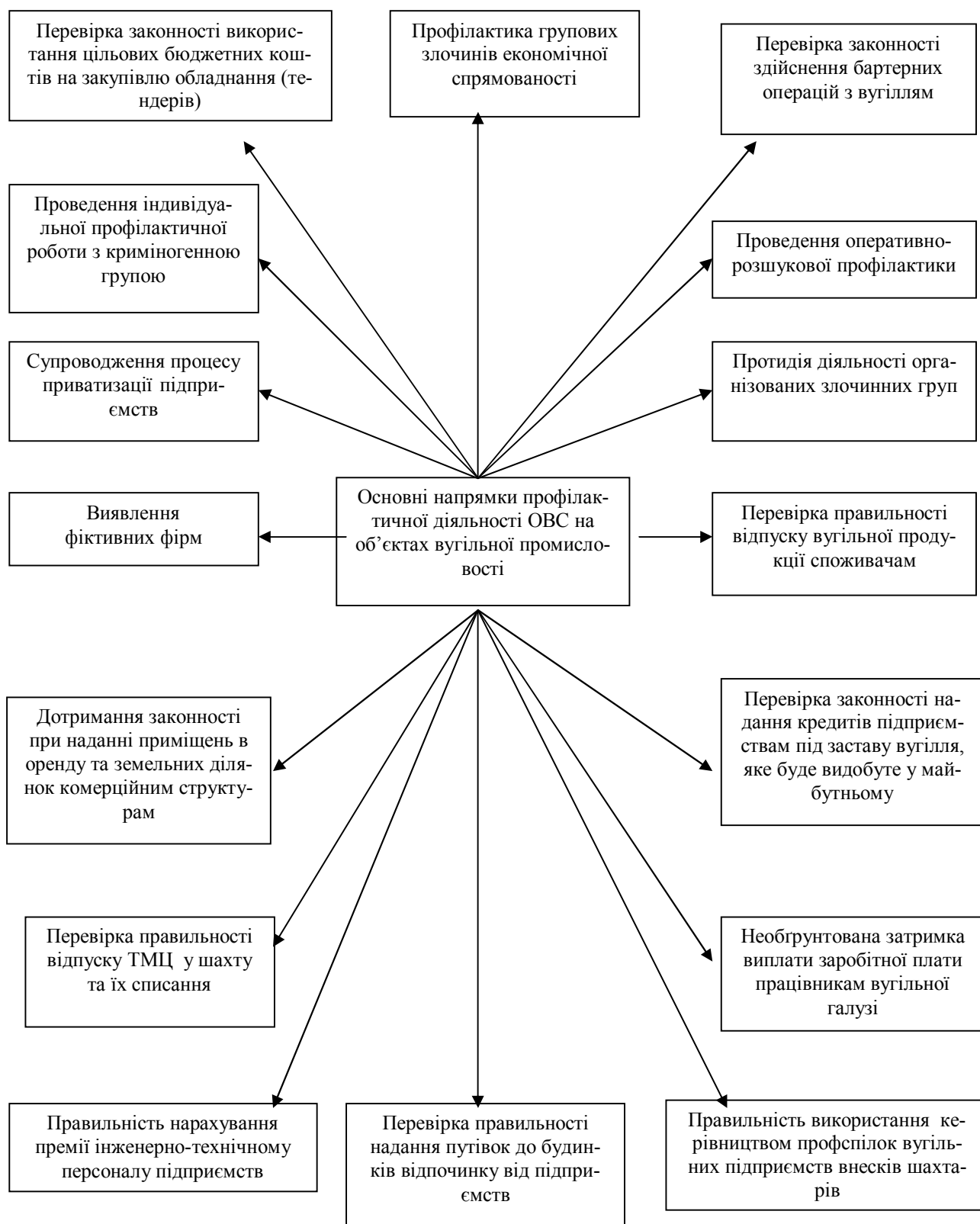
	г) ст. 210 КК України	2,3
	д) ст. 364, 366 КК України	31,2
	е) ст. 367 КК України	0,9
	є) ст. 368, 369 КК України	1,2
	і) інші статті (вказіть)	0
7.	Ким частіше вчинюються економічні злочини на об'єктах вугільної промисловості:	
	а) керівниками підприємств	27,3
	б) керівниками окремих структурних підрозділів підприємств	45,1
	в) фінансовими працівниками	3,5
	г) бухгалтерськими працівниками	11,9
	д) працівниками ВПіЗ (відділ праці і заробітної плати)	2,1
	е) інші	10,1
8.	Які найбільш розповсюджені способи вчинення економічних злочинів на об'єктах вугільної галузі:	
	а) з використанням вексельного обігу	5,1
	б) підробка документів	39,1
	в) з використанням фіктивних фірм	4,3
	г) з використанням "пролісків", "донорів"	27,6
	д) завищення зольності вугілля	2,8
	е) з використанням недоліків при відвантаженні вугілля	9,3
	є) інше	11,8
9.	Предметом викрадання на об'єктах вугільної галузі частіше всього є:	
	а) вугілля	57,1
	б) грошові кошти	13,9
	в) обладнання	7,6
	г) паливо-мастильні матеріали	9,1
	д) інше	12,3
10.	Чи проводяться заходи попередження економічних злочинів на об'єктах вугільної галузі:	
	а) так	87,4
	б) ні	12,6
11.	В чому полягають заходи попередження економічних злочинів на об'єктах вугільної галузі:	
	а) в порушенні кримінальної справи за матеріалами ДСБЕЗ, ВБОЗ	53,6
	б) складання подання в порядку ст. 23-1 КПК України	43,2
	в) проведення позапланової ревізії	2,1
	г) індивідуальні бесіди з особами (особою), які схильні до вчинення злочинів економічної спрямованості на цих об'єктах, про неприпустимість відповідних дій	0,4
	д) інше	0,7
12.	Як Ви вважаєте, що слід розуміти під "попередженням економічних злочинів":	
	а) неприпустимість вчинення певного злочину економічної спрямованості	1,9
	б) порушення кримінальної справи	67,2
	в) усунення причин та умов, що сприяють вчиненню цих злочинів	21,7
	г) проведення планових та позапланових перевірок	5,2
	д) інше	4

13.	Чи постійно Ви слідкуєте за змінами, які відбуваються у вугільній галузі (політичні, економічні, соціальні та організаційно – управлінські зміни):	
	а) так	19,4
	б) не завжди	73,5
	в) ні	7,1
14.	Як Ви вважаєте, чи повинні оперуповноважені ВДСБЕЗ, ВБОЗ (слідчі, які розслідують кримінальні справи цій категорії), які обслуговують об'єкти вугільної галузі, досконально знати специфіку виробництва на цих об'єктах:	
	а) так	12,9
	б) в межах необхідності	87,1
	в) ні	0
15.	Чи завжди Ви слідкуєте за новими нормативно-правовими документами (аналізуєте їх), що приймаються відносно діяльності вугільної галузі:	
	а) так	9,2
	б) коли виникає в цьому необхідність	67,1
	в) ні	23,7
16.	Чи вважаєте Ви доцільним з метою профілактики проводити профілактичні бесіди з окремими службовими особами підприємств вугільної галузі, які намагаються вчинити злочини економічної спрямованості, за участю керівників ДХК:	
	а) так	60,9
	б) ні	39,1
17.	Які обставини, на Ваш погляд, ускладнюють оперативне обслуговування підприємств вугільної галузі:	
	а) низька матеріальна оснащеність відділів ДСБЕЗ, ВБОЗ	43,2
	б) відсутність спеціальної техніки для проведення оперативно-профілактичних заходів	35,9
	в) недостатня кваліфікація деяких працівників ДСБЕЗ, ВБОЗ	11,5
	г) некомплект ВДСБЕЗ, ВБОЗ	1,1
	д) значна віддаленість об'єктів оперативного обслуговування	8,3
	е) інше	
18.	Що, на Ваш погляд, необхідно зробити для того, щоб удосконалити профілактику економічних злочинів на підприємствах вугільної галузі:	
	а) створити при УДСБЕЗ (УБОЗ) профілактичні мобільні групи з числа працівників ДСБЕЗ, ВБОЗ, Податкової міліції, КРУ)	36,8
	б) ліцензування фінансових та бухгалтерських працівників вугільних підприємств	2,4
	в) бажано, щоб керівництво ДХК проводило не рідше ніж кожні 3-5 років ротацію керівників всіх рівнів на підприємствах цій галузі	8,4
	г) удосконалення обліку відпуску ТМЦ у шахту зі складу	4,1
	д) удосконалення вимірювальних приладів на вугільних складах та під час відвантаження вугілля фізичним та юридичним особам	2,7
	е) заборона бартерних операцій	15,3
	і) заборонити закупівлю обладнання без необхідності в комерційних структурах	10,5
	к) зробити більш чітким процес приватизації об'єктів вугільної галузі	14,7

	л) удосконалення взаємодії ДСБЕЗ, ВБОЗ (слідчих) з ЛВМ (лінійний відділ міліції) з метою обміну інформацією та проведення спільних оперативно-профілактичних заходів	5,1
19.	Які труднощі виникають під час розслідування кримінальних справ у економічних злочинах, вчинених на об'єктах цієї галузі:	
	а) несвочасне проведення ревізій та інвентаризацій	75,2
	б) відсутність допомоги з боку працівників ДСБЕЗ, ВБОЗ при необхідності виконати доручення під час розслідування кримінальної справи	0
	в) незнання специфіки виробництва на підприємствах вугільної галузі	21,7
	г) інше	2
	д) ніяких	1,1
20.	Чи завжди у кримінальних справах цієї категорії, які знаходяться (знаходились) у Вашому провадженні, вноситься "подання" на підставі ст. 23-1 КПК України на підприємство про усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину:	
	а) так	82,4
	б) не завжди	16,6
	в) ні	1
21.	Чи завжди керівники підприємств вугільної галузі, на адресу яких надійшло подання в порядку ст. 23-1 КПК України, приймають відповідні заходи по усуненню причин та умов, що сприяли вчиненню економічних злочинів:	
	а) так	27,8
	б) не завжди	69,3
	в) ні	2,9
22.	Чи перевіряєте Ви дійсність виконання подання:	
	а) так	35,1
	б) не завжди	47,4
	в) ні, це не входить в обов'язки	17,5
23.	Частіше Ви виявляєте економічні злочини на об'єктах вугільної галузі, які:	
	а) готуються	4,6
	б) вже вчинені на протязі поточного року але ще не були викриті	83,2
	в) які були вчиненні 2-3 роки тому назад	12,2
24.	Частіше Ви виявляєте злочини цієї категорії:	
	а) за оперативними даними	63,7
	б) за матеріалами планових ревізій, які були проведені не за ініціативою ДСБЕЗ, ВБОЗ	21,5
	в) за матеріалами позапланової ревізії, яка була проведена за ініціативою ДСБЕЗ, ВБОЗ	13,4
	г) інше	1,4
25.	З профілактичною метою, для неприпустимості в подальшому вчинення економічних злочинів окремими категоріями працівників підприємств вугільної галузі, чи є необхідність проводити спільні наради керівників ДСБЕЗ, ВБОЗ, Прокуратури, КРУ з керівниками ДХК:	
	а) так	89,3
	б) ні	10,7

26.	Якщо “ні”, то чому:	
	а) в цьому немає користі	74,9
	б) керівники ДХК не повинні знати про злочини, які були виявлені ВДСБЕЗ, ВБОЗ на підприємствах холдингу та профілактичні заходи щодо зменшення тиску криміналітету на ці підприємства	34,1
	в) інше	0
27.	Чи взаємодієте Ви зі працівниками ПМ (податкової міліції), СБУ у попередженні економічних злочинів на цих об’єктах:	
	а) так	36,3
	б) ні	63,7
28.	Якщо “так”, то в чому саме полягає ця взаємодія:	
	а) обмін інформацією	76,9
	б) комплексні перевірки об’єктів вугільної галузі	23,1
	в) інше	0
29.	Для підвищення кваліфікації слідчих ОВС та оперуповноважених підрозділів ДСБЕЗ, БОЗ у боротьбі з економічними злочинами на об’єктах вугільної промисловості необхідно:	
	а) на курсах підвищення кваліфікації слідчих, оперуповноважених ДСБЕЗ, БОЗ у вищих навчальних закладах МВС України викладати спеціальні дисципліни з методики організації та проведення профілактики економічних злочинів у вугільній промисловості з обов’язковим урахуванням специфіки самої галузі	68,2
	б) як на курсах підвищення кваліфікації слідчих, оперуповноважених ДСБЕЗ, БОЗ, так і безпосередньо при навчанні курсантів у вищих навчальних закладах МВС України на заняттях розглядати архівні кримінальні справи по економічних злочинах у цій галузі промисловості (розглядати особливості розслідування таких кримінальних справ)	21,5
	в) ваш варіант (узагальнювати судово-слідчу практику та розробляти через кожні 2-3 роки методичні рекомендації по виявленню, розслідуванню та профілактиці економічних злочинів на об’єктах вугільної галузі)	10,3
30.	Як Ви вважаєте, чи є необхідність у прийнятті проекту Закону України “Про боротьбу з економічною злочинністю” та розробки “Програми профілактики економічних злочинів у паливно-енергетичному комплексі” (де були б чітко визначені: заходи попередження, суб’єкти профілактики економічних злочинів у цій галузі, їх права та обов’язки, форми взаємодії між суб’єктами профілактики, термін проведення профілактичних заходів, напрямки перспективних науково-практичних досліджень, фінансування профілактичної діяльності суб’єктів профілактики тощо) для правового забезпечення профілактики економічних злочинів у вугільній промисловості:	
	а) так	89,4
	б) ні, тому що в цьому немає користі	10,6

Додаток Д

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамов Б.И. Перспективы развития угольной промышленности Украины / Б.И. Адамов. – Донецк, 1999. – 24 с.
2. Александров Ю.В. Криминология: курс лекций / Ю.В. Александров, А.П. Гель, Г.С. Семаков. – К.: МАУП, 2002. – 296 с.
3. Алексеев А.И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы: монография / А.И. Алексеев, С.И. Герасимов, А.Я. Сухарев – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 496 с.
4. Алексеев А.И. Некоторые вопросы социально-психологической теории общения и индивидуальная профилактика преступлений / А.И. Алексеев; труды МВШМ МВД СССР. – М., 1978. – Вып. 2. – С. 42–48.
5. Алексеев А.И. Педагогические основы предупреждения преступлений органами внутренних дел: учеб. пособие / А.И. Алексеев. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1984. – 92 с.
6. Аналітична довідка про роботу вугільної галузі станом на 01 серпня 2003 року [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства палива та енергетики. – Режим доступу: <http://www.mpe.energy.gov.ua/minenergo/control/uk/publish.html>.
7. Антонов К.В. Правові проблеми оперативного обслуговування об'єктів злочинного посягання / К.В. Антонов, В.В. Єфімов // Вісник Юридичної академії МВС. – 2003. – №2. – С. 328–336.
8. Антонян Ю.М. Причины преступного поведения / Ю.М. Антонян. – М., 1992. – 208 с.
9. Аргументы и факты в Украине. – 2002. – №4. – С.8.
10. Аслаханов А.А. Проблемы борьбы с преступностью в сфере экономики (криминологические и уголовно-правовые аспекты): автореф. дис. на соискания ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право" / А.А. Аслаханов. – М., 1997. – 28 с.
11. Афанасьев А.Г. Научное управление обществом / А.Г. Афанасьев. – М., 1972. – 260 с.
12. Бандурка О.М. Основи економічної безпеки: підручник / О.М. Бандурка, В.Є. Духов, К.Я. Петрова, І.М. Червяков. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.
13. Бандурка А.М. Преступность в Украине: причины и противодействие: Монография / А.М. Бандурка, Л.М. Давиденко. – Харьков: Гос. Спец. Изд-во «Основа», 2003. – 368 с.
14. Бандурка О. Методологічні засади визначення вартості злочину щодо пересічної особи / О. Бандурка, В. Радченко // Право України. – 2001. – №4. – С. 93–97.
15. Бандурка А.М. Финансово-экономический анализ / А.М. Бандурка, И.М. Червяков, О.В. Посылкина. – Х., 1999. – 394 с.

16. Банкрутство не зарахунок гірників // Аспект. – 2002. – №15– 16. – С. 7.
17. Бахтин И.А. Экономический анализ в промышленности и его использование для предупреждения и выявления хищений / И.А. Бахтин, С.П. Голубятников, В.А. Дубовин. – Горький, [Горьковская высшая школа МВД СССР], 1974. – 150 с.
18. Берензон А.Д. Предупреждение хищений социалистического имущества / [А.Д. Берензон, Т.А. Корягина, Л.А. Сергеев и др.]. – М., «Юридическая литература», 1969. – 200 с.
19. Берензон А.Д. Борьба с хищениями на предприятиях / Берензон А.Д., Ястребов В.Б. – М., «Юридическая литература», 1974. – 64 с.
20. Білоус В.Т. Координація боротьби з економічною злочинністю / Державна податкова адміністрація України, Академія держ. податк. служби України. – К., 2002. – 449 с.
21. Блага А.Б. Кримінологічні особливості жіночої злочинності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / А.Б. Блага. – Х., 2000. – 20 с.
22. Бобкова И.Н. Проблемы борьбы с преступностью в сфере экономики: учеб. пособие / И.Н. Бобкова, А.И. Гвоздев. – Минск, 1991. – 157 с.
23. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 704 с.
24. Боротьба з господарськими злочинами / Під ред. Ф.А. Лопушанського. – Донецьк, 1997. – 160 с.
25. Братков Е.М. Механизм формирования цен в условиях развития рынка угольной продукции в Украине / Е.М. Братков. – Донецк: ИЭП НАН Украины. – 1999. – 39 с.
26. Бурковський А. Особливості попередження та розкриття економічних злочинів у базових галузях важкої індустрії та паливно-енергетичному комплексі / А. Бурковський // Організаційно-правові проблеми економічної безпеки України та кадрове забезпечення їх вирішення. Матеріали конференції. – Львів, 1995. – С. 97– 100.
27. Бучко М.Б. Сучасна корислива економічна злочинність та заходи її попередження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / М.Б. Бучко. – Х., 2002. – 19 с.
28. Бышевский Ю.В. Латентная преступность «правосознание» / Ю.В. Бышевский, А.А. Конев. – Омск, 1986. – 101 с.
29. Бюлетень ВАК України. – 2004. – №4. – С. 42.
30. Варчук Т.В. Кримінологія: учеб. пособие / Т.В. Варчук– М.: ИНФРА-М, 2002. – 298 с.
31. В госорганах нехватка юристов (дефицит высококвалифицированных кадров сказывается на качестве нормативных актов) // Юридическая практика. – 2003. – №47. – С. 5.
32. В Україні зашкалює рівень корупції [Електронний ресурс]. – Режим дос-

- тупу: <http://ua.for-ua.com/ukraine/2008/07/03/081012.html>.
33. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голв. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
 34. Верин В.П. Преступления в сфере экономики: учеб. – практ. пособие / В.П. Верин. – 2-е изд., доп. – М.: Дело, 2001. – 200 с.
 35. Вишня В.Б. Розробка та методика використання сучасних інформаційно-технічних засобів підрозділами МВС у боротьбі з викраданням вантажів на залізницях / В.Б. Вишня, С.М. Ілюхін, О.В. Вишня // Науковий вісник Юридичної академії МВС: Збірник наукових праць. – 2002. – №3. – С. 75–79.
 36. Відомості про злочини, вчинені у вугільній промисловості за 1998-2005 роки на території України (за офіційним запитом) / Департамент інформаційних технологій МВС України. – К., 2006. – 24 с.
 37. Відомості про злочини, вчинені у вугільній та торф'яній промисловості за 2006-2007 роки на території України (за офіційним запитом) / Департамент інформаційних технологій МВС України. – К., 2008. – 2 с.
 38. Віктор Топалов: "Іншого вибору, як нові реформи, сьогодні у нас просто не існує" [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства палива та енергетики. – Режим доступу: <http://www.mpe.energy.gov.ua.html>.
 39. Владимиров Э. Усилить борьбу с бесхозяйственными отношениями к топливно-энергетическим ресурсам / Э. Владимиров // Соц. законность. – 1984. – №3. – С. 35–36.
 40. Вопросы борьбы с хищениями, должностными и хозяйственными преступлениями / Темат. сборник научных трудов по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – М., 1976. – С. 9.
 41. Герцензон А.А. Советская криминология: учебник для юрид. фак. и интов / А.А. Герцензон, В.К. Звирбуль, Б.Л. Зотов и др. – М.: Юридическая литература, 1966. – 319 с.
 42. Гишинский А.И. Криминология: курс лекцій / А.И. Гишинский. – СПб.: Питер, 2002. – 384 с.
 43. Гірничий закон України від 6 жовтня 1999 р. №1127– XIV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – №50. – Ст. 433.
 44. Голина В.В. Спеціально-кримінологічне попереджене злочинів (теорія і практика): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 "кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право" / В.В. Голина. – Х., 1994. – 44 с.
 45. Голина В.В. Єдність загально-соціального і спеціально криминологічного попередження економічної злочинності / В.В. Голина // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності: Матеріали наук. – практ. конф. 15–16 грудня 1998 р. – Харків, 1999. – С. 124–130.
 46. Голина В.В. Попередження злочинності: конспект лекції / В.В. Голина. – Х., 1994. – 40 с.
 47. Головченко В.В. Юридична термінологія: довідник / В.В. Головченко, В.С. Ковальський. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 224 с.

48. Горшенков Г.Н. Криминология и профилактика преступлений: учеб. пособие / Г.Н. Горшенков, Е.А. Костыря, О.В. Лукичев и др.; под общей редакцией Сальникова В.П., Санкт-Петербургский университет МВД России, Академия прав, экономики и безопасности жизнедеятельности, СПб.: Фонд «Университет», 2001. – 224 с.
49. Гроші можна роботи і з піску // Іменем Закону. – 2003. – №40. – С. 6.
50. Гуцалюк М.В. Створення міжвідомчого банку даних статистичної інформації правоохоронних органів України / М.В. Гуцалюк // Информационное обеспечение противодействия организованной преступности: Сб. научн. статей. – Одесса: Феникс, 2003. – С. 78–82.
51. Давыденко Л.М. Криминологическая классификация преступлений / Л.М. Давыденко // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1984. – Вып. 41. – С. 23–24.
52. Давыденко Л.М. О латентности преступлений, посягающих на безопасность труда / Л.М. Давыденко // Вопросы борьбы с преступностью, совершаемых в народном хозяйстве. – М., 1980. – С. 30–41.
53. Давиденко Л.М. Организующая роль районного (городского) прокурора в координации деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступлениями и иными правонарушениями: учебное пособие / Л.М. Давиденко. – М., 1988. – 109 с.
54. Давиденко Л.М. Поняття і значення кримінологічної характеристики злочинів, пов'язаних із порушенням порядку заняття господарською і банківською діяльністю / Л.М. Давыденко // Донецький ін-т внутр. справ при Донецьк. держ. ун-ті: Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. Збірник наукових статей. 2002. – Донецьк: ДІВС, 2002. – №2. – С. 192–196.
55. Давыденко Л.М. Предупреждение правонарушений в сфере хозяйственной деятельности / Л.М. Давыденко. – К.: О-ва «Знание» УССР, 1983. – 48 с.
56. Давидекно М.Л. Незаконне підприємництво: кримінологічне дослідження: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 / Михайло Леонідович Давиденко. – Х., 2004. – 182 с.
57. Данилович Л.А. Усилить контроль за непроизводственными расходами на углеобоготительных фабриках Донбасса / Л.А. Данилович // Бухгалтерский учёт. – 1984. – №9. – С. 15–16.
58. Даньшин І.М. До питання про кримінологічне поняття економічної злочинності / І.М. Даньшин // Проблеми боротьби зі злочинністю в сфері економічної діяльності. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 15-16 грудня 1998 р. Х., 1999. – С. 66–70.
59. Джужа О.М. Криминологія: навчально-методичний посібник / О.М. Джужа, Є.М. Моїсєєв, В.В. Василевич та ін.; за заг. ред. О.М. Джужа. – К.: Атіка, 2003. – 400 с.
60. Дементьева Е.Е. Проблемы борьбы с экономической преступностью в зарубежных странах: автореф. дис. на соискания ученой степени канд.

- юрид. наук: спец. 12.00.08 "уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право" / Е.Е. Дементьева. – М., 1996. – 23 с.
61. Державний комітет статистики України. Основні показники ринку праці за 2000-2007 роки [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua.html>.
 62. Доклад генерального директора ГХК «Павлоградуголь» В.Е. Васильєва на зустрічі з Президентом України 27 лютого 2003 року // Вісник шахтаря. – 2003. – №11. – С. 2–3.
 63. Доклад П.И. Приходько, директора по економіці, на конференції трудового колективу ГХК «Павлоградуголь» // Вісник шахтаря. – 2003. – №47. – С. 2–4.
 64. Доповідь Президента НАК «Вугілля України» Хохотви О.І. на колегії Мінпаливенерго 08.11.2004 з питання «Підсумки роботи підприємств вугільної галузі у 2004 р. та стан підготовки до осінньо-зимового періоду» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства палива та енергетики. – Режим доступу: <http://www.mpe.energy.gov.ua/minenergo/control/uk/publish.html>.
 65. Боротьба з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом: результати та пріоритети (за 2003 р.) [Електронний ресурс] / Офіційний сайт ДПА України. – Режим доступу: <http://www.sta.gov.ua.html>.
 66. Егоров Н.Б. Концептуальные вопросы организации борьбы с экономической преступностью в условиях переходного периода / Н.Б. Егоров. – М., 1995. – 16 с.
 67. Економіка України за січень-вересень 2004 року // Урядовий кур'єр. – 2004. – №203. – С. 8–9.
 68. Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 1998 року / Мін. внутр. справ. – К., 1999. – 63 с.
 69. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1 / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000 – 864 с.
 70. Ермилов С.: около 70% шахт никогда не смогут возратить долги своим работникам [Електронний ресурс] / РИС: анонс новостей за 29.05.2003. – Режим доступу: <http://www.rd.forum.narod.ru.html>.
 71. Ермилов С.: «Збут вугілля та соціальний захист – пріоритет вугільної галузі» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства палива та енергетики. – Режим доступу: <http://www.mpe.energy.gov.ua/minenergo/control/uk/publish.html>.
 72. Жалинский А.Э. Специальное предупреждение в СССР (Вопросы теории) / А.Э. Жалинский. – Львов: Вища школа, 1976. – 212 с.
 73. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: У 3 кн. (Кн. 1), – К., 2007. – 424 с.
 74. Закон України „Про міліцію” від 20 грудня 1990 р. №565–ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1991. – №4. – Ст. 20
 75. Закон України “Про прокуратуру” від 5 листопада 1991 р. №1789–ХІІ //

- Відомості Верховної Ради. – 1991. – №53. – Ст. 793.
76. Закон України „Про оперативно-розшукову діяльність” від 18 лютого 1992 р. №Р2135-ХІІ [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua.html>.
 77. Закон України “Про Службу безпеки України” від 25 березня 1992 р. №2229-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1992. – №27. – Ст. 382.
 78. Закон України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” від 14 травня 1992 р. №2343-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1992. – №31. – Ст. 441.
 79. Закон України “Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні” від 26 квітня 1993 р. №2939-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1993. – №13. – Ст. 110.
 80. Законі України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” від 30 червня 1993 р. №3341-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1993. – №35.
 81. Закон України “Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів” від 23 грудня 1993 р. №3781-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1994. – №1. – Ст. 50.
 82. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про державну податкову службу України” від 5 лютого 1998 р. №83/98-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1998. – №29. – Ст. 190.
 83. Закон України “Про державний бюджет на 1999 рік” від 31 грудня 1998 р. №378-ХІV // Офіційний вісник України. – 1999. – №4. – Ст. 1.
 84. Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 16 липня 1999 р. №996-ХІV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – №40. – Ст. 365.
 85. Закон України “Про державний бюджет на 2000 рік” від 17 лютого 2000 р. №1458-ІІІ // Відомості Верховної Ради. – 2000. – №14. – Ст. 121.
 86. Закон України “Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти” від 22 лютого 2000 р. №1490-ІІІ // Відомості Верховної Ради. – 2000. – №20. – Ст. 148.
 87. Закон України “Про державний бюджет на 2001 рік” від 7 грудня 2000 р. №2120-ІІІ // Офіційний вісник України. – 2000. – №52. – Ст. 2243.
 88. Закон України “Про державний бюджет на 2007 рік” від 19 грудня 2006 р. № 489-V // Відомості Верховної Ради. – 2007. – №7-8. – Ст. 66.
 89. Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” від 28 листопада 2002 р. №249-ІV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №1. – Ст. 2.
 90. Закон України “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 р. №964-ІV // Офіційний вісник України. – 2003. – №29. – Ст. 1433.
 91. Закон України „Про державні цільові програми” від 18 березня 2004 р. №1621-ІV // Відомості Верховної Ради. – 2004. – №25. – Ст. 352.
 92. Закон України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення правового захисту громадян та запровадження механіз-

- мів реалізації конституційних прав громадян на підприємницьку діяльність, особисту недоторканність, безпеку, повагу до гідності особи, правову допомогу, захист)” від 12 січня 2005 р. №2322–IV // Офіційний Вісник України. – 2005. – №6. – Ст. 340.
93. Зашморг кризи // Голос України від 14 березня 2002 року. – № 48. – С. 6.
 94. Звирбуль В.К. Деятельность прокуратуры по предупреждению преступлений / В.К. Звирбуль. – М., 1971. – 165 с.
 95. Звирбуль В.К. Предупреждение преступлений средствами общего надзора прокуратуры / В.К. Звирбуль // Вопросы борьбы с преступностью. – 1973. – Вып. 19. – С. 64–67.
 96. Зеленецкий В.С. Общая теория борьбы с преступностью. Концептуальные основы / В.С. Зеленецкий. – Х.: Основа, 1994. – 321 с.
 97. Зелинский А.Ф. Криминальная мотивация хищений и иной корыстной преступной деятельности: учеб. пособие / А.Ф. Зелинский. – К.: УМКВО, 1990. – 72 с.
 98. Зелинский А.Ф. Криминальная психология. Научно-практическое издание / А.Ф. Зелинский. – К.: Юринком Интер, 1999. – 240 с.
 99. Зелинский А.Ф. Криминология: курс лекций / А.Ф. Зелинский. – Х.: Прапор, 1996. – 260 с.
 100. Зелинский А.Ф. Криминология: учеб. пособие / А.Ф. Зелинский. – Х., 2000. – 240 с.
 101. Индекс восприятия коррупции 2002 [Электронный ресурс] / Офіційний сайт Трансперенси Интернеишнл. – Режим доступу: <http://www.transparency.org.html>.
 102. Иншаков С.М. Криминология: учеб. пособие / С.М. Иншаков. – М.: Юриспруденция, 2002. – 352 с.
 103. Игошев К.Е. Социальные аспекты предупреждения правонарушений: (проблемы социального контроля) / К.Е. Игошев, И.В. Шмаров. – М.: Юрид. лит., 1980. – 176 с.
 104. Інструкція про порядок заповнення та подання документів первинного обліку злочинів, осіб, які їх вчинили, руху кримінальних справ” від 26 березня 2002 р. № 20/84/293/126/18/5, затверджена Наказом Генеральної прокуратури України від 26.03.2002 р. № 20, Міністерства внутрішніх справ України від 26.03.2002 р. № 84, Служби безпеки України від 26.03.2002 р. № 293, Державної податкової Адміністрації України від 26.03.2002 р. № 126, Міністерства юстиції України від 26.03.2002 р. № 18/5 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua.html>.
 105. Інформаційний бюлетень / Координаційне бюро з проблем криминології АПрНУ. – 2002. – №5.
 106. Кабанов А.И. Экономические предпосылки развития угольной промышленности Украины / А.И. Кабанов. – Донецк, 1999. – 84 с.
 107. Кабанов А.И. Роль угля в энергетике Украины и технико-экономический уровень угольной промышленности / А.И. Кабанов. – Донецк, 1999. – 68

с.

108. Кальман А.Г. Экономическая преступность как криминологическое понятие / А.Г. Кальман // Государство и право. – 2003. – №3. – С. 101–104.
109. Кальман О.Г. Криминологічний аналіз відповідальності за легалізацію (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом (стаття 209 Кримінального кодексу) / А.Г. Кальман // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнарод. наук. – практ. конф. [Харків] 25-26 жовтня 2001 р. / Редкол.: Сташис В.В. (голів. ред.) та ін. – К. – Х.: «Юрінком Інтер», 2002. – С. 217–219.
110. Кальман О.Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми [монографія] / О.Г. Кальман. – Харків, Гімназія, 2003. – 352 с.
111. Кальман О.Г. Сучасні проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економіки / О.Г. Кальман // Хозяйственно-правовые средства детенизации и декриминализации экономики: Сб. науч. тр. – Донецьк, ІЭП НАН України, 1998. – С. 72–77.
112. Кальман О.Г. Узагальнення практики боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності правоохоронних та правозастосовчих органів Харківської обл. за 1992-1997 р. / О.Г. Кальман, І.О. Христич, Ю.Г. Бойко // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наукових праць. – Вип. 2. – Х., 1998. – С. 75–95.
113. Каркач П.М. Координаційна діяльність правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю: навч. посібник / П.М. Каркач, В.В. Кривобок, В.Л. Сенчук. – Харків, 2002. – 240 с.
114. Карпец И.И. Проблема преступности / И.И. Карпец. – М., 1969. – 168 с.
115. Каткова Ю.В. Премьер – новый, проблемы – старые / Ю.В. Каткова // Популярные ведомости. – 2001. – №24. – С. 2.
116. Ключев О.М. Загальні принципи взаємодії органів внутрішніх справ на регіональному рівні / О.М. Ключев // Науковий вісник Юридичної академії МВС. – 2004. – №3. – С. 14–19.
117. Коваленко О.И. Курс лекций по криминологии и профилактике преступности / О.И. Коваленко, В.П. Филонов: под общ. ред. проф. В.Г. Лихолоба. – Донецк. – 1995. – 592 с.
118. Коваленко В.В. Профілактика економічної злочинності в Україні: концептуальні засади, організаційно-правові основи, проблеми управління [монографія] / В.В. Коваленко. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 420 с.
119. Ковалкин А.А. Латентная преступность и её выявление органами внутренних дел: учеб. пособие / А.А. Ковалкин. – К., 1985. – 140 с.
120. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua.html>.
121. Колесников В.В. Экономическая преступность и рыночные реформы:

- политико-экономические аспекты / В.В. Колесников. – СПб. – 1994. – 172 с.
122. Коли державні об'єкти продають за цінами металобрухту, або про так звану приватизацію підприємств паливно-енергетичного комплексу України // Вісник прокуратури. – 2001. – №4. – С. 4–7.
123. Коломойцев В.Е. Базові галузі промислового комплексу України: поступ та сучасні тенденції / В.Е. Коломойцев. – Луганськ: Видавництво Східноукраїнського державного університету, 1997. – 38 с.
124. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. доктора юридических наук, профессора Ю.И. Скуратова и доктора юридических наук, Председателя Верховного Суда РФ В.М. Лебедева. – 3-е изд., изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2000. – 896 с.
125. Комплексна програма заходів Міністерства палива та енергетики України щодо погашення заборгованості із заробітної плати працівникам вугільної промисловості протягом 2003-2004 років [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства палива та енергетики. – Режим доступу: <http://www.mpe.energy.gov.ua/minenergo/control/uk/publish.html>.
126. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Голос України. – 1996. – №138.
127. Концепція економічної безпеки України / Ін-т екон. прогнозування НАН України / В.М. Геєць (підгот.). – К.: Логос, 1999. – 56 с.
128. Корнієнко М.В. Організована злочинність в Україні: сучасний стан, кримінологічна характеристика, заходи протидії / М.В. Корнієнко. – К.: Фонд Юрнауки, 2004. – 300 с.
129. Коротких О. Проблемні питання розслідування кримінальних справ, пов'язаних із розкраданням вантажів / О. Коротких // Вісник прокуратури. – 2001. – №5. – С. 46–47.
130. Корчагин А.Г. Преступления в сфере экономики и экономическая преступность / А.Г. Корчагин. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного университета, 1999. – 267 с.
131. Кравченко Ю.Ф. Роль органів внутрішніх справ України у боротьбі зі злочинністю у сфері економіки / Ю.Ф. Кравченко // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності. – Х., 1999. – С. 96–108.
132. Кравчук С. Основні причини поглиблення економічної злочинності в Україні / С. Кравчук // Право України. – 2002. – №11. – С. 54–56.
133. Криминология / Под общ. ред. А.Ф. Зелинского. – Х.: Прапор, 1996. – 240 с.
134. Криминология / Под ред. Л.О. Иванова. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 501 с.
135. Криминология / Серия «Учебники, учебные пособия» / под общ. ред. Ю.Ф. Кваши. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 704 с.
136. Криминология / Под редакцией Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М., 1998. – 126 с.
137. Криминология и организация предупреждения преступлений: учеб. пос. для слушателей Акад. МВД России. – М.: Акад. МВД России, 1995. –

243 с.

- 138.Криминология и профилактика пре ступлений: ученик / Под ред. докт. юрид. наук А.И. Алексеева. – М.: МВШМ МВД СССР, 1989. – 431 с.
- 139.Кримінологія: учебник для вузов / Под общей редакцией доктора юридических наук, профессора А.И. Долговой. – М.: Издательство НОРМА, 2000. – 784 с.
- 140.Кримінологія: учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. – М.: Юристь, 2004. – 734 с.
- 141.Криминология: учебник / Под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Эминова. – М.: Юрист, 1995. – 512 с.
- 142.Криминология: учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристь, 2002. – 686 с.
- 143.Криминология: учебник / Под ред. д.ю.н. В.Н. Бурлакова, д.ю.н. Н.М. Кропачева. – СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, Питер, 2002. – 432 с.
- 144.Криминология: приглашает к дискуссии: монография. – Луганск: РИО ЛИВД, 2000. – 318 с.
- 145.Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради. – 2001. – №25–26. – Ст. 31.
- 146.Кримінально-процесуальний кодекс України. Цивільний процесуальний кодекс України / Верховний Суд України; Відп. ред. В.Т. Малярєнко. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
- 147.Криміногенна ситуація в Україні: оцінка, тенденції, прогноз у 2001 році / Головний штаб МВС України. – К. – 2002. – 38 с.
- 148.Криміногенна ситуація в Україні: оцінки, тенденції, проблеми / Головний штаб МВС України. – К. – 1998. – 97 с.
- 149.Криміногенна ситуація в Україні: оцінка, тенденції, проблеми, прогноз / Головний штаб МВС України. – К. – 2000. – 117 с.
- 150.Криміногенна ситуація в Україні: оцінка, тенденції, прогноз / Головний штаб МВС України. – К. – 1997. – 95 с.
- 151.Криминологія: учеб. / Под. общ. ред. А.И. Долговой. – М., 1997. – 784 с.
- 152.Кримінологія. Особлива частина / За ред. І.М. Даньшина. – Х., “Право”. – 1999. – 232 с.
- 153.Кримінологія: Загальна та Особлива частини: [Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів] / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодєд; за ред. проф. І.М. Даньшина. – Харків: Право, 2003. – 352 с.
- 154.Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения) / В.Н. Кудрявцев. – М., «Юридическая литература», 1968. – 176 с.
- 155.Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации / Н.Ф. Кузнецова – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1984. – 232 с.
- 156.Кулик А.Г. Общая тенденция преступности в Украине в 1992-1993 гг. и прогноз на ближайшие годы / А.Г. Кулик, В.И. Бобыр // Преступность в Украине: Сб. ст. – К., 1994. – С. 5–37.

157. Курс кримінології: Особлива частина: підручник: У 2 кн. / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник та ін.; за заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 480 с.
158. Курс кримінології: Загальна частина: підручник: У 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
159. Курс советской криминологии: Предупреждение преступности. М.: Юрид. лит., 1986. – 352 с.
160. Курс экономической теории: учебник / Под ред. М. Чепурина, Е. Киселевой. – 5-е дополн. и перераб. изд. – Киров: АСА, 2002. – 624 с.
161. Кучма Л.Д. Україна: підсумки соціально-економічного розвитку та погляди у майбутнє. Виступ Президента України на науковій конференції 16 листопада 2000 р. / Л.Д. Кучма // Урядовий кур'єр. – 2000. – 18 листопада. – №225. – С. 3–6.
162. Лейкина Н.С. Влияние личностных особенностей на преступность / Н.С. Лейкина // Сов. гос-во и право. – 1967. – №1. – С. 103.
163. Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 "кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / О.М. Литвак. – Харків, 2002. – 39 с.
164. Литвак О.М. Державний вплив на злочинність: Кримінологічно-правове дослідження / О.М. Литвак. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 280 с.
165. Литвак О.М. Злочинність її причини та профілактика / О.М. Литвак. – К.: "Україна", 1997. – 125 с.
166. Литвинов О.М. Адміністративно-територіальна координація діяльності суб'єктів профілактики злочинів в Україні на місцевому рівні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 "теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право" / О.М. Литвинов. – Харків, 2002. – 20 с.
167. Личность преступника / Отв. ред. В.Н. Кудрявцев. – М., 1971. – 272 с.
168. Литваковский Д.А. Экономические преступления и проблемы совершенствования бухучета и финансового контроля в негосударственных коммерческих организациях / Д.А. Литваковский // Актуальные проблемы работы ОВД. Сбор. науч. трудов адъюнктов и соискателей. (ВНИИ-МВД) – М., 1999. – С. 43–49.
169. Лісовенко М. Нащадки титана / М. Лісовенко // Урядовий кур'єр. – 2004. – 2 вересня. – №164. – С. 7.
170. Лопашенко Н.А. Экономическая преступность: понятие, социальная опасность, некоторые проблемы борьбы и пути их решения / Н.А. Лопашенко // Организованная преступность и коррупция. – 2000. – №2. – С. 42–44.
171. Мартовицький В. Видобувати чи купувати? / В. Мартовицький, М. Лісовенко // Урядовий кур'єр. – 2004. – 4 листопада. – №210. – С. 9.
172. Матишевський П.С. Кримінальне право України: Загальна частина: під-

- руч. для студ. юрид. вузів і фак. / П.С. Матишевський. – К.: А.С.К., 2001. – 352 с.
173. Матусовский Г.А. Экономическая преступность: криминалистический анализ / Г.А. Матусовский. – Х.: Консум, 1999. – 480 с.
174. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія / М.І. Мельник. – К.: Юридична думка, 2004. – 400 с.
175. Мельник М.І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність: навчальний посібник / М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2002. – 576 с.
176. Микола Білоконь: «Обов'язкова реєстрація злочинів і наступне відповідне реагування – святий обов'язок працівника міліції» // Міліція України. – 2004. – №8. – С. 8–9.
177. Микола Л. П'ять кроків міністра / Л. Микола // Юридичний вісник України. – 2005. – №7. – С. 1, 12.
178. Милюков С.Ф. Учет личности преступника в деятельности аппаратов БХСС: учебное пособие / С.Ф. Милюков. – Горький: Горьковская высшая школа МВД СССР, 1985. – 34 с.
179. Міністерство вживає заходів щодо зменшення заборгованості по заробітній платі [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства палива та енергетики. – Режим доступу: <http://www.mpe.energy.gov.ua/minenergo/control/uk/publish.html>.
180. Міністр внутрішніх справ Микола Білоконь: «Наша політика – працювати на народ. Наша мета – соціальний комфорт громадян» // Іменем Закону. – 2003. – №41. – С. 3.
181. Мінка П.Я. Кримінологічні заходи попередження групових злочинів на залізничному транспорті / П.Я. Мінка // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2001. – Вип.1, – С. 74–79.
182. Мозуляка О.О. Історичний досвід становлення та розвитку законодавства про вугледобувну промисловість в Україні (XVIII-XXI ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 "теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень" / О.О. Мозуляка. – К., 2004. – 20 с.
183. Найголовніше завдання – боротьба з економічною злочинністю // Іменем Закону. – 2003. – №43. – С. 3.
184. Наказ Головного архівного управління при КМУ від 31 березня 1997 р. №11-а [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua.html>.
185. Наказ Головного КРУ “Про затвердження Інструкції про організацію проведення ревізій і перевірок органами державної контрольно-ревізійної служби в Україні за зверненнями правоохоронних органів” від 26 листопада 1999 р. №107 // Офіційний вісник України. – 1999. – №51. – Ст. 2586.
186. Наказ МВС України “Про затвердження положення про основи організації розкриття ОВС України злочинів загально-кримінальної спрямовано-

- сті” від 30 квітня 2004 р. №458 // Офіційний Вісник України. – 2004. – №27. – Ч.2. – Ст. 1805.
187. Наказ Мінвуглепрому “Про затвердження преїскуранта оптових цін на вугілля та брикети” від 27 березня 1999 р. №93 // Офіційний вісник України. – 1999. – №24. – Ст. 900.
188. Наказ Мінвуглепрому “Про усунення порушень, виявлених Головним КРУ та заходи щодо їх запобігання” від 14 травня 2008 р. №199 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства вугільної промисловості. – Режим доступу: <http://www.mvp.gov.ua/mvp/control/uk/publish.html>.
189. Наказ Міністерства палива та енергетики України “Про корпоратизацію підприємств вугільної промисловості” від 10 вересня 2003 р. №471 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua.html>.
190. Наказ Міністерства транспорту України “Про внесення змін і доповнень до наказу Мінтрансу від 23 квітня 2001 р. № 231 та затвердження форми звітності про скоєні злочини у сфері економічної діяльності транспортно-дорожнього комплексу” від 12 жовтня 2001 р. № 689 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua.html>.
191. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Кантон, А.С.К., 2002. – 1104 с.
192. Негодченко О.В. Удосконалення правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинністю та захист прав і свобод людини / О.В. Негодченко // Науковий вісник Юридичної академії МВС. – 2002. – № 3. – С. 11–17.
193. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах 42000 слів / Укладачі: В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. – Т.1 (А-К), Київ, видавництво “АКОНІТ” 2001. – 928 с.
194. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах 42000 слів / Укладачі: В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. – Т.3 (П-Я), Київ, видавництво “АКОНІТ” 2001. – 864 с.
195. Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г.П. Новоселов. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 208 с.
196. Носиков В.Д. Организация и планирование труда на промышленном предприятии: учебное пособие / В.Д. Носиков. – Горький, Горьковская высшая школа МВД СССР, 104 с.
197. О выполнении Указа Президента №185 // Вісник шахтаря. – 2003. – №28. – С. 1–3.
198. Обертинський О. Чорний переділ / О. Обертинський // Іменем Закону. – 2003. – №1. – С. 3.
199. Оболонцев В.Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / В.Ф.

- Оболонцев. – Х., 2001. – 19 с.
200. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М., 1973. – 846 с.
201. Оперативно-розыскная деятельность: учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, А.Ю. Шумилова. – М.: ИФРА-М, 2002. – 794 с.
202. Орієнтири бюджету 2005 року // Урядовий кур'єр. – 23 вересня 2004. – №180. – С. 9–16.
203. Орлов Г.С. Борьба с бесхозяйственностью в важных отраслях народного хозяйства / Г.С. Орлов. – Иркутск, 1998. – 184 с.
204. Основи економічної теорії / За редакцією Предборського В.А.. – Київ. – Кондор. – 2002. – 621 с.
205. «Павлоградуголь» сделали государственным [Электронный ресурс] / РИС: анонс новостей за 07.04.2003. – Режим доступа: <http://www.rdforum.narod.ru.html>.
206. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И. Панов. – Х., 1982. – 167 с.
207. Парламентські слухання „Перспектива розвитку паливно-енергетичного комплексу України” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.alpha.rada.kiev.ua.html>.
208. Пекин А.Ю. Организационно-экономические проблемы защиты предприятий от посягательств организованной преступности / А.Ю. Пекин // Вісник Луганського інституту МВС України. Спецвипуск. – 2000. – Ч.2. – С. 181–187.
209. Петров Э.И. Криминологическая характеристика и предупреждение экономических преступлений: учеб. пособие / Э.И. Петров, Р.Н. Марченко и др., Академия МВД России. – М., 1995. – 84 с.
210. Печерский В.В. Изучение структуры производства организации при расследовании хищений государственного и общественного имущества: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза" / В.В. Печерский. – Минск, 1989. – 20 с.
211. Підпалій В. Запобігання розкраданням у галузі промисловості / В. Підпалій // Радянське право. – 1985. – №7. – С. 49–52.
212. Підсумки роботи паливно-енергетичного комплексу у 2003 році [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства палива та енергетики. – Режим доступу: <http://www.mpe.energy.gov.ua/minenergo/control/uk/publish.html>.
213. Підсумки роботи паливно-енергетичного комплексу у 2003-2004 рр. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства палива та енергетики. – Режим доступу: <http://www.mpe.energy.gov.ua/minenergo/control/uk/publish.html>.
214. Підсумки роботи підприємств Мінвуглепрому у 2007 році [Електронний ресурс] / Прес-служба Мінвуглепрому від 19 лютого 2008 року. – Режим доступу: <http://www.mvp.gov.ua/mvp/control/uk/publish.html>.
215. Показатели по реализации и качеству угля на шахтах за январь 2003 //

- Вісник шахтаря. – 2003. – №8. – С. 3.
216. Попович В.М. Економіко-кримінологічна теорія детегізації економіки / В.М. Попович; Академ. держ. податкової служби Укр. – Ірпінь, 2001. – 524 с.
217. Постанова ВРУ “Про Державну програму боротьби із злочинністю” від 25 червня 1993 р. №3325–ХІІ // Голос України. – 1993. – №143.
218. Постанова ВРУ “Про національну енергетичну програму України до 2010 року” від 15 травня 1996 р. №191/96–ВР // Голос України. – 1996. – №97.
219. Постанова ВРУ “Про погашення заборгованості працівникам вугільної промисловості України” від 2 липня 1999 р. №817–ХІV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – №35. – Ст. 306.
220. Постанова ВРУ “Про підсумки парламентських слухань “Енергетична політика України” від 22 червня 2000 р. №1826–ІІІ // Офіційний вісник України. – 2000. – №28. – Ст. 1158.
221. Постанова ВРУ “Про підсумки парламентських слухань Енергетична стратегія України на період до 2030 року” від 24 травня 2001 р. №2455–ІІІ // Голос України. – 2001. – №103.
222. Постанова КМУ “Про комплексні заходи щодо реалізації Національної енергетичної програми України до 2010 року” від 10 липня 1997 р. №731 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua.html>.
223. Постанова КМУ “Про затвердження порядку ліквідації збиткових вугледобувних та вуглепереробних підприємств Міністерства палива та енергетики” від 27 серпня 1997 р. №939 // Офіційний вісник України. – 1997. – №35. – С.103.
224. Постанова КМУ “Про Концепцію діяльності органів виконавчої влади у забезпеченні енергетичної безпеки України” від 19 січня 1998 р. №48 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua.html>.
225. Постанова КМУ “Про підсумки виконання Державного бюджету України за 1997 рік та завдання щодо забезпечення виконання Державного бюджету України на 1998 рік” від 6 березня 1998 р. №287 // Офіційний вісник України. – 1998. – №14. – Ст. 49.
226. Постанова КМУ “Про Програму реформування та фінансового оздоровлення підприємств вугільної промисловості України на 2000 рік” від 19 жовтня 1999 р. №1921 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua.html>.
227. Постанова КМУ “Про додаткові заходи щодо поліпшення соціально-економічного становища вугільної промисловості” від 7 липня 1999 р. №1213 // Урядовий кур’єр. – 1999. – №132.
228. Постанова КМУ “Про проведення розрахунків у паливно-енергетичному комплексі” від 12 липня 2000 р. №1110 // Офіційний вісник України. – 2000. – №29. – Ст. 1215.

229. Постанов КМУ “Про заходи щодо подальшої реалізації Національної енергетичної програми України до 2010 року” від 29 листопада 2000 р. №1757 // Офіційний вісник України. – 2000. – №48. – Ст. 2094.
230. Постанова КМУ “Про заходи соціального захисту працівників, вивільнених у зв’язку із закриттям неперспективних вугледобувних підприємств Міністерства вугільної промисловості” від 28 лютого 2001 р. № 193 // Офіційний вісник України. – 2001. – №9. – Ст. 365.
231. Постанова КМУ “Про затвердження Програми “Українське вугілля” від 19 вересня 2001 р. №1205 // Офіційний вісник України. – 2001. – №38. – Ст. 1731.
232. Постанова КМУ “Про затвердження Порядку визначення та надання державної підтримки вугледобувним підприємствам” від 27 грудня 2001 р. №1733 // Офіційний вісник України. – 2001. – №52. – Ст. 2351.
233. Постанова КМУ “Про заходи щодо поліпшення роботи підприємств вугільної галузі” від 6 липня 2002 р. №938 // Офіційний вісник України. – 2002. – №28. – Ст. 1317.
234. Постанова КМУ “Про утворення Державної служби боротьби з економічною злочинністю” від 5 липня 1993 р. №510 (зі змінами у 2003 р.) // Офіційний вісник України. – 2003. – №40. – Ст. 2111.
235. Постанова КМУ Про затвердження заходів з організаційного забезпечення виконання Програми “Українське вугілля” на 2003 рік від 6 серпня 2003 р. №1217 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua.html>.
236. Постанова КМУ “Про затвердження Порядку надання і визначення обсягів державної підтримки вугледобувних підприємств та вуглепереробних підприємств на часткове покриття витрат із собівартості продукції, а також будівництва та технічного переоснащення підприємств з видобутку кам’яного вугілля, лігніту (бурого вугілля) і торфу” від 21 серпня 2003 р. №1311 // Офіційний вісник України. – 2003. – №34. – Ст. 1825.
237. Постанова КМУ “Про затвердження Порядку проведення органами державної контрольно-ревізійної служби аудиту ефективності виконання бюджетних програм” від 10 серпня 2004 р. №1017 // Урядовий кур’єр. – 2004. – №167. – С. 14.
238. Постанова КМУ “Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007-2009 роки” від 20 грудня 2006 р. №1767 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.html>.
239. Почему флагман ГХК «Павлоградуголь» оказался на мели по заработной плате, хотя по производительности занимает второе место в угольной отрасли Украины // Вісник шахтаря. – 2003. – №47. – С. 2.
240. Предупреждение хищений государственного и общественного имущества / Под ред. проф. И.Н. Даньшина. – Х., 1988. – 114 с.
241. Прилипко С. Бухгалтерський дебет має підкріплюватися кваліфікаційним кредитом / С. Прилипко, О. Редько // Урядовий кур’єр. – 4 листопада 2004

- р. – №210. – С. 8.
242. Про основні показники роботи ПЕК за січень-грудень 2002 року // Енергетика та ринок. – 2003. – №1 (26). – С. 7.
243. Про результати перевірки використання коштів Державного бюджету України, передбачених на державну підтримку вугледобувних підприємств / Рахункова палата України. – К. – 2001. – Вип. 3. – 40 с.
244. Про реорганізацію вугільної галузі у 2003 році [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства палива та енергетики. – Режим доступу: <http://www.mpe.energy.gov.ua/minenergo/control/uk/publish.html>.
245. Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності // Міліція України. – 2000. – № 11. – С. 3–5.
246. Проблемы латентной преступности: учеб. пособие / Р.М. Акутаев; Дагестанский государственный университет. – Махачкала, 1988. – 80 с.
247. Проект Закону України “Про кримінологічну експертизу” від 25 жовтня 2001 р. реєстр. №8216 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc3.html.
248. Проект Закону України “Про боротьбу з економічною злочинністю” від 18 липня 2002 р. реєстр. №2013 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc3.html.
249. Проект Закону України “Про служби безпеки суб’єктів господарювання та інших юридичних осіб” від 1 липня 2004 р. реєстр. №5338 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc3.html.
250. Проект Закону України “Про служби безпеки суб’єктів господарювання” від 30 березня 2006 р. реєстр. №9264 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4.html.
251. Проект Закону України “Про підвищення престижності шахтарської праці” від 2 липня 2008 р. реєстр. №2708 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc3.html.
252. Пчолкін В.Д. Проблеми оперативно-розшукової діяльності у боротьбі з економічними злочинами / В.Д. Пчолкін // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності. – Х. – 1999. – С. 24–26.
253. Работа 45 украинских шахт была приостановлена [Електронний ресурс] / РИС: анонс новостей за 07.04.2003 г. – Режим доступу: <http://www.rforum.narod.ru.html>.
254. Результати роботи вугільної промисловості у 2006 році [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства вугільної промисловості. – Режим доступу: <http://www.mvp.gov.ua/mvp/control/uk/publish.html>.
255. Решетняк А.А. Эффективность развития топливно-энергетического комплекса Украины / А.А. Решетняк. – К.: ИЭП НАН Украины, 1991. – 121 с.

- 256.Рішення колегії Міністерства “Про підсумки роботи паливно-енергетичного комплексу України за 9 місяців 2003 року” від 31 жовтня 2003 р. №9.1 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства палива та енергетики. – Режим доступу: <http://www.mpe.energy.gov.ua/minenergo/control/uk/publish.html>.
- 257.Розовский Б.Г. Расследование и предупреждение хищений государственного имущества в угольной промышленности: автореф. дис. на соискания ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза" / Б.Г. Розовский. – К. – 1968. – 19 с.
- 258.Розпорядження Президента України “Про заходи щодо активізації боротьби з корупцією і організованою злочинністю” від 10 лютого 1995 р. №35/95–рп [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua.html>.
- 259.Розпорядження КМУ “Про схвалення Концепції Комплексної програми профілактики правопорушень на 2006-2008 роки” від 1 березня 2006 р. №116-р // Офіційний вісник України. – 2006. – №10. – Ст. 636.
- 260.Розпорядження КМУ "Про затвердження заходів щодо детінізації національної економіки на 2004-2005 роки" від 5 липня 2004 р. №414-р [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua.html>.
- 261.Розпорядження КМУ "Про затвердження заходів щодо детінізації національної економіки на 2006-2007 роки" від 23 серпня 2005 р. №367-р [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua.html>.
- 262.Розпорядження КМУ "Про схвалення Концепції реформування вугільної галузі" від 14 травня 2008 р. №737—р [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua.html>.
- 263.Сафонов А.П. Представление прокурора об устранении обстоятельств, способствующих совершению преступления / А.П. Сафонов. – «Юридическая литература», 1969. – 56 с.
- 264.Сахаров А.Б. О личности преступника и причинах преступности в СССР / А.Б. Сахаров. – М., 1961. – 279 с.
- 265.Селезнев Ю.Ф. Проблемы концепции экономической безопасности Украины / Ю.Ф. Селезнев // Хозяйственно-правовые средства предотвращения экономических преступлений. – Донецк, 1996. – С. 71–73.
- 266.Семаков Г.С. Кримінологія: курс лекцій / Г.С. Семаков. – К., 1999. – 35 с.
- 267.Смеян Л.С. Кримінологічний аналіз економічної злочинності в Україні та деякі прогностичні оцінки її розвитку / Л.С. Смеян, Н.І. Камлик // Бюлетень законодавства України. – 1994. – №2. – С.4–46.
- 268.Стан правопорядку в Україні. Основні результати діяльності ОВС та внутрішніх військ в 2002 році (аналітичні матеріали) / МВС України,

- Головний штаб. – Київ, 2003. – 29 с.
269. Стан правопорядку в Україні. Основні результати діяльності органів внутрішніх справ у 2003 році (аналітичні матеріали) / МВС України, Головний штаб. – Київ – 2004. – 32 с.
270. Стан правопорядку в Україні: результати діяльності органів внутрішніх справ за 2004 рік, основні проблеми, прогноз / Головний штаб МВС України. – Київ, 2005. – 33 с.
271. Статистика судимості та призначення мір кримінального покарання // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – №4. – С. 36–41.
272. Стратегічні перспективи реформ. Виступ Президента України Леоніда Кучми на науково-практичній конференції “Стратегія сталого розвитку та структурно-інноваційної перебудову української економіки (2004-2015)” // Урядовий кур’єр. – 2004. – №80. – С. 5–8.
273. Стрельцов Е.Л. Экономическая преступность в Украине: курс лекцій / Е.Л. Стрельцов. – Одесса, 1997. – 58 с.
274. Стрельцов Е.Л. Экономические преступления / Е.Л. Стрельцов // Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. – Вип. 4. – Х.: Право, 2002. – С. 153–188.
275. Стрельцов Є.Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти: навчальний посібник / Є.Л. Стрельцов. – Одеса: Астропринт, 2000. – 476 с.
276. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: навч. посіб. / В.С. Ковальський (керівник авторського колективу), В.Т. Білоус, С.Е. Демський та ін.; відп. ред. Я. Кондратьєв. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 320 с.
277. Схемы уклонения от налогообложения, известные ГНАУ // Бизнес. – 1999. – №6. – С. 57–76.
278. Гарсунов К.М. Связь ОВД с населением как условие эффективности предупреждения преступности и обеспечения безопасности / К.М. Гарсунов // Предупреждение преступности и обеспечение безопасности в городах. мат. междунар. конф.: (7-8 апреля 1999г.). МВД России, изд-во «Щит», – М., 1999. – С. 106–113.
279. Тацій В.Я. Боротьба зі злочинністю у сфері економічних відносин як вирішальний напрямок діяльності правоохоронних органів / В.Я. Тацій // Вісник прокуратури. – 2002. – №1. – С. 13–18.
280. Теоретические основы предупреждения преступности / Под ред. В.К. Звирбуля, В.В. Клочкова, Г.М. Миньковского. – М.: Юрид. лит., 1977. – 256 с.
281. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / В.М. Тертишник. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 1056 с.
282. Титаренко О.О. Кримінологічна характеристика та попередження економічних злочинів органами внутрішніх справ у вугільній промисловості (за матеріалами Дніпропетровської області): навчально-практичний по-

- сібник / О.О. Титаренко. – Д.: Юрид. акад. М-ва внутр. справ. – 2004. – 156 с.
283. Титаренко О.О. Кримінологічна безпека вугледобувних підприємств / О.О. Титаренко // Шляхи України до економічної безпеки: Матеріали науково-практичної конференції, 16-17 квітня 2004 р. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – С. 33–35.
284. Титаренко О.О. Поняття та загальна характеристика економічних злочинів, які скоюються у вугільній промисловості: кримінологічний аспект (за даними Дніпропетровської області) / О.О. Титаренко // Вісник Національного університету внутрішніх справ. Спецвипуск. – 2001. – С. 61–65.
285. Титаренко О.О. Чинники, що впливають на злочинність у вугільній промисловості України / О.О. Титаренко // Бюлетень МВС. – 2003. – №146/147. – С. 45–48.
286. Указ Президента України “Про координаційний комітет по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю” від 26 листопада 1993 р. №561/93 // Голос України. – 1993. – №229.
287. Указ Президента України “Про комплексну цільову програму боротьби із злочинністю на 1996-2000 рр.” від 17 вересня 1996 р. №837/96 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua.html>.
288. Указ Президента України “Про заходи по забезпеченню підтримки та подальшого розвитку підприємницької діяльності” від 15 липня 2000 р. №906 // Офіційний вісник України. – 2000. – №29. – Ст. 1214.
289. Указ Президента України “Про корпоратизацію підприємств” від 15 червня 1993 р. №210/93 (зі змінами від 28.08.2001) // Офіційний вісник України. – 2001. – №35. – Ст. 1623.
290. Указ Президента України „Про затвердження Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 роки” від 25 грудня 2000 р. №1376/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – №52. – Ст.2258.
291. Указ Президента України „Про заходи щодо детінізації економіки на 2002-2004 роки” від 5 березня 2002 р. №216/2002 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua.html>.
292. Указ Президента України “Про заходи щодо роздержавлення відкритого акціонерного товариства Державна холдінгова компанія “Павлоградвугілля” від 3 березня 2003 р. №185/2003 // Голос України. – 2003. – №52.
293. Указ Президента України “Про підвищення ефективності діяльності Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю” від 13 травня 2003 р. №402 // Урядовий кур’єр. – 2003. – №91.
294. Указ Президента України “Про заходи щодо підвищення ефективності управління вугільною галуззю та її розвитку” від 6 липня 2004 р. №752 // Офіційний вісник України. – 2004. – №27. – Т.1. – Ст. 1767.
295. Указ Президента України „Про деякі питання організаційної діяльності

- Ради національної безпеки і оборони України” від 8 лютого 2005 р. №208/2005 // Урядовий кур’єр. – 2005. – №33.
296. Указ Президента України ”Про заходи щодо вдосконалення державного управління вугільною промисловістю” 25 липня 2005 р. №1123/2005 // Офіційний Вісник України. – 2005. – №30. – Ст. 1786.
297. Указ Президента України „Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції” від 18 листопада 2005 р. №1615/2005 // Урядовий кур’єр. – 2005. – №222.
298. Указ Президента України „Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 грудня 2005 року „Про стан енергетичної безпеки України та основні засади державної політики у сфері її забезпечення” від 27 грудня 2005 р. №1863/2005 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua.html>.
299. Указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 червня 2007 року "Про стан виконання рішень ради національної безпеки і оборони України з питань енергетичної безпеки" від 2 серпня 2007р. №678/2007) [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Президента України Віктора Ющенка. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/6498.html>.
300. Указ Президента України "Про рішення ради національної безпеки і оборони України від 30 травня 2008 року «Про стан і перспективи розвитку вугільної промисловості та невідкладні заходи щодо підвищення безпеки праці в цій галузі» від 5 серпня 2008 р. № 685/2008 [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Президента України Віктора Ющенка. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/8178.html>.
301. Український клондайк економічних злочинів // Юридичний вісник України. – 2000. – №9. – С. 3.
302. Филонов В.П. Состояние, причины преступности в Украине и её предупреждение / В.П. Филонов. – Донецк: «Донеччина», 1999. – 640 с.
303. Хохряков Г.Ф. Криминология: учебник / Г.Ф. Хохряков; отв. ред. В.Н. Кудрявцев. – М: Юристь, 1999. – 568 с.
304. Христыч И.А. Правовые средства предупреждения экономических преступлений / И.А. Христыч // Хоз. правов. средства детенизации и декриминализац. экоеомики: сб. науч. трудов. – Донецк: ИЭП НАН Укр-ны. – 1998. – С. 77–81.
305. Чернега О.Б. Трансформация механизма государственной поддержки угольной промышленности / О.Б. Чернега, О.Б. Озарина // Академічний огляд. – 2000. – №1. – С. 85–87.
306. «Чорне золото» – у брудних руках // Міліція України. – 2004. – №6. – С. 12.
307. Чуфаровский Ю.В. Криминология / Ю.В. Чуфаровский. – М.: ООО «Профобразование», 2002. – 144 с.
308. Шакун В.І. Кримінальна юстиція в очікуванні реформ / В.І. Шакун // Юридичний Вісник України. – 2005. – №5. – С. 1, 6.

309. Шакун В.І. Урбанізація і злочинність / В.І. Шакун. – К., 1996. – 88 с.
310. Шаров А.И. Экономические проблемы угольной промышленности / А.И. Шаров // Академічний огляд. – 1999. – №2. – С. 87–91.
311. Шахты работают – Терновка живет // Популярныя ведомости. – 2001. – №12. – С. 4.
312. Шиханцов Г.Г. Криминология: учебник для вузов / Г.Г. Шиханцов. – М.: ИКД “Зерцалор-М”, 2001. – 368 с.
313. Шлыков В. Криминоиндустриология (криминология производства) как основа экономической безопасности производственного сектора экономики / В. Шлыков // Закон и право. – 2002. – №12. – С. 15–17.
314. Щедрин Н.В. Основы общей теории предупреждения преступности: учеб. пособие / Н.В. Щедрин; Краснояр. гос. ун-т, 1999. – 58 с.
315. Щоб повернути кошти // Юридичний Вісник України. – 2004. – №26. – С. 10.
316. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. Енцикл.», 1998. – Т. 2: Д-Й. – 1999. – 744 с.
317. Яни П.С. Экономические и служебные преступления / П.С. Яни. – М., 1997. – 32 с.
318. Яковлев А.М. Социология экономической преступности / А.М. Яковлев. – М.: Наука, 1988. – 256 с.
319. Ястребов В.Б. К вопросу о понятии криминологической характеристики преступлений / В.Б. Ястребов // Вопросы борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1982. – Вып. 37. – С. 16-18.
320. Яценко Ю.П. Программно-целевой метод решения проблем развития угольной промышленности / Ю.П. Яценко // Стратегия управления социально-экономическим развитием региона на период до 2010 г. – Донецк, 1999. – С. 64–71.
321. Crime-managing the business risk / Crime Concern Working Group Report (London). – 1990. – 10p.

Наукове видання

Титаренко Олексій Олексійович

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ТА ПРОТИДІЯ ЕКОНОМІЧНИМ ЗЛОЧИНАМ
У ВУГІЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ**

Монографія

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*

Коректор *К.А. Ларіонова*

Дизайн – *О.М. Янченко*

Підп. до друку 10.12.2008 р. Формат 60x84/16. Друк RISO. Гарнітура – Times.
Ум.-друк. арк. 12,50. Обл.-вид. арк. 12,75. Тираж – 300 прим.

Редакційно-видавничий відділ Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26